Virginia Woolf

Varolma Anları

Çeviren: İLKNUR ÖZDEMİR

KIRMIZIKEDİ
ÇAĞDAŞ KLASİKLER

Virginia Woolf

İngiliz yazar ve eleştirmen. 25 Ocak 1882'de Londra'da doğdu. 20. yüzyılın en önemli modernist romancılarından biri olarak kabul edilmesini sağlayan "bilinçakışı" tekniğinin en yetkin örneği *Mrs. Dalloway* 1925'te yayımlandı. Çağdaşlarının ve kendisinden sonra gelen yazarların biçemlerini derinden etkileyen bu anlatı tekniğini ilk kez *Gece ve Gündüz*'de (1919) kullandı. *Orlando* (1928), *Dalgalar* (1931), *Deniz Feneri* (1927), *Kendine Ait Bir Oda* (1929) adlı kitapları yanında, denemeleri ve yazılarıyla da döneminin önde gelen edebiyat eleştirmenlerinden biridir. Eşi Leonard Woolf'la birlikte "Bloomsbury Grubu"nun kurucularındandır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında, 28 Mart 1941'de içine düştüğü ruhsal bunalım sonucu intihar etti. Elliden fazla dile çevrilen Woolf'un yapıtlarını çevirenler arasında Jorge Luis Borges ve Marguerite Yourcenar gibi tanınmış yazarlar da bulunmaktadır.

İlknur Özdemir

İstanbul'da doğdu. İstanbul Alman Lisesi'ni ve Boğaziçi Üniversitesi İşletme Bölümü'nü bitirdi. Almanca ve İngilizceden çok sayıda çevirisi ve *Senin Öykün Hangisi* adlı bir öykü kitabı vardır.

Başlıca Çevirileri: Paul Auster: *Yalnızlığın Keşfi, Yanılsamalar Kitabı, New York Üçlemesi*; Gabriel García Márquez: *Şili'de Gizlice*; Max Frisch: *Stiller*; J.M. Coetzee: *Utanç, Petersburglu Usta*; Michael Cunningham: *Saatler*; Günter Grass: *Yengeç Yürüyüşü, Soğanı Soyarken*; Hermann Hesse: *Klingsor'un Son Yazı*; Arundhati Roy: *Küçük Şeylerin Tanrısı*; Stefan Zweig: *Günlükler*; Bruno Schulz: *Tarçın Dükkânları*; Ian McEwan: *Cumartesi, Sahilde*; Ingeborg Bachmann-Paul Celan: *Kalp Zamanı*; Edith Wharton: *Keyif Evi*; Umberto Eco: *Genç Bir Romancının İtirafları*; Virginia Woolf: *Mr. Dalloway, Kendine Ait Bir Oda, Dalgalar, Dışa Yolculuk, Orlando, Varolma Anları*; Pascal Mercier: *Lizbon'a Gece Treni, Sahnede Ölüm*; Sarah Quigley: *Orkestra Şefi*.

KIRMIZIKEDI

Kırmızı Kedi Yayınevi: 507
Anı: 11

Özgün adı: *Moments of Being*

Varolma Anları / Bütün Eserleri: 8
Virginia Woolf
Çeviren: İlknur Özdemir

© Bu çevirinin Türkçe yayın hakkı Kırmızı Kedi Yayınevi'nindir.

Yayın Yönetmeni: İlknur Özdemir

Editör: Mert Tanaydın
Son Okuma: Nihat Ateş
Kapak Tasarımı ve Grafik: Yeşim Ercan Aydın

Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni alınmaksızın, hiçbir şekilde kopyalanamaz, elektronik veya mekanik yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Birinci Basım: Ekim 2015, İstanbul
ISBN: 978-605-9799-36-2
Kırmızı Kedi Sertifika No: 13252

Baskı: Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere/İSTANBUL
Tel: 0212 412 17 77 Sertifika No: 12027

Kırmızı Kedi Yayınevi
kirmizikedi@kirmizikedikitap.com / www.kirmizikedikitap.com
www.facebook.com/kirmizikedikitap / twitter.com/krmzkedikitap
kirmizikediedebiyat.blogspot.com.tr
Ömer Avni M. Emektar S. No: 18 Gümüşsuyu 34427 İSTANBUL
T: 0212 244 89 82 F: 0212 244 09 48

Virginia Woolf

Varolma Anları

Çeviren: İlknur Özdemir

ANI

KIRMIZIKEDİ

İçindekiler

Çevirmenin Sunuşu 5

Anımsamalar 11

Memoir Club İçin Katkılar 55

Hyde Park Gate, 22 55

Eski Bloomsbury 74

Ben Züppe miyim? 101

Geçmişe Dair Bir Taslak 124

Çevirmenin Sunuşu

Varolma Anları, Virginia Woolf'un terekesinde bulunan otobiyografik yazılarını ve geçmişten anımsadıklarını bir araya getiren tek kitap. Kitaptaki metinler, gerek üslupları, gerekse açıkça ve içtenlikle kâğıda dökülüşleri açısından, Virginia Woolf'un günlüklerinde ve mektuplarında kendisi ve ailesi hakkında yazdıklarının çok ötesine gidiyor, çok daha derinlere iniyor. Bu anılar, Virginia Woolf'un hayatının ve sanatının belgelenmesinde benzersiz bir konuma sahip. Viktorya çağında, üst orta sınıftan, çok çocuklu bir ailenin kızı olarak doğan Virginia Woolf, edebiyat kaygısından uzak bir anlatımla çok sevdiği annesini, despot ve katı kuralcı babasını, kalabalık ve "kibar" ailesini, öz ve üvey kardeşleriyle olan ilişkilerini, Kensington'daki burjuva evinin daraltıcı atmosferini, annesinin ve sonra üvey ablası Stella'nın beklenmedik ölümlerini ve bu ölümlerin kendisinde yarattığı tahribatı, aile içi tacizleri, entelektüel Bloomsbury grubunu, kendi edebiyat çalışmalarını konu ediyor. Kitaptaki ilk metin yirmi beş yaşındaki Virginia'nın elinden çıkma. Çok sevdiği ve evlenmesini kabulde zorlandığı ablası Vanessa hamileyken, onun doğacak çocuğuna hitaben ve annesini tanıtmayı amaçlayan 1907 yazında kaleme aldığı *Anımsamalar* adlı bölümle başlayan kitap 30 yıllık bir zaman diliminin değişik evrelerinden geçerek son bölüme uzanıyor; en son kayıt, uzun bir yazarlık hayatının sonunda, ölümünden sadece dört ay öncesine ait.

Kitabı okurken şunu da akılda tutmak gerekir ki, bu kitaptaki yazılar Virginia Woolf'un son şeklini verdiği metinler değil; Woolf yazdıklarını defalarca elden geçirir, düzeltir, değiştirir, eklemeler, çıkarmalar yapardı. Buradaki yazılar bu işlemden geçmeden kalmış, yazarın yayımlanmak üzere hazırlamadığı metinlerdir. Dolayısıyla Woolf'un diğer yapıtlarıyla bu açıdan karşılaştırılmamalıdırlar.

Anımsamalar bölümü, biraz da Vanessa ile geçirdiği ve artık bulamayacağı bir zamana duyduğu özlemi yansıtıyor. Vanessa ve Clive Bell'in ilk çocuğu Julian'a hitaben kaleme aldığı bu yazılar, bir anlamda bir sonraki kuşağa hitaben yazılmış; bu bağlamda bir aile geleneğini sürdürmüş oluyor Virginia Woolf, çünkü büyükbabası James Stephen ve kendi babası Leslie Stephen da gelecek kuşaklar için anılarını yazıp kitaplaştırmışlardı. Vanessa'yı anlatmakla başlattığı anılarını, aile yaşamlarını alt üst eden iki büyük acıyı anlatarak sürdürüyor, annesinin ve üvey ablası Stella'nın ölümlerini. Kitabın başındaki ve sonundaki metinler aynı konu çevresinde dönüyor, ancak bakış açıları birbirinden tamamıyla farklı. Bu iki bölümün arasında Virginia Woolf'un Memoir Club'ta yaptığı üç konuşma yer alıyor. Memoir Club ara sıra toplanan ve yaptıkları konuşmalarda özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesine ait anılarını anlatan arkadaşlarından oluşuyor. Woolf'un burada yaptığı üç konuşma *Anımsamalar* bölümünün devamı gibi, ancak aradan yıllar geçmiş, Virginia evlenmiş, yazarlığında yol almış. Ne var ki rahatsızlıkları ve erken yaşta girdiği depresyon peşini bırakmamış, zaman zaman yazması yasaklanmış, dinlenme molaları vermesi istenmiş, intihar girişimleri olmuş.

Memoir Club konuşmalarının ilkinde aile içi ilişkileri anlatıyor, ikincisinde ünlü Bloomsbury grubuna geçiyor, girdiği entelektüel ortamı tanıtıyor. Virginia'nın babası tanınmış bir

eleştirmendi, yazardı, dolayısıyla evleri dönemin ünlü yazarlarının, sanatçılarının uğrak yeriydi. Bloomsbury grubu ise bu soylu ortamdan uzaktı, orada soyut konular ele alınırdı, katılanlar birbirleriyle kadın ve erkek olarak ilgilenmezlerdi ve cinsellik dahil her şey açıkça konuşulurdu. 20. yüzyıl başındaki İngiliz toplumunun, burjuva ailelerin ve entelektüel ortamların içine de geniş bir pencere açıyor bu konuşmalar. Woolf, kişileri kendi inşa ettiği kocaman bir yapının içinde sunuyor bizlere. Anne-babasının kişilikleri, çocukluğun acı-tatlı yaşantıları, annesinin ve babasının ilk evliliklerinin izleri, annesinin erken ölümünün yarattığı trajedi ve acı çeken babası Leslie Stephen'in çocuklarına zorbaca davranışı, çocukların da ona aynı şekilde sırt çevirmeleri, ilkgençliklerini yaşayan Virginia ile Vanessa'nın baba evindeki kıstırılmış yaşamları, Bloomsbury'ye taşınmayla birlikte gelen özgürlükler. Elbette anlatmadığı şeyler de var Virginia Woolf'un. Bu notlarda sinir krizlerinden ya da intihar girişimlerinden söz etmiyor.

Geçmişe Dair Bir Taslak bölümü bu kitaptaki en önemli ve yoğun içerikli bölüm, aynı zamanda Woolf'un özgüveni konusunda yazdığı en güçlü metinlerden biri. Babasıyla ilgili değerlendirmeleri ise, ona karşı çelişkili duygularına, Freud okumalarından sonra başka bir gözlükle bakmış olduğunun ipuçlarını veriyor. Woolf'un buradaki analitik ve olgun kişilik çözümlemesi, hem birey hem yazar olarak gelişimindeki en önemli etkilerden birini ortaya koyuyor. Baştaki *Anımsamalar* bölümündeki konular çevresinde dönüyor metin, ama bambaşka bir açıdan bakarak. Çocukluk yıllarının yaz aylarında kaldıkları St. Ives'taki anılarını İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı bir dönemde yazmış; İngiltere'nin Almanlar tarafından istilası halinde karı-koca Woolf'lar intihara hazırlar. Aslında

Geçmişe Dair Bir Taslak'a Vanessa'nın uyarısı üzerine başlamış. "Anılarını yazmaya başlamazsan, yakında çok yaşlanacak ve yazamayacaksın," demiş Vanessa. Bu uyarı üzerine ve Roger Fry biyografisini yazmaktan bunaldığı bir dönemde, *Geçmişe Dair Bir Taslak*'ın notlarını tutmuş. Ve hatırlayabildiği ilk anısından başlamış: Annesinin elbisesindeki kırmızı-mor çiçeklerden.

Bu bölümde, annesinin ölümünden sonra abisi George'un zoruyla kendisinin ve Vanessa'nın sahte pırıltılarla dolu, boş ve katı kurallara tabi sosyeteye nasıl takdim edildiklerini, gitgide sağırlaşan, gerçek hayattan uzaklaşan, çocuklarına karşı zaman zaman despotlaşan Leslie Stephen'a içten içe nasıl düşmanca duygular beslediklerini de açıkça anlatıyor. *Geçmişe Dair Bir Taslak* yarıda kesiliyor, tamamlanmadan bitiyor. Son kayıt, ölümünden dört ay öncesine, 17 Kasım 1940'a ait.

Bu kitaptaki beş yazıyı okurken, Virginia Woolf'un da bir yerde dediği gibi, anıların bireysel konusunu, onu kuşatan kalıtım, çevre, toplum, aile ve ilişkiler ağından ayırmanın mümkün olmadığını fark ediyoruz. Burada da yazarı, içinde yetiştiği aile ve kendisini kuşatan toplum çerçevesinde görüyor ve anlıyoruz. Yazdıklarını besleyen ilişkiler ağını, yazdıklarının arka planını değerlendirebiliyoruz. Virginia Woolf yaşasaydı, hep yaptığı gibi mutlaka yazdıklarının üzerinden tekrar geçer, bir kitap bütünlüğüne getirirdi. Yine de *Varolma Anları*, ölümünden sonra yayınlanmış en önemli kitabı olma özelliğini koruyor.

İlknur Özdemir
Eylül 2015

VAROLMA ANLARI

ANIMSAMALAR

Birinci Bölüm

Annen 1879 yılında doğmuş, onun benim ablam olduğunu aradan en az altı yıl geçene kadar bilemedim, o yıllar hakkında bir şey söyleyemiyorum. Annenin nasıl göründüğünün en iyi kanıtı bir fotoğraf ve fotoğraftaki yüz, kişiliğini epeyce yansıtıyor. Gözlerindeki yumuşacık, hülyalı ve neredeyse hüzünlü ifadeyi görüyorsun; sanki o sırada bile gördüğü şeyi tartıp biçiyormuş ve ihtiyacı olan şeyi orada her zaman bulamıyormuş gibi görünen o gözlerde sınamaya ve reddedişe benzer bir şey keşfetmek hiç de hayal ürünü sayılmayabilir. Onun yaşında birinin bunu bilinçli yaptığını düşünmek gerçekdışı olurdu. Bunun dışında, onun yüzüne bakan bir annenin, kızına en baştan bahşedilenler karşısında kalbi hoplardı, çünkü o çok güzel bir kız olacaktı. Bu durumda o anne, içinde tatlı bir neşe de hissederdi, hatta eğlenirdi içi açılarak, çünkü kızının açık yürekli ve sevgi dolu olacağının işareti verilmiş olurdu; yaşça kendisinden küçük üç küçük canavarla ilgilenebildiğini söylediler;[1] Thoby'ye yazmasını öğretiyor, ona kendi biberonunu veriyormuş. Thoby'nin mama iskemlesinde nasıl oturduğunu çok önemsediğini tahmin edebiliyorum, mamasını yemeden önce onun iskemleye düzgünce bağlanmasını dadıya tembih etmiştir. Annesi buna sessizce gülümserdi.

Hayatımızda büyük bir sadelik ve düzen hâkimdi. Pek fazla olay yaşanmayan, ama bir bakıma arkadan gelen pek çok

---

1 Anne: Virginia anılarını, ablası Vanessa'nın oğlu Julian Bell'e anlatıyor. Üç küçük canavar, Vanessa'nın kardeşleri Thoby, Virginia ve Adrian Stephen.

şeyden daha doğal olan iki geniş alana bölünüyor gibiydi; çünkü görevlerimiz çok basit ve zevklerimiz kesinlikle makuldü. İstediğimiz bütün tatmini sağlıyordu dünya. Alanlardan biri evin içindeydi, oturma odasında ve çocuk odasında, öteki de Kensington Bahçeleri'nde. Aramızda bir sürü küçük savaş çıkıyordu, Nessa ile Thoby bazen bizimle kavga ediyor, bazen de arkadaşımız oluyorlardı. Çocuk odasındaki masanın altında bulunan karanlık ülkenin ne kadar geniş ve gizemli olduğunu da hatırlıyorum, orada geçirdiğimiz zaman aslında pek kısa olsa da sürekli serüvenler yaşıyor gibiydik. Orada senin annenle buluşurdum, şöminenin ışığının neşeyle kuşattığı, bacaklar ve eteklerle dolu o karanlıkta. Devasa bir okyanustaki gemiler gibi birlikte sürüklenirdik, annen bana kara kedilerin kuyrukları var mıdır diye sorardı. Onun sorusu o âna kadar sessiz kalmış derin uçurumlardan aşağı yankılanarak düşer gibi görünürdü, biraz durup yoktur, derdim. Sonraları sanırım, yekdiğerimizin elinde başka olasılıklar da bulunabileceğini ikimiz de az çok anladık. Ara sıra, sevgimiz koşulların erişemeyeceği bir yerde körüklenir gibi göründüğünde, tutkularımız coşup taşsa da, bizi en çok kişisel olmayan şeyler tatmin ediyordu. Mevsimleri ayırt etmemize yarayan kokular ve çiçekler, ölü yapraklar ve kestaneler vardı, bunların her birinin sayısız bağlantısı oluyordu, beynimizi saniyesinde istila edecek güçleri de. Dışarıda beyaz pervanelerin uçuştuğu uzun yaz akşamları olurdu, ve şöminede yakılacak odunların düzgünce kesildiği aydınlık kış akşamları. "Ötekiler" erkek kardeşlerimiz ve kız kardeşimiz değildi, onların bıçakları vardı, ya da koşu ve tahta oyma konusunda imrenilesi yeteneklere sahiplerdi; kısmen bizimle aynı görüşte olmadığı için annen de benim huzurumu ilk bozan kişi olurdu. Daha o zaman bile farklı bir etki kıpır kıpırdı onun içinde, sadece insanların tatmin edebileceği bir

sevginin etkisi. Bahçede açılan hiçbir çukur, içinden yumuşak toprak çıkarılabilecek kadar derin olsa bile onu tatmin etmezdi. Bebeklerden hoşlanmazdı. O yıllarda, aslında on beş yaşına gelene kadar, dış görünüşte ciddi ve ağırbaşlıydı, en güvenilir kişi ve en büyük hep oydu; bazen "sorumluluklarından" yakınırdı. Başka çocuklar değişik evrelerden geçerdi, umulmadık yetenekleri ve başarısızlıkları olurdu; annense, sürekli öne ilerler gibiydi, sanki gözlerini diktiği uzaktaki nesneye ulaşınca kendini ifşa edecekti. Çok sessizdi, göstermeye cesaret ettiği tuhaf zevkler sadece insanların zorla meydana çıkardıklarıydı; Thoby okula gidince annen ağladı, büyükannen yarı öfke yarı şakayla, hiçbirimize bir daha asla güvenemeyeceğini söylediğinde –onun sözünü dinlemeyip ölmüş bir kediyi aramaya gitmemiş miydik?– sanırım hepimizden daha çok o umursadı bu sözü. Bu tür sevgi gösterileriyle haklı olarak çatlayan o ciddi yüzeyin altında bir başka tutku yanıyordu, sanata olan tutkusu. Mr. Cook adında birinin gözetimi altında resim yapıyordu gerçekten de, ama sanattan söz etmek, kendi yeteneklerinden, sevdiği şeylerden söz etmek ona yabancıydı. Ne düşünüyordu peki? Uzun parmaklarını kullanarak ve gözleriyle ölçüp biçerek tuvalsiz pek çok resim yaptı. Bir keresinde siyah bir kapıya beyaz tebeşirle karmakarışık çizgiler çizerken gördüm onu. "Ünlü bir ressam olunca..." diye söze başladı, sonra kızardı ve bir çırpıda sildi resmi. Resim okulunda ödül kazanınca bu haberi evde duyurayım diye bana nasıl anlatacağını bir türlü bilemedi, bir sırrın açığa çıkması öylesine utandırırdı onu. "Bana o şeyi verdiler – neden bilmem." "Hangi şeyi?" "Ah, onu kazandığımı söylüyorlar –kitap– biliyorsun işte, ödül." Bir tay gibi ürkekti.

Onu gözümün önüne getirmeye çalıştığımda, hayatlarımızın nasıl da bir motifin parçaları olduğu daha açık seçik beliriyor,

bir insanın hakkında doğru hüküm vermek isterseniz, şu tarafın nasıl sıkıştırıldığını, öbür tarafın nasıl yontulduğunu, üçüncü bir tarafın nasıl genişletildiğini ve hiçbirinin aslında birbirinden kopuk olmadığını dikkate almalısınız; bu yüzden o zaman annenin kendini olduğundan biraz farklı göstermesi için pek çok neden bulunduğunu anlıyorum. Huzursuz koşullarda yaşıyorduk; okul, karneler, seçilecek meslekler, yaşça büyüklerin evlilikleri, çıkan kitaplar, faturalar, sağlık – gelecek, kendimizi sükûnetle ifade edemeyeceğimiz kadar yakındı hep ve çok belirsizdi. Bütün bu faaliyetler de havayı kişisel duygulanımlarla dolduruyor, "en büyüğümüz" başta olmak üzere çocukları bile bir taraflarını zamanından önce geliştirmeye zorluyordu. Bizden beklenen, yardım edilmesi, bir şey yapılmasıydı, gereksiz, büyük olasılıkla da masraflı istekleri çekinerek ama ısrarla öne sürmek değil.

Bazı bakımlardan her şeyi açıkça görebilen annen, insanların "pratik" diye nitelediği şekilde davranmayı kendine görev edindi ama şemsiyeleri kaybetmek, mesajları unutmak yönündeki aşırı yeteneği, doğanın bazen böyle kibirli tavırlara gülmekten zevk aldığını gösteriyordu. Ama yapmacık olmayan ve ona güvenenlerin herhalde saygı gösterdiği güç, benim kâh bilgelik, kâh sağduyu, daha doğrusu belki de dürüstlük dediğim şeydi. Her şeyi görmeyebilirdi ama olmayan şeyi de görmezdi. Öyküler ne kadar sığ görünseler de –ve bana gösterdiklerini başka gözlere göstereceklerine de emin olamam– yüzeyde süzülürler ve bu çalakalem anlatımı renklendirmelidirler. Çok sonra, bir ağustos gecesi, büyükannen öldükten sonra Ringwood'daki bahçede geziniyorduk.[1] Büyükbaban evde tek başına oturuyordu, vist[2] oynamak için her an bizi

1 Julian'ın büyükannesiyle büyükbabası Julia ve Leslie Stephen'dı.

2 Bir iskambil oyunu.

içeriye çağırabilirdi; o gece, ışıklar, iskambiller, bağırtılar bize çok kaba, baskılı geliyordu, dayanamıyorduk. Gölgeye çekildik, büyükbabanın pencereye gelip bize seslendiğini duyunca olduğumuz yerde sessizce kaldık. Büyükbaban çimenliğe çıktı, etrafına baktı, her birimize adımızla seslendi. Biz inadımızı sürdürdük, sonunda eve girdi, biz de kendi başımıza kaldık. Ama belki ta başından beri biliyorduk böyle sevinçlerin ölümlülere göre olmadığını; keyif almadan dolaştık, sonunda içeri girdik ve büyükbabanı dokunaklı, ama gerçekten dokunaklı, yaşlı, yalnız ve terk edilmiş bir halde bulduk. "Seslendiğimi duydunuz mu?" dedi, ben sustum, Adrian da sustu; annen tereddüt etti ve sonra "Evet" dedi.

Bu, annenin mizacını trajik bir ışık altında gösteriyor; iyice zorlandığı bir durumda. Eski yıllarda, çoğunlukla ona yakıştırdığı komik sözlerle anardık onu; "İhtiyar Nessa pek dürüst" ya da "Bizim ihtiyar çok gerçekçi" ya da "Niyeti iyi" derdik. Çünkü bazen gerçeklere öyle inatla, öyle safça yapışırdı ki; biz de arsızlık, bazen de küstahlık eder, ona "Azize" filan gibi korkunç isimler takardık; çünkü çocuklar, zekâları gelişir gelişmez, onu acımasızca kullanırlar. Ama çok keyifli günlerimiz de olurdu – en çok St. Ives'takileri[1] hatırlıyorum, annen çeşitli işlerin peşinde koşardı, Waller enişte'nin[2] gözetiminde köpeklerin kişiliklerini ve arzularını ciddiyetle inceler, ustalıkla kelebek ağları hazırlardı, amcanın kurallarını ilahi kural sayardı, suluboya resim yapar, Ruskin'in[3] tarifine uyarak bir sürü siyah küçük kareler çizerdi. Aynı nedenlerden kriketi de daha iyi oynardı, her ihtimali karşılamak üzere hesaplayarak topu sertçe, dümdüz fırlatırdı; tuttuğu yoldan şaşmaması ve saf görünümü

1 Stephen ailesi 1882-1894 arasında yaz tatillerini Cornwall, St. Ives'ta geçirmişti. Woolf'un *Deniz Feneri* adlı romanının geçtiği yer.

2 John (Jack) Waller Hills. Virginia'nın üvey ablası Stella Duckworth'ün eşi.

3 John Ruskin: Ressam, sanat tarihçisi.

sayesinde, bizim dünyamıza hükmeden tiranların ve yarı tanrıların, yani George, Waller ve Madge Symonds'un[1] saygısını kazanmaya başladı. Mutlu biriydi annen! İçinde beklenmedik yeteneklerin doğduğunu hissetmeye başlıyordu, deniz güzeldi ve bir gün resmini yapabilirdi, belki bir-iki kez de, etrafta kimse olmayınca gözlerini aynaya dikip bakmış ve kendisini tuhaf bir şekilde heyecanlandıran bir yüz görmüş olabilir; varlığı kesin bir biçim almaya, dünyada bir yer edinmeye başlamıştı – neye benziyordu bu? Ne var ki çok duyarlı, bir o kadar da güçlü olan sanat yeteneğinin kendine yer edinebileceği doğal gelişimi engellendi; yaşayanlar üzerinde ölümün etkisi hep tuhaftır, masum arzular üzerindeki tahribatı da korkunçtur.

Bu anlamda büyükannenin ölümü bir felaketti; portrelerinden görebileceğin üzere sadece kadınların en güzeli değildi, en seçkinlerinden biriydi. Hayatı öyle hızlı geçmişti ki, o kadar kısaydı ki, çoğu kişide genişlemek için yer bulan, rahatça meyve veren deneyimler onun içinde sıkışıp kaldı; evlenmişti, çocuk doğurmuştu, yirmi dört yaşındayken de ölen kocasının yasını tutmuştu. Sekiz yıl boyunca hareketli geçen o yıllar üzerinde düşünmüş ve tahmin ederim ki kendi geleceğinin temelini oluşturan hayat görüşünü büyük ölçüde o sırada biçimlendirmişti. Çok az insana nasip olacak ölçüde mutlu olmuştu, çünkü müthiş güzel gençliğinden evlilik hayatına ve anneliğe, hiç uyanmadan, masallardaki prensesler gibi geçmişti. Yanılmıyorsam, evinin atmosferi de böylesi rüyaları okşuyor ve eşinin üzerine Tennysonvari[2] duygulanımların bütün o ışıltılı büyüsünü yansıtıyordu. Ancak, her açıdan eşinin seviyesinin altında kaldığı belli olan kocasının, karısının içindeki soylu ve saf tutkuları

1 Şair J.A. Symonds'un kızı olan Madge Symonds, Virginia'nın kuzeni William Wyamar Vaughan ile evlenmişti. Madge, Virginia'nın hoşlandığı ilk kişiydi, bu ilginin derinliği Mrs. Dalloway'in Sally Seton'la ilgili anılarında görülür.

2 Lord Tennyson (1809-1892). Viktorya dönemi şairlerinin önde geleni.

ne derece tatmin edebildiğini anlamak için benimkinden daha berrak bir görüşe sahip olmak gerekir. Belki de büyükannen kocasının kusurlarını kendisinde bolca bulunan şeylerle kapatarak kendini tatmin ediyordu. Her ne olursa olsun, kocası öldüğünde o yılları altın yıllar olarak kutsamaya karar verdi; belki de, kendi ifadesiyle, o yıllarda ne dünyadaki kederleri ne de cürümleri tanımıştı, çünkü saf aşk ve güzellikten oluşan bir dünyada yücelmiş, kusursuz denilecek bir erkekle yaşamıştı. Kocasının ölümü iki kat ağır etkilemişti onu, çünkü trajik bir kayıp olması yanında hayal kırıklığıydı da. Büyükannenin doğuştan keskin bir zekâsı vardı, ikiyüzlülüğe hiç tahammülü yoktu, hatta bütün duyguların eylemsel bir karşılığı bulunması gerektiğine, aksi takdirde değersiz olacağında ısrarcıydı. Şimdi artık tapınacağı biri kalmadığına göre anılara tapınıyordu, dünyaya berrak gözlerle bakıyor, oradaki trajedilere ve budalalığa hak ettiğinden çok öfkeleniyordu, çünkü bir rüyada yaşamıştı ve o rüyaya hâlâ çok değer veriyordu. Dininden vazgeçti ve söylendiğine göre son derece inançsız biri oldu. Cömert ve bolluk içinde geçirdiği bir hayattayken sahip olduğu mutluluk ve neşe gibi doğal içgüdülerini değiştirdi ve dudaklarına sadece en acı meyveleri değdirdi. Yoksulları ziyaret etti, ölüm döşeğindekilere baktı, sonunda kendisinin hayatın gerçek sırrına sahip olduğunu hissetti, hâlâ bunu öğrenmeyen birkaç kişi vardı, ama onlar da kederin bizim yazgımız olduğunu öğreneceklerdi, onun karşısına cesurca çıkmaktan başka bir şey gelmezdi elimizden. Kocası hayatta olsaydı da büyükannen bütün bunları mutlaka öğrenirdi, ama bilgelikle ve ölçülü bir şekilde, hoşlanarak, kendi yeteneklerini kullanmaktan mutlu olarak, kesinlikle benzersiz denemeyecek lütufların tadını çıkararak öğrenirdi. Ancak bu davranışın önemi kolaylıkla abartılabilirdi, çünkü o davranıştaki kabalığın çoğu doğuştan sahip olunan bir sertlikten değil,

büyükannenin doğal gelişiminin uğradığı bozulmadan geliyordu. Zihnini yavaş yavaş çalıştırmaya başladığına inanıyorum, gelecekte dünyaya duyacağı ilginin büyük kısmının kendi zihninin tatmininden kaynaklanacağı sonucuna varınca üzülmüş olmalı. Pek çok akıllı kişi tanıdı, kendi koyu inancını sağlamlaştırma arzusuyla, Tanrı'yı sıradan sayan inançsızların eserlerini okudu. Özellikle büyükbabanın ilk makalelerinden bazılarını okudu ve büyükbabandan hoşlandığından daha çok hoşlandı onlardan.

Kaderin, insanların hayatlarını canı istediği gibi şekillendirdiğini söyleyenler vardır, ilk eşiyle evli olan büyükbabanın da büyükannenle aynı sokakta oturmasını uygun gördü, ayrıca Minny'nin orada ölmesine karar verdi, böylece büyükannen, acısını en çok kendisinin hissettiği koşullar altında bu bilgili ve zorlu arkadaşıyla ilişki kurdu. Koşullar farklı olsaydı böyle bir mucize gerçekleşir miydi acaba? Çünkü büyükannen hayatın acılarına inanmak için kendisiyle aynı gerekçelere sahip ve kendi stoacı felsefesini benimsemeye hazır birini bulmuştu; büyükbaban da soylu biriydi, aşkı ciddiye alırdı, iyimserliği yüzeysel değildi. Büyükannen onunla el ele karanlık bir vadiden geçebilirdi – ama yanındaki kişi ansızın rehberi oluverdi, ona ileriyi işaret etti, onu peşinden gelmeye, umut etmeye, bir kez daha çabalamaya zorladı. Büyükannen, neredeyse bir alışkanlık halini almış olan acı çekmekten hemen vazgeçemezdi, ama büyükbabanın nedenleri daha güçlü, ihtiyacı daha büyüktü. Sonunda, ıstırabı da olsa, vicdan azabı da çekse, gerçekle yüz yüze gelmek, o gerçek içinde sevincin de keder gibi tahammül edilmesi gerektiğini her yönüyle kabul etmek için kendini zorladı, cesurdu çünkü, belki kocasından da cesur. Gözleri açılmıştı, bütün yanılsamalardan ya da duygulanımlardan mertçe sıyrıldı, göklere yükseldi, ikinci aşkı bir yıldız gibi pırıl pırıl

parlıyordu; ilk mutluluğunun pembe sisleri bir daha görünmemek üzere dağıldı. Gerçekten de ilk aşkından hiç söz etmemesi dikkat çekici; onu böyle içinde saklayarak belki de, eğer ölüm olmayıp da o aşk sürseydi, onu gerçekte olabileceğinden çok daha kusursuz bir şeye dönüştürmüştü. Büyükannenin olabileceği her şey ikinci evliliğinde tam anlamıyla gerçekleşmişti, ama geç gelmişti bu evlilik. Geç olması, epeyce kalabalık ve ürkütücü sayılması bir kenara bırakılırsa onlar kadar birbirine gerçekten uygun, yürekliliğini koruyan bir çift yoktu. On beş yıl(!) için belki de aşırı kaçıyor bu sözler; bayağılık, başarısızlık, sıradanlığa tanınan fırsatlarla geçirilen on beş yıl için. Şimdi, büyükannenin fazlasıyla uzlaşmacı bir ruhla kararlaştırdığını ve büyükbabanın da adil ya da yüce gönüllü olmayı pek önemsemeden talep ettiğini düşündüğümüz bazı konular olsa da, onların yaptıklarına ya da kendilerine bakarak hüküm verirsek, sürekli yüksekleri hedefleyen başarılı bir hayat yaşadıkları da doğrudur.

Bu koşulların, büyükannenin kişiliğini oluşturmakta rolü vardı; biz, yani çocukları, onu tanıyacak yaşa geldiğimizde, dünyadaki en çalışkan, en pratik ve hareketli kişi olduğunu gördük. Sanki bazı önemli konulardaki kesin kararını çoktan vermişti de ondan sonra bunları kafasına takıp dert etmiyordu; ama her işi ve her sözü, biriktirilmiş çok sayıda deneyimin parlak, sabit, hızlı damgasını taşıyordu. Dört çocuğu olmuştu; yaşça büyük dört tane daha vardı, onlar da ilgi bekliyordu[1]; bizi eğitti, onlara dostluk gösterdi, büyükbabanı avuttu, neşelendirdi, esinlendirdi, ona baktı, onu kandırdı; yardım istemeye gelen herkes onu karşısında dimdik ve sağlam buldu, onlara ayıracak zamanı olurdu, önem vererek dinler,

1 Dört tane daha: Julia'nın ilk kocasından olan üç çocuğu ve Leslie Stephen'ın ilk eşi Minny'den olan kızı Laura.

duygudaşlığını eksik etmezdi. Yaşamı boyunca insanlarla ilişkileri gerçekten dikkat çekiciydi; ikinci evliliğinden sonra, sözünü ettiğim bu kararlılığı, kendini başkalarının hizmetine daha da sakınmadan sunmasını sağlamış görünüyordu. Bu cümlenin kötü bir şöhreti var, gözünün önüne farklı bir kadını getirmene yol açabilir pekâlâ da, bu yüzden onun bu konudaki tavrının benzersiz olduğunu, başka kadınların gönül rahatlığıyla ve çoğu kez felaket denebilecek sonuçlara götüren, bir işe yaramayan insanseverlikleriyle bir tutulmaması gerektiğini açıklamalıyım sana.

Dünyaya bakışı çok genişlemişti; bilge bir Kader İlahesi gibi, onları kuşatan gizemi hep hissederek çevresindeki sayısız hayatın oluşumunu, gelişmesini, serpilmesini ve ölümünü gözler gibiydi, eskisi gibi kuşkucu değildi, nerede yardım edebileceğini, nerede yardımının dokunmayacağını kesinlikle biliyordu. En kolay ifadesini eylemde bulan türdendi entelektüel yetenekleri; meselelerin kökünü kavrardı, hüküm verme gücü sağlamdı, mizah anlayışı vardı, bir insanın içinde bulunduğu koşulların gerçek yapısını hızla kavrayabilir, böylece mesele ne olursa olsun onun hemen doğru ölçülerine oturmasını sağlardı. Bazen doğuştan gelen tezcanlılığıyla, buyurgan bir imparatoriçe gibi, zorlukları zorbalıkla halletmeyi kendine görev edinirdi. Ama çoğu kez onun desteğinin, eğer tamamıyla pratik amaçlı değilse, kendi yargılarının ve deneyimlerinin ışığında, başka insanların aslında ne istediklerini ya da hissettiklerini görmelerine yardım etmekte yattığını düşünüyorum. Her duyarlı kadın bu niteliklere sahip olabilir, yine de büyükannen gibi biri olamaz. Onun bütün yeteneklerinin hızlı, kararlı, hatta eğlenceli bir yanı vardı; bu yüzden, ne kadar can sıkıcı görünse de günlük işlerini yavan bulmaz ya da angarya saymazdı. Duyarlı bir yapısı vardı, budalalığa tahammülü yoktu;

o varken, büyük bir ailenin hayatı olan o sonu gelmeyen, uyumsuz geçit töreni, çoğunlukla o hayatta yaşananlardan ya da düzenindeki garip ya da etkileyici bir şeyden büyük keyif alınarak, büyükannenin gösterdiği eksiksiz dikkatle, en zayıf ya da en perişan durumlarda gizli hayatı şaşırtıcı biçimde duyumsamasıyla canlanarak neşeyle sürerdi. İnsanlara bir çırpıda nitelikler yapıştırırdı; St. Ives'ta ya da Hyde Park Gate'teki pazar ikindilerinde yaşananlar genellikle sahnelenmeye pek uygundu; General Beadle, C.B. Clarke ya da Jack Hills, Sidney Lee ile ilgili izlenimlerinden cesaret alarak bu adamların o günden sonra hiç kimseye göstermedikleri kişilik özelliklerini bulup çıkarırdı. Onun yoluna çıkan herkesin hayatı bir anda bir kalıba girer gibiydi, büyükannen varken her bir hareketin önemi çok büyüktü. Ama o, kendi keyfi için izlenimler biriktiren estetik bir seyirci değildi.

Aslında hayat ona, yorumladığı durumların en üst düzeyde önemleri olduğunu öğretmişti; Lisa Stillman'ın kayınbiraderini sevmesini ya da bir kazada yaralanan bir işçinin sağlığına uygun bir iş bulmasını önemseyip çok kaygılanırdı. Sanki büyük bir saatin tiktaklarını sürekli duyarmış ve günün birinde o saatin hepimiz için duracağını aklından çıkaramazmış gibi çevresindeki bütün değişikliklere karşı müthiş tetikteydi. Sevinmek ya da yerinmek için bir nedeni olan çeşit çeşit insanlar ona gelirlerdi; arkadaş seçiminde pek de ayrım yapıyor sayılmazdı; ama can sıkıcı ve budala olanların bile kendilerini gösterecekleri bir an vardır. Böyle büyük baskı altında yaşarken, bütün o sahneye, uyumlu bir şekilde bir araya getirilmiş budalalar, palyaçolar ve muhteşem kraliçelerden oluşan ve ölüme doğru ilerleyen uzun bir geçit alayı görürmüş gibi benzersiz bir yüreklilik katmayı başardığını kabul etmek gerek. O an yaşananlarla böyle derinden meşgul olmasının bir nedeni, kuşkusuz

doğanın onu bu tür konuların üstesinden gelecek şekilde donatmış olmasıydı; bir başka neden de, hem içinde doğuştan var olan hem de sonradan edindiği duyguyla bütün çabaların boşunalığını, hayatın gizemini derinden hissetmesiydi. Bu iki şeyi onun yüzünde görebilirsin. "Elimizdekinden olabildiğince yararlanalım, çünkü geleceğe dair bir şey bilmiyoruz" ilkesi onu, mutluluk, hakkaniyet, aşk adına durup dinlenmeden çabalamaya zorluyordu; melankolik yansımalar ise "Ne önemi var? Belki de gelecek yoktur," diye yanıt veriyorlardı. Bu ağır kuşkuyla kuşatılınca onun en sıradan eylemleri bile heybetli görünüyorlardı; onun varlığı büyük ve sadeydi, yalnızca neşe ve canlılık, zarif, uçucu kadınsı davranışlar değil, doğuştan soylu bir insanın görkemini de taşıyordu.

Ölmüş de olsa, yaşasa da kişinin yazarak bıraktıkları, ne yazık ki yumuşak kıvrımların arasına gömülmeye yatkındırlar, hayata dair bir belirti kalmaz geriye. Benim söylediklerimde de, büyükbabanın hayatındaki o samimi ama basmakalıp cümlelerde de, ya da özyaşamöyküsünün[1] sayfalarına doldurduğu muhteşem yakınmalarda da sevebileceğin bir kadına dair izler bulamazsın. Büyükannenin sözlerini ve enerjik konuşmalarını kimsenin kaydetmemiş olmasına sık sık üzülmüşümdür, çünkü sözcükleri kendine özgü bir biçimde çevirme yeteneği vardı, konuşurken ellerini hızlı hızlı ovuşturur ya da havaya kaldırıp oraya buraya çevirirdi. Stella ile başka birkaç kişiyi Cambridge'e götüren bir tren vagonunun açık kapısının önünde dururken görüyorum onu, peronda önünden geçen herkesin bir-iki cümleyle resmini çizmiş, tren kalkana kadar herkesi güldürmüştü.

1 *The Mausoleum Book*, Leslie Stephen bu kitaba 1895'te Julia'nın ölümünden sonra başlamıştı. Son kayıt 1903'te Virginia'ya yazdırılmıştı. Ölümünden sonra, 1977'de yayımlandı.

Bir tek cümlesini bile(!) ya da o berrak, tok sesinin tınısını yeniden duymak için ya da uzun, eprimiş mantosunun içinde dimdik, azametle, gözlerini karşısındakine dikerek, başını hafifçe yana, biraz da yukarıya çevirerek duran o güzel kadını yeniden görmek için neler vermezdim. Son bir kez şahane bir şekilde elini sallayarak veda eder etmez "Gelin çocuklar," derdi, biri onun şemsiyesini alır, bir başkası koluna girer, biri de kuşkusuz ağzı açık bakakalırdı, o da sertçe, "Çabuk, çabuk" diye seslenirdi. Hızlı adımlarla kalabalığın arasından geçer, pis bir trene ya da otobüse biner, belki de kondüktöre şirket neden senin ayaklarının altına saman vermedi diye sorardı –"Ayakların üşüyordur"– öğle yemeği saatinde eve yetişene kadar yol boyunca adamın hikâyesini dinler, yorumlar yapardı. "Babanızı bekletmeyin." Yemekte, isteksizce sorulan bir soruya yanıt olarak, "O gençler gittiler mi? Eh, onlara imrenmiyorum," derdi, kendi küçük hikâyesini anlatır ya da bizim yorumlayamadığımız ama omuz silkmelere ve "belki" sözcüğüne bakarak ikisinin de hakkında konuşmayı sevdikleri şu aşk hikâyelerinden biriyle ilgili olduğunu anladığımız gizemli cümleyi söylerdi. Büyükbabanla annem arasındaki ilişkinin mükemmel olduğunu söylerlerdi, bundan hiç kuşkum yok, çünkü çeşitli sınamalardan geçmiş ve kesinlikle uysal denemeyecek bu insanların birbirinde, doğalarının uyum sağlayabileceği kusursuz ve eksiksiz ahengi bulduğuna eminim. Bizim gözlerimiz için bile çok güzeldi hareketleri, birbirlerinden katıksız ve tanımsız zevk aldıklarını gösteren bakışları da. Ne demek istediğimi bir metaforla anlatacak olursam, yüksek ses uyumu, tiz sesleriyle öten iki kuşun uyumu, ancak uyuşmayan, aykırı notaların birbirini yoğun ve hızlı bir tempoyla izlemesiyle elde edilebilir derdim. Ne de olsa annem büyükbabandan on beş yaş küçüktü, büyükbabanın yaşını –annem öyle düşünmüştür– buz tutmuş sularda tek başına gezinip duran keskin zekâsı

vurguluyordu. Annemin bundan duyduğu gurur, yıldızların ışığından ve yağan kardan başka kimsenin görmediği yüksek bir dağın doruğundaki birinin duyduğu gurur gibiydi; coşkulu ama çok mütevazıydı.

Büyükannen, kadınların, zeki adamlarda görmekten hoşlandıkları saygınlığa nedense uymadığını içgüdüsel olarak hissettikleri bütün o kıvır zıvır işleri halletmekten hoşlanırdı; büyükbabanın ona, yüce felsefenin içinde uyandırdıkları hariç, annemdeki bütün sıkıntılardan ve sevinçlerden habersiz gelmesini gurur verici bir kanıt sayardı. Ama annem yaptığı işleri asla küçümsemezdi; eğer doğru yapılırlarsa onların, kocasının işleriyle farklı ama eşit öneme sahip olduklarını düşünürdü. Bu gibi anlarda, süregiden anlaşmazlığın arasına giren soluklanma molalarında, ikisi de bir saniye birbirlerinin kollarına sığınıp dinlendiğinde, annem haklı ama hayranlık dolu bir gururla, kendisinin kocasının içindeki uzak doruğa saygı duyduğu kadar, kocasının da onun içindeki, erişilmez yükseklikteki bir şeye hayran olduğunu bilirdi. Her ikisi de kendisininkine benzemeyen niteliklere saygı duyduğunu göstermek için sevinçle yarışırdı – düşüncenin yalnızlığından ve acılarından kurtulup insanın tartışmasız sevimliliğinin gerçekten var olduğunu bir anda görmek ne kadar tatlıydı, tıpkı bomboş denizlerde günlerce sisler içinde dolaşan bir gezginin şafakta güneşin yıkadığı, doğanın kendisini kucakladığı, kulağına huzur ve güven fısıldadığı bir sahile ayak basması gibiydi. Günlerini çoğunlukla ufak tefek ve çoğu yararsız işlerle geçiren annem de, güçlü kolların yakalayıp sessizce, sakince ve ölümsüzce her şeyin üstüne kaldırdığı biri gibi neşeleniyordu. Büyükbabanın en soyut ve en yararsız işlere yönelme içgüdüsünü ilk destekleyen hep annem olurdu; büyükbabanın *The Utilitarians*[1] isimli

1 *The English Utilitarians*, 1900 yılında yayımlandı.

son uzun kitabına başlaması da sanırım annemin verdiği güvence sayesinde olmuştu, bu kitap ne para getirdi ne de pek fazla ün, çünkü annem o sırada bütün öteki meselelerin öne çıkmasını sağlamıştı.

Ama bunlar hayatın doruk noktalarıdır, zaman geçtikçe mücadele daha da büyüdü ve gençliğin neşesi azaldı. Büyükbabanın sağlığı bozuldu, onu heveslendirebilecek türden övgüler haddinden fazla geciktiler, o da yakınıp durdu. O zamana kadar büyükannen işi epey büyütmüştü, en ücra yerlere, St. Ives'taki daracık sokaklara, Londra'nın kenar mahallelerine ve varlıklı olsa da sıkıntısız denemeyecek daha pek çok semte girip çıkıyordu ve artık geri adım atmak elinde değildi. Görünüşe göre her yeni gün ona taze bir hasat sunuyordu, bununla hemen meşgul olması gerekiyordu, ertesi gün kesinlikle meyve verecekti. Büyükannen, yoğun geçmiş bir öğlé sonrasının ardından her akşam masasına oturuyor, sonlara doğru titremeye başlayan elini durmaksızın hareket ettirerek, zeki alnının ve hâlâ çok güzel sayılan ama çukura kaçmış, epeyce yorgun olsalar da üzgün denilemeyecek ölçüde deneyimli gözlerinin yönetiminde yanıtlar, tavsiyeler, şakalar, uyarılar yazıyor ya da duygularını paylaşıyordu. Öldüğünde, St. Ives'tan ayrılırken kilitli bir çalışma masası buldum, o sabah gelen mektuplar içine konulmuştu, belki de Londra'ya dönünce yanıtlayacaktı onları. Kızı aldatılan ve yardım isteyen bir kadının mektubu vardı; George'dan, Mary teyzeden[1], işsiz kalan bir hemşireden birer mektup, birkaç fatura, para yardımı isteyen birkaç mektup, ailesiyle kavga etmiş, samimiyetle, ayrıntılarıyla içini dökmek isteyen bir kızdan pek çok sayfa. "Ah, Tanrı'ya şükür, bu gece mektup gelmemiş!" derdi cumartesileri, yarı gülümseyerek, yarı iç çekerek; büyükbaban bile okuduğu kitaptan

1 Julia Stephen'ın ablası.

başını kaldırır, annemin elini tutar, beyhude itiraz ederdi: "Bu işe bir son vermelisin, Julia!"

Öteki işlerine ilaveten bize ders çalıştırmayı üstlenmişti, böylece çok yakın ve oldukça zor bir ilişki kurmuştu, çünkü çabuk öfkelenen biriydi, hele çocuklarını hiç esirgemezdi. "Babanız büyük bir adam." Ama sahip olduğumuz o kadar kısa zamanda, orta yaşlı bir kadınla çocukları arasındaki uçuruma genellikle giren o incelikli, hayal ürünü şeylerle gizlenmeyen gerçek mizacı hakkında bunca şeyi başka türlü öğrenemezdik. Üstlendiği görevlerden bazılarının sırtından alınmasına izin verseydi daha iyi olabilirdi ve kendisi kesinlikle çok daha az yorulurdu. Ama fazla tezcanlıydı, biraz da buyurgan; kendi içindeki hararetli arzunun o kadar farkındaydı ki kendi davranışının bir başkasınınkinden daha hızlı ve daha etkin olamayacağına inanmak istemezdi. Büyükbaban hastalandığında yanında bir hemşire bulunmasına tahammül edemezdi ya da bir dadının bize onun kadar iyi eğitim verebileceğine inanamazdı. Her zaman tasarrufa yatkındı, ama zaman tasarrufuna aşırı önem vermeyi alışkanlık edinmişti, sanki görevlerin ve arzuların etrafına yığıldığını görüyordu ve onlarla ilgilenebileceği zaman ellerinin arasından kayıp gidiyor, parmakları boşluğu kavrıyordu. Nesnelerin uyumluluğuna kapsamlı bakmayı aklından hiç çıkarmaması dikkatimi çekmişti; kelimeleri asla iki anlamlı olmazdı; ama gücü tükendikçe dinlendiği anlar seyreldi; yorgun düşmüş bir yüzücü gibi suda gitgide derinlere batıyordu, ancak ara sıra ufukta, bütün bu işler sona erdikten sonra, ileri yaşında ulaşabileceği huzurlu bir sahil görebiliyordu. Böyle bir hayat ölçüsüzce ziyan edildi diye söylenip durursak, kuşkusuz çevresindekileri gözden kaçırmaya yatkınız demektir; kocayı, çocukları ve evi, ki bunları onun çevresindeki, onu tamamlayan bir bütün olarak görürsen, onlar o biricik hayatın

hızını ve trajik vedasını engelleyenlerdir. Onun dikkat çekici yanı, ki yavaş yavaş bu düşünceye vardım, ziyan olmak ve yararsız cesareti değil, çabalarının amacına denk düşmesini sağlayan sağlam hükümden doğan tatlılığıydı. Gereksiz bir şey pek görülmezdi; o yıllar geçmişte kalmış olsa da büyükannenin onların üzerindeki izi bu yüzden silinmez, sanki çıplak, yakıcı, saf çelikle vurulmuş bir damga gibidir. Dünyanın pek çok yerinde yaşayanlar ondan hâlâ hayattaymışçasına söz ederler. Neşeli mi, öfkeli mi ya da içgüdüsel bir sevgiyle mi hatırlandığının önemi yoktur; bir olgudan söz edercesine söz ederler ondan, sanki onun çevresindeki her şey önem kazanmış gibi, onun nasıl durduğunu, nasıl döndüğünü ve kuşun nasıl yüksek sesle öttüğünü ya da gökten iri bir bulutun nasıl geçtiğini hatırlarlar. Nereye gitti büyükannen? Onun söyledikleri asla sona ermedi. Kırk sekiz yaşında öldü, o sırada annen on beşinde bir çocuktu. Onun hakkında anlattıklarımın bir anlamı varsa büyükannenin ölümünün en büyük felaket olduğuna inanırsın; sanki pırıl pırıl bir ilkbahar gününde gökten hızla geçen bulutlar birden durmuş, kararmış ve kümelenmişlerdi; aldığı rüzgâr kesilmiş, dünya yüzündeki bütün yaratıklar inlemiş ya da amaçsızca aranarak, başıboş dolaşmıştı. Ama büyükannenin o günden beri sayısız kişinin hayatında girdiği biçimleri hangi figürler ya da hangi figür çeşitleri tam anlamıyla yansıtabilir? Ölenler unutulur denir; aslında hayatın büyük kısmının, hangimiz için olursa olsun pek az önemi olduğu söylenmelidir. Ancak ara sıra, sayamayacağım kadar çok vesileyle, gece yatakta ya da sokakta ya da odaya girerken annem karşımda; güzel, etkileyici, alıştığım konuşması ve gülüşüyle; yaşayan herkesten daha yakın, bizim gelip geçici hayatlarımızı meşale gibi aydınlatıyor, çok soylu ve çocukları için bir mutluluk.

İkinci Bölüm

Onun 5 Mayıs 1895'teki ölümü, oryantal bir kasvet dönemi başlattı, çünkü mutlaka bir şey vardı karartılmış odalarda, normal yas sınırlarının ötesine geçen ve asıl trajedinin çevresinde şarkvari kıvrımlarla asılı kalan inlemeler, ağdalı feryatlar. Büyükbaban bir Yahudi peygamberin özelliklerine sahipti neredeyse; hâlâ gençliğindeki kadar güçlü sayılırdı, ama bu gücünü artık dağlara tırmanarak ya da kürek takımını eğiterek harcamıyordu; yıllardır bütün dikkatini evinde toplamıştı. Şimdi, beklediğinin aksine karısı kendisinden önce ölünce desteği eksik kalmıştı, bu yüzden dünyada körlemesine, yalpalayarak dönüp duran ve o dünyayı ah-vahlarıyla dolduran biri gibiydi. Ama ne söylersem söyleyeyim onun hissettiklerini, hatta o korkunç yaz boyunca, peş peşe yaşanan olaylarda kendini adamakıllı dışa vuran duygularının gücünü bile kelimelere dökemem. Odalardan biri hep kapalıydı, ara sıra bir inleme ya da haykırış duyuluyordu içinden. Büyükbaban, kendisiyle görüşmeye gelip içeriye gergin bir şekilde giren, dışarıya yüzü kıpkırmızı, gözyaşları içinde, bir başkasının duygularının gelgitine kapılmış insanlar gibi kafaları karışarak çıkan, sonra gidip Stella'ya rapor veren sempatik kadınlarla sürekli konuşuyordu. Aslında büyükbabanın sabah gördüğü işler bitince onu bir şekilde meşgul etmek için Stella'nın tam bir ustalık göstermesi gerekiyordu; korkunç geçen yemek saatleri oluyordu, bizim konuştuklarımızı duyamayınca ya da konuşmanın vereceği rahatlığı küçümseyince içinde tutuşmuşa benzeyen tutkuya

teslim olurdu, yüksek sesle inler, ölmek istediğini tekrarlayıp dururdu. Bütün o aylar boyunca Stella'nın onun acil ihtiyaçlarını bir an bile aklından çıkardığını sanmıyorum. Büyükbabana sunmak için hep küçük şeyler bulurdu, gözünü onun üzerinden ayırmazdı, durup dururken içimizden birine büyükbabanla konuşması için ricada bulunur, ya da rica edin de sizinle yürüsün, derdi. Bazen geceleri büyükbabanın çalışma odasında onunla uzun zaman geçirirdi, yalnızlığının, aşkının ve vicdan azabının acı hikâyesini defalarca dinlerdi. Büyükbaban ne kadar bitkin ve sinirleri bozuk olsa da, karısına onu ne kadar sevdiğini asla söylememiş olduğu, karısının onun yanında endişelere ve acılara tahammül ederek sessiz kaldığı düşüncesiyle kendisine acındıracak derecede eziyet ederdi.

"Carlyle[1] kadar kötü değildim, değil mi?" diye sorduğunu duymuştum. Stella Carlyle hakkında belki fazla bir şey bilmiyordu, ama büyükbabana sürekli güvence veriyordu, yorulsa da ısrarla devam ediyordu. Ölülere yaptığı haksızlıkları yaşayanlara anlatmak, kişiye kuşkusuz tuhaf bir rahatlık verir; yaşayanlar, sadece kendi gözlemlerine dayanarak içinizi rahat ettirmekle kalmazlar, sizin itirafınızın hafifleteceği ve günahlarınızı nihai bağışlanmaya yakın bir konuma getiren bir güce de sahiptirler. Hem bu nedenlerle, hem de duygularını açıklayarak rahatlamak onun doğasında olduğundan, bunu alışkanlık edindiğinden, çektiği acıları Stella'ya duyurmakta ve onun sürekli ilgisini ve verebileceği huzuru talep etmekte hiç tereddüt etmezdi. Ama nasıl bir huzur verebilirdi Stella ona? Olayın doğası gereği yapılacak pek bir şey yoktu; bu yüzden her şey Stella'nın ne olduğuna bağlıydı, çünkü o güne kadar üvey

1 Thomas Carlyle (1795-1881). Tarihçi, sosyal reformist, zamanının en nüfuzlu entelektüellerinden biri. Karısı Jane Welsh'in onun çalışmalarına, sevgililerine ve huysuzluklarına boyun eğmesi gerekmişti.

babası olarak, bilgili, yaşlı bir adam olarak sadece saygı ve mesafeli bir sevgi gösterdiği kişiyle ansızın aşırı yakınlaşmak durumunda kalmıştı. Bu kriz ortaya çıkana kadar Stella'nın konumu bazı bakımlardan tuhaftı; aslında şimdi, onun yaşına gelmemin sağladığı ışık altında yeniden baktığımda, kişiliğinin de tümüyle ilginç olduğunu görüyorum; olduğu haliyle ilginçti, kaderi bakımından ilginçti; önemli meselelerle yüklüydü hayatı; ama ilk yılların hızla ve neredeyse sarsıntılı geçişi, hikâyeyi kesin hatlarla anlatmamı zorlaştırıyor.

Zeki değildi, pek kitap okumazdı; ve bana kalırsa bu durum onun hayatını müthiş etkiliyordu, doğrusu orantısız etkiliyordu. Kendi kusurlarını abartıyordu, annesiyle iç içe yaşadığından ikisinin arasındaki farklılıkları hep karşılaştırıyor, kendisini en başından annesinin gölgesinde kalmaya yönelten bir aşağılık yükleniyordu. Söylemiştim, büyükannen de acımasız biriydi; çekilen acılara da, eğer bir işe yarayacağına inanırsa, kayıtsız kalırdı. Kızının kendisinin bir parçası –öyle söylüyordu– olduğunu hissederdi, kendisinin daha ağırkanlı ve daha az becerikli bir parçası olduğu için de ona kendi başarısızlıklarına gösterebileceği sertlikle davranmakta ya da onu gözünü kırpmadan, kendisini feda edebileceği kadar rahatça feda etmekte tereddüt etmezdi. Bir keresinde, büyükannenle büyükbaban evlenmeden önce, büyükbaban anneme, Stella'ya ikisi de erkek olan öbür çocuklarına davrandığından daha sert davrandığını söylediğinde, az önce yazdığım yanıtı almıştı büyükannenden.

Çocukluğu baskı altında geçmişti Stella'nın, annesini kutsal bir güç ve kutsal bir zekâ sahibi olarak görmeyi erkenden öğrenmişti. Ama sonra, yaşı ilerledikçe, kendi güzelliği, kendine özgü cazibesi ve mizacı geliştikçe annesi de –eğer böyle demek doğruysa– ona sert davranmaktan vazgeçti ve sadece

bu davranışının gerçek nedenini gösterdi, tuhaf bir derinlik ve içtenliğe sahip duygularını. Belki de doğanın alınlarına yazdığı ilişkiyi hep korudular. Stella her zaman güzel, hizmete hazır yardımcıydı, annesinin içindeki canlı ateşi besliyor, neşeyle hizmet ediyor, bunu hayatının en önemli görevi haline getiriyordu. Ama bunun dışında, çok geçmeden yeteneklerinin başkaları üzerindeki etkisinin de tadını çıkarmaya başladı; çok güzeldi, resimlerde göründüğünden de güzeldi, çünkü görünüşteki sevimliliğinin büyük kısmı anlık rastlantılardan doğuyordu – teninin solgun parıltısı, gözlerindeki ışığın değişmesi, bütünüyle kıpır kıpır, cıvıl cıvıl olması. Büyükannenin başı, Yunan sanatının en güzel döneminin bir örneğiyse, Stella'nınki de Yunan sanatından ama daha sonraki, gerileme dönemi denecek bir çağdandı, daha yumuşak hatları ve daha gevşek biçimiyle daha çekici duruyordu. Her ikisinde de, güzellikleri kendilerinin ifadesiydi. Stella değişkendi, mütevazıydı, ama nasıl oluyorsa, çekicilik ya da büyü diyebiliriz, muhteşem bir üstünlüğe sahipti, insanların zihinlerine nüfuz edebilecek güçteydi. Bunun, söyledikleri sayesinde olduğunu sanmıyorum, çünkü konuşmaları basitti; mermer heykellerde belli belirsiz algıladığımız şekilde, sevimliliğinin ve gülüşünün, bir formun üzerinde oynaşması sayesindeydi. Çok neşeliydi, çok dişiydi, aynı zamanda büyük bir sükûnet havası vardı onda, ki bu sükûnet annesinde, koşulların zorlamasıyla bitmek bilmez bir melankoliye dönüşmüştü. Stella'nın kendisi, onun toplum hayatına girmesi, başarıları ve sevgilileri, annesinin içinde çoktandır uyumakta olan pek çok dürtüyü harekete geçirmişti; genç erkeklerden hoşlanıyordu, onlarla yakınlık kurmaktan keyif alıyordu, bu ilişkilerdeki oyunlar ve entrikalar onu eğlendiriyordu; annesi sadece Stella'nın gece sona ermeden eve dönmekte ısrar etmesinden yakınıyordu, çünkü kızı annesinin yorulmasından

korkuyordu. İşte ben tam da buna –elimde olmadan bu benzetmeyi kullanarak– onun mermer formu diyorum; çünkü Stella'nın bütün zaferleri, annesiyle sürekli meşgul oluşunun yüzeyindeki birer süslemeden ibaretti. Çok güzeldi bu ilgisi, neredeyse aşırıydı; çünkü birbirlerinde doğru ölçüde kusur bulamayacak kadar yakınlaşmış iki kişinin arasındaki sevginin maraziliği vardı bunda; annesinin hissettikleri neredeyse aynı anda Stella'nın aklından geçiyordu; ruhun bildiğini beynin düşünmesi ve eleştirmesi gerekmiyordu. Kuşkusuz büyükannen kendisine daha canlı karşı konulmasını, entelektüel düzeyde itiraz edilmesini tercih ederdi, çünkü böylesi farklı türde bir özen gerektirirdi; aralarındaki bağın sağlıklı olamayacak kadar sıkı olduğunu ve Stella'nın, çok değer verdiği doğal duyguları dikkate almasını engellediğini hissetmiş olabilir. Kısa süreli bir ayrılık bile büyük acı verirdi; Stella yola çıkmadan günler önce hayalet gibi dolaşırdı, hatta bir keresinde gözyaşlarına boğuldu. "Nerede olduğumuzun ne önemi var ki," dedi, "hep birlikte olduğumuz sürece?"

Annesinin sağlığının bozulduğuna dair belirtiler gördükçe Stella son yıllarda daha da kaygılı oldu, onun her şeyden önce ihtiyacı olduğu dinlenmeyi sağlamanın bir yolunu bulamıyordu. Üvey babasına karşı güttüğü suskunluk zaman zaman neredeyse sert ve açık ithamlarda bulunmasına yol açıyordu; çünkü üvey babası, Stella'nın açıkça gördüklerini, karısının yaptığı sayısız işi ya da ne kadar bitkin düştüğünü hiç görmüyor gibiydi. Sonra, 1895'in ilkbaharında Stella yurtdışına gönderildi, yolculuğunun yarısındayken, bir elyazısının şeklinden ya da kullanılan bir cümleden, annesinin evde hasta yattığına emin oldu. Vanessa'ya sordu ama o da annesinin dikte ettirdiği bir yanıt gönderebildi. Gerçekten de biraz hastalanmıştı, ama rolünü sonuna kadar oynayan birinin tuhaf ve ürkütücü

hayal gücüyle, gerçeğin söylenmemesi için direnmişti. Stella eve, eziyet edilmiş sessiz bir hayvan gibi kandırıldığına inanarak döndü; annesini yatakta buldu, ateşi vardı ve on gün sonra bu ateş onu ölüme götürdü.

Stella tam anlamıyla şoka girdi; tamamen kişiliğinin saflığı, güzelliği sayesinde herkes için elinden ne geliyorsa yapmaya başladı; ancak neredeyse düşünmeksizin yapıyordu bunları. Gelecekten bir şey beklemiyordu; içinde bulunduğu zamansa, pek tanımadığı bir üvey baba ve bakım isteyen, kendisine pek yardımcı olamayan dört çocukla, sürekli bir eziyetti sanırım. Sadece yirmi altı yaşındaydı, bir anda hem hayatının temel kaynağını hem de yeteneklerini en iyi şekilde kullanabildiği garip yolları yitirmişti. Daha önce nasıl biri olursa olsun, şimdi konumu gerçekten zordu herhalde, ama kendi yetilerine güvenmediğinden, özellikle de kitaplardan korktuğundan görevi korkunç acı veriyordu, neredeyse sersemletiyordu onu. Yine de, onun bütün kişilik yapısını ortaya çıkaran, gücünü tam bir yalnızlık içinde göstermeye zorlayan bu üzüntü olmasaydı, kendini olanca soyluluğuyla, gerçek haliyle gösterebilir miydi? Stella bundan sonra ne olacaksa, neyi başaracaksa, sıkı bir temele oturtulmuştu; artık asla kimseye destek olmayacaktı; bundan böyle hiç kimseyle annesiyle ilgilendiği gibi ilgilenmeyecekti belki de. Yanına hangi kazanç konulursa konulsun, bu kesin bir kayıptı.

Büyükannen ölür ölmez Stella onun bütün görevlerini devraldı; ve ailemiz, berbat şekilde paslanmış olsa da kıpır kıpır genç yaratıklarla dolu, gıcırtılı, eski bir araba gibi bir kez daha zahmetle yoluna devam etti.

Üçüncü Bölüm

Büyükannenin ailenin içindeki konumu öyleydi ki ölümü sadece evin direğini gözlerimizin önünden kaldırmakla kalmadı, ilişkilerde kaymalara neden oldu ve hayat bir süre inanılmaz derecede tuhaf göründü bize. Büyükannenin bizler için yaptığı her şeyi yapmak uğruna büyükbaban içinden gelen ama kesinlikle akıllıca olmayan bir arzuya uyup bize ders çalıştırmaya başladı; sabah saatlerinin yarısını bize ayırdı; bir özveriydi bu gerçekten de ama onun keyfini yerine getirmedi. Sonra George kabaran duygularına kapılıp bizimle daha yakın ve daha olgun bir arkadaşlık kurmak istedi; Gerald bile bir süre ciddileşti ve duygusallaştı; bu derin duygular merkezinin çevresinde de birdenbire bizim hayatlarımızda yer almak istediklerinin ve kendi derin duygularının bilinmesinin hakları olduğunun farkına varan arkadaşlar kümelendi. O sırada neredeyse sersemlemiş durumdaki Stella ise başkalarına karşı sakince gösterdiği sonsuz ilgiden, kendi duygularını gizli tutmaktan asla vazgeçmedi; ama tam da bu sakinliği, kötü bir biçimde bazı sınamalardan geçer gibiydi, özellikle de büyükbabanın ihtiyaçlarına kendini kayıtsız şartsız feda etmekten. Büyükbabanın kederini azaltmak için ne türden olursa olsun elinden gelen her teselliyi sunuyordu ona; sabahtan akşama kadar onun hizmetindeydi, dediğim gibi, büyükbabanı ziyaret edecek, onun rahatını sağlayacak titiz planların bir kısmında kendisine yardımcı olacak insanlar bulmak için her türlü zahmete giriyordu. Düzgün bir ayrım yapamadığı için nerede başarısız olduğunu görmek şimdi

kolay. Kendine güveninin olmaması ve uzun bir süre annesine bağımlı kalması yüzünden bu konuda kendi net içgüdülerine güvenemiyordu. Üvey babası, annesinin ona bıraktığı bir sorumluluktu. Pek iyi şeyler sunamayacağını bilerek, fark gözetmeden sunuyordu her şeyi; net bir açıklama yapılsaydı durumu mutlaka anlayacak olan büyükbaban da verilenleri hakkı olarak görüp kabul ediyordu. Bunun sonuçlarından biri, hayatın bir süre bize kronik bir karmaşa halindeymiş gibi görünmesi oldu. Doğal olarak mutsuzduk; zaman zaman dayanılmaz hale gelen ve asla tatmin edilemeyecek mutlak bir ihtiyaç içindeydik. Ancak bu tanınabilen bir acıydı, o keskin sancı büyüdü; hissedilmeyen, içinde gerçek bir şey barındırmayan, yine de çevremizde yüzen, bizi boğan, körleştiren o boğucu, donuk hayatın ortasında neredeyse hoş karşılıyorduk onu. Bütün o gözyaşları ve inlemeler, sitemler ve sevgi yeminleri, görev ve iş ve başkaları için yaşama konusunda yüksekten atmalar kuşkusuz, eğer hissetmeyi biliyorsak hissetmemiz gereken şeylerdi, yine de, dürüst olmak gerekirse, ölülerden kaynaklandığını söyleyemeyeceğimiz boğucu bir keder hissediyorduk; ne yazık ki bu halimiz yaşayanlara olan hislerimizi güçlendirmedi; ne kadar itici olsa da hem yaşayanları hem de ölüleri bizden gizledi; uzunca bir süre, hakiki ve çok canlı bir anne figürünün yerine sevimsiz bir hayaleti koyarak bağışlanamaz bir kötülük yaptı.

O yazı, Londra'daki birkaç sıcak ayın ardından Freshwater'da[1] geçirdik; oradaki, ince buharlarla dolup taşan, gür bitkilerin süslediği basık koyun sıcağı, tıpkı duman gibi, sıcak odalara ve sessizliğe dair başka anılarla ve zengin duyguların boğduğu atmosferle karışıyor, öyle ki zaman zaman acımasız barbarlığa ve taze havaya bedensel bir ihtiyaç duyuluyordu. Stella dolup taşan bir seradaki beyaz bir çiçeğe benziyordu,

1 Isle of Wight'taki yazlık yer. VW orada ilk sinir krizini geçirdi.

çünkü müthiş simgesel görünen bir değişikliğe uğramıştı. Bu kadar solgun birini daha önce hiç görmemiştim. Beklenmedik görünse de yine de çok doğal olan, bizi özgür bırakan ilk dürtü büyükbabandan geldi; geldi ve gitti. Bir gezinti sırasında bizim bütün o tuhaf geleneksel ilişkilerimizi bir kenara ittiği ve bize bir dakikalığına, kişisel olmayan bir ışıkta, özgür bir hayatın teşvik edici resmini gösterdiği olurdu. Öğrenecek pek çok şey, okunacak pek çok kitap vardı, sadakatsizlik etmeden başarı ve mutluluk orada elde edilebilirdi. Gerçekten böylesi anlarda eski hayatımıza, onun bize anlattığı gibi, daha önemli bir biçimde, kederimizi geriye kalan duyguyu canlandırmak için kullanarak devam etmek mümkün görünürdü. Ama kuşkusuz bu türden coşkuların sürekli olabilmesi için yaşımızın izin verdiğinden daha sıkı bir ilişkiye ihtiyaçları vardı. Çok gençtik, daha az çabayla ilgi görebilmek için başkalarına yönelmesi gerekiyordu, o kişilerin farklı kandan gelmeleri, farklı mizaçları büyükbabanın en acil ihtiyacını bizim gibi –bir bakışta– anlamalarını güçleştiriyordu. Böyle anlarda çok güzel olurdu büyükbaban; bir çocuk gibi saf ve meraklı olurdu; ve bütün sevgilere alabildiğine açıktı; alabildiğine nazik. O zaman becerebilseydik ona yardım edebilirdik, elimizde ne varsa verebilirdik, ve onun ihtiyacı yanında verdiklerimizin az kaldığını hissedebilirdik – ama o an geçerdi.

Zaman zaman bizim çocuksu dünyamızın üstünden etrafa göz atmak ve yetişkin ve olgun insanların gerçek anlaşmazlıklarının bizim için de başladığını hayal etmek heyecan verici oluyordu. Aslında, yeniden Londra'ya yerleşip işlerimize döndüğümüzde kendini gösteren değişim kısmen güç verdi bize; çünkü Stella'ya denk arkadaşlar olduğumuzu kanıtlamaya çalışıyorduk ve hayatlarımız, onun içimizde uyandırdığı o cesur bağlılık sayesinde hareketleniyordu. Cesurduk, çünkü Stella gerçek

arkadaşlık kuramayacağımız kadar uzaktı bize, bu yüzden sunduklarımızda hep riski andıran bir şey oluyordu; belki ne sunduğumuzu algılayamazdı; belki aniden anlayarak sevindirirdi bizi; onunla aramızdaki mesafe bu tür samimi anları olağanüstü tatlı kılıyordu. Ama ne yazık ki, ne kadar romantik olursa olsun bu tür alçakgönüllü dostluklar onun düşüncelerini tamamıyla paylaştığımız duygusunu ona veremiyordu; onun düşüncelerinin yapısı anlaşılmalarını güçleştiriyordu; ve Stella kederini çok yalnız çekiyordu. Bir odaya ansızın girip onu gözyaşları içinde bulabiliyorduk, o zaman gözyaşlarını hemen gizler, biz de ne yapacağımızı bilemeden kalakalırdık, sanki çektiği acıları birinin anlayabileceğini aklı almazmış gibi sıradan sözler söylerdi.

Ve bunun, neredeyse on yedisindeki annenin biraz da çekinerek ortaya çıktığı günlere denk geldiğini düşünüyorum. Onun dürüstlüğü ve bilgeliği, Stella'nın o dönemde özellikle değer vermeye meyilli olduğu niteliklerdi, çünkü Stella hem büyükbabanın içine düştüğü –ve bunun nedenini basitçe onun zekâsının büyüklüğüne bağladığı– acayip fırtınalar karşısında sık sık ne yapacağını bilmez hale geliyordu, hem de Vanessa'nın mizacında da kişiliğinde de annesinin yansımasını andıran bir şey görüyordu. Vanessa'ya da neredeyse sırdaş muamelesi yapabilirdi, kendisi için özveride bulunulması gerekmeyen tek kişiydi o. Kuşkusuz Stella, kadınsı erdemlerin bir başkasında çok güzel bir şekilde ifadesini bulduğunu, meşalenin hâlâ hak ettiği şekilde taşındığını gören bir kadının hissedeceği o tuhaf, gizli gururu da hissediyordu. Onların olayında bu gurur çok yumuşak dozdaydı, çokça da annelik keyfiyle karışıktı. Vanessa'ya duyulan sevginin artmasının bir başka, dile getirilmemiş nedenini keşfedersem hayal gücümü aşırı çalıştırmakla ne kadar suçlanırım bilmem. İki-üç yıl boyunca öteki damat adaylarının önüne geçen ve büyükannenin pek hoşlandığı, Stella'nın da

itiraz etmediği tek aday John Waller Hills'ti. İnce, uzun, epeyce hırpani bir gençti, hayat yolunda salt kararlılıkla ve tutarlılığını bozmadan ilerliyor görünüyordu; her şey aleyhinde görünürken, inatçılığı ve sebatında, insanın sportmenliğe yarı mizahi bakışına bile dokunaklı gelen onurlu bir taraf olan, azimli, kıvırcık tüylü bir teriyeri getiriyordu akla. Her pazar gelir, bir saat oturur, teriyerin kemiği dişlemesi gibi o da kelimelerini ağzında gevelerdi; sonunda ağzından çıkarana kadar bir kelimeye takılıp kalırdı. Yöntemi hiç değişmezdi. Ne istediğini bilirdi, sağlam kafası patlamadıkça ve iki yanında sayısız yumuşak olasılık açılmadıkça, ki inanılır gibi değildi bu, onun başarılı olacağından hiç kuşku duyulmazdı – ama tam o anda değil. Çünkü, onda başkalarıyla olan ilişkilerinde herkesin saygı duyabileceği ve hayran olabileceği pek çok şey bulunmasına rağmen, bir çırpıda sevilmesini sağlayacak şeylerin sayısı azdı. Yıllarca sadakatle sunduğu hizmetler yüzünden ona borçlu olmak ve şöminenin yanında sabit yer sağlayarak ya da pazar günleri sofrada ona da yer vererek ya da birinin çocuğunun amcası olarak adlandırarak ödüllendirmek çok doğaldı. Ancak bütün bu dolaylı hizmetleri göz ardı etmek ve onunla en üstün yeteneklere sahip biri olarak yüz yüze gelmek için, Stella'nın da gördüğü gibi, uzun uzun düşünmek ve defalarca reddedilmiş olmak gerekiyordu. Jack pek çok talebi karşılıyordu, ama verdiklerinin toplamının karşılığında ona sevgi sunmak gerekmiyordu. Ancak annesinin ölümünden sonra Stella daha az müşkülpesent oldu, kaderinin ne olduğuna aldırmıyordu, o kaderin karşısına koyabileceği bir seçeneği yoktu; Jack her zamanki gibi ısrarcıydı, neredeyse Stella'nın, önemsiz olsa da doğal bir parçası gibiydi. Kuşkusuz önünde, Ebury Sokağı'ndaki küçük odasında hazırladığı, net çizgilerle belirlenmiş bir yöntem vardı, onu bütün ayrıntılarıyla uyguluyordu. Ama bunun bile, kendini somut bedenleri

kuşatan atmosfer gibi görmeye yatkın biri için bir tür büyüsü vardı. Aralara uzun suskunlukların girdiği uzun ziyaretlerin, ya da, somonbalığı avcılığı ya da Stevenson'ın romanları gibi ilgisiz konularda yapılan gelişigüzel konuşmaların yadsınamayacak bir cazibesi vardı, temellerinde inanılmış bir anlam yatıyordu, bu da onları ilgi çekici kılıyor, boğucu bir sıcak gibi Stella'nın zihnine işliyordu. Stella'nın kendini tanımasını sağlıyor, günlük hayatını sürdürürken bir pus gibi etrafında belirsizce süzülen pek çok şeyi somutlaştırıyordu. Ama üvey babasıyla arasında sağlanan ve onun artık güvendiği anlaşmayı bozabilirdi. O zaman Stella'nın, ifade edilemeyen pek çok nedenden dolayı içgüdüsel olarak Vanessa'ya dönmesi çok doğaldı, ifade edilebilen neden ise, bazen mümkün göründüğü gibi, sonunda Jack ile evlenmeye razı olursa bir tek Vanessa'nın onun davranışını haklı göreceğiydi. Annen bir şey söylemese de sempati gösteriyordu; Mr. Hills'e büyük saygı duyuyordu, hepimiz gibi o da Mr. Hills'in bağlılığını bildiği için bu saygı hem güçleniyor hem de haklılık kazanıyordu. Stella Jack'in ziyaretlerini bekler oldu, umarsızlığa kapılacak derecede kederli ve bitkin olmasına rağmen bağımsız bir hayat, en azından bir tek kişiye bağlı bir hayat beklentisiyle cılız bir umut ışığı yanıyordu içinde. Birkaç ay geçtikten ve ilk keder fırtınası dindikten sonra kendini bütünüyle üvey babasına adamış olduğunu anladı; büyükbaban onun kendisini kayıtsız şartsız feda etmesini bekliyordu, görünüşe göre ve kendince haklı olarak, Stella'nın kendi arzuları bulunmayan o muhteşem kadınlardan biri olduğuna karar vermişti. Stella rıza gösterdi, kısmen başladığı gibi devam etmek daha kolay olduğundan, kısmen de büyükbabana entelektüel açıdan eşlik edemeyeceği için elindeki tek şeyi vermek zorunda kaldığından. Ama âşık bir işadamının kurnazlığıyla Jack meselenin ne olduğunu hemen anladı ve çok ferahlatıcı bir başkaldırı

önerdi. Stella'nın arzularını ve sağlığını, kendisinin ansiklopedi muamelesi yaptığı, rafta durması gereken, ancak aşağıya inmeye karar verirse, eğlendirilmesine ve saçma sapan arzularının hoşgörüyle karşılanmasına göz yumulabilecek birininkinden çok daha önemli buluyordu. Bu bakış açısı değişikliğini bir rahatlama olarak görmeseydi insan denilemezdi Stella'ya. Yeni bir hayat düşüncesini yavaş yavaş kabul etti ve bunu esinlendirenin Jack, sadece Jack olduğunu anladı.

Ancak Stella kar gibi bir uyuşukluğun içine gömülmüştü, ilk dokunuşta uyanamazdı. Sanırım Jack ona martta evlenme teklif etti, Stella'nın annesinin ölümünden bir yıl sonra, ve Stella teklifi geri çevirdi. Onun gözünü korkutan, kopma düşüncesi, uçurumun bir yanından öte yanına örülmeye başlayan incecik ağların zarar görmesi olmuştur belki; aşkıyla yüz yüze gelince, kendini Jack'in tutkusuna, dürüstlüğüne, alabildiğine güçlü ifade ettiği bütün yaltaklanmalarına bırakmaya çalışınca, her şeyiyle boyun eğmesi gerekirken yine de içindeki bir şeyin soğuk ve dalgın, düşünceli bırakıldığını düşünmüş müydü? Daha önce ne hissettiğini hatırlıyordu. Ama yaz geçiyor, Vanessa'ya bakarken içi rahatlıyordu, böyle bir fedakârlığın, çünkü böyle adlandırıyorlardı onu, hem korkakça hem de uzağı göremeyen türden olduğunu söyleyen otoriter sesler eksik değildi. Çünkü ileriki yıllarda üvey babasının en çok Stella'nın evinde teselli bulacağını ileri sürüyorlardı. Jack ise ısrarcı ve sabırlıydı; Stella, Jack hakkında bir fikir edinmiş olduğunu itiraf ediyordu, hangi açıdan bakarsa baksın ciddi bir şeydi bu; Jack onun hayatında önemli yer tutuyordu. Yaz sürüyordu, belki annen dışında hiç kimse Stella'nın düşüncelerindeki değişikliği fark etmiyordu; kafasız insanların bir doğa gücüne güvenmesi gibi biz de Stella'ya güveniyorduk; çünkü bizim için, Stella'nın gördüğü işleri görecek birinin hep bulunması

son derece doğaldı. Hindhead'de bir ev kiralamıştık, ağustos sonunda bir ikindi vakti Jack uğradı oraya, bisikletiyle yakındaki bir yere gidiyordu. Ziyaretleri hep bu şekilde zorlamaydı, bu yüzden her zamanki taşkınlıklarına kapılmamasından ve köpeklerle bisikletler hakkında bolca haberden başka bir şey beklemiyorduk ondan. Onun bu konulardaki fikirlerine değer veriyorduk. Akşam yemeğine kaldı, bu da onun tipik yöntemiydi; ama yemekten sonra alışıldık görgü kurallarında bir tavsama oldu. Stella ona bahçeyi ya da mehtabı göstermek için birlikte dışarı çıktı ve kapıyı arkalarından sıkıca kapattı. Bizim de dışarıda yapacak işimiz vardı, çok geçmeden elimize bir fener alıp onların peşinden gittik, çünkü o sıralarda akşam yemeğinden sonra pervane yakalamayı adet edinmiştik. Bir-iki kez gördük onları, telaşla bir köşeyi dönerlerken; bir-iki kez Stella'nın eteğinin hışırtısını duyduk, bir seferinde de fısıltılar geldi kulağımıza. Ama Ay çok parlaktı, etrafta pervane de yoktu; görünüşe göre Jack ile Stella içeri girmişlerdi, biz de salona geri döndük. Ama babam yalnızdı, alışılmadık derecede huzursuzdu, kitabının sayfalarını çeviriyor, bacak bacak üstüne atıp indiriyor, durmadan saate bakıyordu. Sonra Adrian'ı yatmaya gönderdi; sonra beni; sonra Nessa ile Thoby'yi; ama saat henüz ondu, Stella ile Jack de hâlâ dışarıdalardı! Bir süre kimse konuşmadı, sonra hepimiz Adrian'ın odasında oturduk, üşüyorduk, hüzünlüydük ve nedense tedirgindik. Amcan Thoby bahçede bir berduş keşfetti, adam yiyecek dileniyordu, Thoby onu güzel sözlerle ikna edip gönderdi, biz korkuyorduk, çünkü sıradan bir gece değildi, tekinsiz şeyler oluyordu. Büyükbaban terasta durmadan bir aşağı bir yukarı dolaşıyordu; hepimiz dikkat kesilmiştik, hepimiz beklenti içindeydik; yine de hiçbir şey olmuyordu. Sonunda, pencereden bakan biri, "Stella ile Mr. Hills birlikte geliyorlar!" diye bağırdı. Kolkola mı girmişlerdi?

Tahmin etmeye cesaret edemediğimiz şeyi bir anda anlamış mıydık? Hangisi olursa olsun, odalarımıza koştuk, birkaç dakika sonra Stella da yukarı geldi, yanakları pembe güller gibi kızarmıştı, bize ne kadar mutlu olduğunu söyledi.

Bu haber elbette her zamanki gibi, asıl önemli sözü bastırması mümkün haykırışlarla karşılandı. Bu gibi anlarda aileler çıkabilecekleri en üst ve inebilecekleri en alt sınıra ulaşırlar. Büyükbabanın, gözyaşları içinde bulduğu birini azarladığını hatırlıyorum, Stella'nın mutlu olması, demişti, bizi de mutlu etmeli; ne kadar doğru! Ama aradan bir dakika geçmeden büyükbaban bunun yıkıcı bir darbe olduğunu söyleyip yakınmaya başlamıştı. Stella'yı öpücüklere boğan ve Jack'le baş başa kalmaları için ellerinden geleni yapan George ile Gerald çok geçmeden, Jack'in ziyaretleri sıklaşırsa zorluklar çıkacağını ima ettiler Stella'ya. "Olmuyor işte; erkekler böyledir," demişti Stella bir keresinde, yakınmaksızın; bizim derin bilgi ve olağanüstü sempati –dayanılmaz bir birleşim bu– sahibi olarak gördüğümüz Kitty Maxse de[1], insan soyuyla ilgili bu üzücü değerlendirmesinde Stella'ya kuşkusuz hak verdi. "Olmuyor işte."

İkisinin nişanı daha en baştan pek çok şeyin etkisi altındaydı; yine de Hindhead'de gezintiler yaptılar, Corby'de[2] birlikte bir hafta geçirdiler, Jack Londra'da her akşam bize yemeğe gelmek için bahaneler buldu, geç saatlere kadar kaldı, sonunda George aşağı iniyor, ya adetleri hatırlatıyor ya da Stella'nın herhangi bir nedenle dinlenmesi gerektiğini söylüyordu. Görünüşe göre bütün bu sıkıntıları geride bırakan bir şey vardı ve onu görmek mucize gibiydi; Stella bir kez daha hayat dolmuştu; gözleri parlıyor, solgun yanaklarına hep hafif bir

1 Kitty Lushington'ın annesi Julia Stephen'ın en yakın arkadaşıydı. Lushington'lar Hyde Park Gate yakınında oturuyorlardı. Kitty, Cornwall'da Stephen ailesiyle yaz tatilini geçirirken gazeteci Leopold Maxse ile nişanlanmıştı.

2 Corby şatosu: Hill ailesinin oturduğu şato.

pembelik yayılıyordu. Kahkahalar atıyor, küçük şakalar yapıyordu. Bazen korkuya kapılıyor, onun esiri oluyordu; hayatını yaşıyorken Jack gelip onu korkularından kurtarmış, öpmüş, ona ilgileneceği pek çok şey bulunan, dolu dolu, sağlıklı bir gelecek göstermişti. Kendi ayakları üzerinde durmayı öğrenmişti, ayağını gerçek hayata, acıtıcı olsa da, basmıştı Stella ve şimdi aşkı o hayata olabildiğince az bağımlıydı. Jack'in Stella'dan daha çok yaşama arzusu olduğu doğruydu, ama Stella gözleri açık olarak alıyor ve veriyordu. Çok güzeldi bu; bir kez daha kanatlarını açıp yükseklere uçması demekti.

Ama bütün bu güçlükler ve kıskançlıklar kısa süre sonra bir tek ürkütücü soruda toplandı; evlendikten sonra nerede oturacaklardı? Büyükbaban, Stella'nın kendisini terk etmeyeceğini varsayıyordu, çünkü Stella'sız yapamaz olmuştu; Stella ile Jack de mutluluğun ilk sarhoşluğuyla Hyde Park Gate'te oturabileceklerini düşünmüşlerdi. Ama sonra evdeki odalar, alışkanlıklar, elverişlilik ve haklar üzerinde kafa yorunca bu planın mümkün olamayacağı ortaya çıktı. Eğer yanlış adım atarlarsa felaketler eksik olmayacaktı. Stella bundan emindi, çünkü haklı olarak kendisinin evlenince bağımsızlık kazanacağını hayal etmeye başlamıştı; George ile Gerald da aynı kanıdaydılar. Ama, sanki üzerinde daha fazla düşünülmesi gerekmeyen doğal ve doğru uygulamaymış gibi onların aceleyle verdikleri söze güvenmesi, büyükbabanın o günlerdeki ruh halini gösteriyordu. Durumu anlaması mutlaka acı verecekti, pek çok acı söz de edecekti; önce söz vermişler, sonra onu terk etmişlerdi. Ama bir gece Stella tek başına onun çalışma odasına gitti ve neler hissettiklerini anlattı. Onun ne söylediğini, büyükbabanın ne yanıt verdiğini bilemem; ama sonra bir süre, o evlilikten ne zaman söz edilse dinlerken derin derin iç geçirdi, en küçük fırsatta hemen ne kadar acı çektiğini, neşelenmesi için ne kadar az neden

olduğunu anlatıyordu. Ama Stella çok sabırlıydı, Jack'in etkisiyle artık üvey babasının sözlerinin farklı bir yanını görebiliyordu. Gelecek yıllarda Jack'le hayat dolu ve keyifli bir birlikteliği olacağının işaretleri vardı. Sokağın sonundaki bir evi tuttular, bir uzlaşmaydı bu, 1897 yılı Nisanı'nın başında da evlendiler.

Kayıplardan, yalnızlıktan ve değişiklikten öyle çok söz edilmişti ki evin ertesi gün her zamanki düzenini koruduğunu görmek şaşırttı bizi. Brighton'a gittik, Floransa'daki Stella'dan ve gelecekte mutlu, yeni, samimi ilişkiler vaat eden Jack'ten, ilkbahar gibi coşkulu mektuplar gelmeye başladı. Bizimkinden farklı temele oturmuş, bizim sıkıntılarımızın bulaşmadığı ayrı bir evde yaşamaları bir ferahlama doğurmuştu bile; bu etkilenimler altında bizim evimizdeki sıkıntı bile hafifler gibiydi. Bizimle baş başa kalan büyükbaban kuşkusuz bizim kabalığımızda ve sempati eksikliğimizde kendisini sınayacak pek çok şey buluyordu, ama gösterdiğimiz gelişmeyle de epeyce ilgileniyordu, biz de sanat ve edebiyata dair konuşmalarımızla onu şaşırtmaya başladık. Thoby'nin "düzgün bir delikanlı" olmaya başladığını söylüyordu; ansızın annenin "çok güzelleştiğini" keşfetti; kısacası bizimle arkadaşlık hayatının en önemli arzusu oldu, Stella'nın evliliği ona bu yolu açmıştı. Biz de onu yönetmek için bir kuram geliştirmiştik, Stella'nın tarzında değildi ama sonuç verecek gibiydi. Londra'ya dönme zamanı geldiğinde Stella'yı yeniden görmek için sabırsızlandık, ona anlatacak çok şeyimiz vardı, nasıl yaşadığını da çok merak ediyorduk. Ama tam döneceğimiz sabah George'dan bir mektup geldi, Stella'nın soğuk algınlığıyla yattığını söylüyordu. Biz eve döndüğümüzde durumu biraz daha kötülemişti; ve bir anda kendimizi ciddi bir hastalıkla karşı karşıya bulduk, hemşireler, konsültasyonlar, görüşmeler ve fısıltılar içindeydik. Bir karabasan çökmüştü sanki üzerimize, korkunç anıları hatırlatıyor, inanamayacağımız bir

olasılıkla yüz yüze getiriyordu bizi ve sonra yine bir karabasan gibi geçip gitti; Stella'nın iyileştiği söylendi. Gerçekten ayağa kalktı, bizimle çay içip yemek yedi, Kensington Bahçeleri'nde dolaştı. Ama yine kötüledi, sonra bir daha; doktorlar bir süre odasından çıkmamasını söylediler. Ama bizi görebilirdi; ara sıra dehşetli korkulara kapılsak da –yine de alıştık bunlara– hiçbir şeyden emin olamasak da, umutlarımız gerçekleşecekmiş gibi görünüyordu. Stella gerçekten mutluydu; sanki Jack onu ne kadar değerli olduğuna ikna etmiş gibi morali eskiye göre daha az bozuktu, eskisi kadar aşağıdan almıyordu. Bu öyle bir yardımdı ki karşılığında pek çok şey bağışlanabilirdi, Stella'nın büyük varlığı ve sakinliğinin etkisiyle büyükbaban çıkardığı zorlukların pek çoğundan, hayatın klişeleri konusundaki katı ısrarından vazgeçti ve eskiden olduğu gibi vefalı ve nazik biri oldu, ama daha yumuşaktı, algıları da eskisinden çok daha duyarlıydı. Belki de, zorluklarla mücadele ederek geçirdiği yıllar boyunca duymuş olması gereken ihtiyaçtan doğan katılıklarından kurtulmak için böyle bir mutluluk gerekiyordu ona. Stella'nın yaptığı bütün ayarlamalar işe yaradı; üvey babası düzenli olarak çaya geldi; keyifli hali ve sağlığıyla Stella'yı şaşırttı, Stella'nın anne olacağını duyunca ona çok sevecen davrandı. George ve Gerald, Stella ile baş başa görüşüyorlardı. Annen o yaz "sosyeteye tanıtıldı" ve onun güzelliğini seyretmek, başarıları konusunda tahminlerde bulunmak Stella'ya hayatının en büyük zevklerinden birini tattırdı. Bir anne ne hissederse onu hissetti, kendisinin eksiksiz anlayabileceği türden bir zaferdi bu; o da bizzat denemişti bunu. Ancak yeniden yatağa düştü; yine, neredeyse bir anda tehlike baş gösterdi, bu kez geçip gitmedi, baskısını sürdürdü, ansızın anladık ki, en kötüsü gelmişti başımıza. Şimdi bile inanılmaz görünüyor bana.

Dördüncü Bölüm

Bizim o sırada içinde bulunduğumuz türden fırtınalı dönemlerde genellikle biri hemen esas kişi, adeta içimizde en sağlamı olur; bu sefer bu kişi annendi. Ona bu üstün konumu sağlayan pek çok neden vardı. Stella'nın, yakın zamana kadar yerine getirdiği görevleri o üstlenmişti; hayal gücümüzü biraz genişletirsek, onda gelenekleri sürdürmeye değer bulabileceğimiz güzellik epeyce, kişilik de bir miktar bulunuyordu; büyük hayaletlerin peşimizi bırakmadığı o marazi durumumuzdayken, annem gibi ya da Stella gibi olmanın insan mükemmelliğinin doruk noktası sayıldığında ısrarcıydık. Böylece Vanessa on sekizindeyken, çok trajik bir biçimde, güç ve sorumlulukla dolu tuhaf bir konuma oturtuldu. Herkes ona başvuruyordu, o da şatafatlı tören giysileri yüzünden bedeni ağırlaşan genç bir kraliçe gibi şaşkın, kederli ve ne yapacağını bilmez durumda dolaşıyordu. Acil ihtiyaç, Jack'i avutmak ya da daha ziyade onun yanında olmaktı. Tahmin edilemeyecek kadar çok şey yitirmişti Jack; kederi yıllarca sürecek gibi görünüyordu, kederi o yılları kurutacak, Jack'in geçmişine buruk bir ışık düşürecekti. Bu kadar zalim bir kayıp görülmemişti, zalimin de zalimiydi, çünkü bir biçimde Jack'e zarar verir gibiydi. Başına aldığı darbeyle sersemleyen bir hayvan gibi işini sistemli bir biçimde yapıyor, tükenmiş ve öfkeli görünüyor, bir bisikletin yapılış şekli ya da Waterloo Savaşı'nda ölenlerin sayısı gibi somut konulara ansızın mekanik bir ilgi duyuyordu. Ama akşamları gelip annenin yanına otururdu, o gergin ve sinirli

halinden sıyrılır, anlatabildiği kadarıyla kederini dışa dökerdi. Derdini anlatamayan zavallı adam! Kendi sessiz tarzı içinde güzelliğe tapmıştı; uzun süren bir sınamadan geçmişti; bir daha öyle doruklara ulaşıp ulaşamayacağından, yarı bilir yarı bilmez, kuşku duymuş olmalı. Yaşama sımsıkı sarıldığı bütün o gençliği boyunca Stella onun zirvesi olmuştu; içinde ne kadar sevgi varsa o kadar sevmişti onu ve annesini; o ikisi onun için şiir ve gençlik demekti. Yüce ruhlu biri belki bunun yankısını muhafaza edebilirdi; ama Jack dikkatini kaybının sıkıntısında toplamaya yatkındı, tıpkı vicdansız bir düşmanın verebileceği zararda toplar gibi. Gerçekten de yürekli ve bildiğinden şaşmaz görünüyordu; ama bu hali umut vaat etmiyor ve geleceğini engelleyecek gibi duruyordu.

Dediğim gibi annen bütün olumsuzluklarıyla birlikte bu mirası devralınca şaşkına döndü; öyle çok talepte bulunuluyordu ki ondan; bir bakıma, önünde böyle örnekler varken, kendisinden bekleneni yapması kolaydı, ancak kendisi olması da zordu. Sadece on sekiz yaşındaydı, özgür olacakken, istediğini yapabilecekken kararlı ve kesin olması bekleniyordu. Sonunda, dersini ezbere biliyor ama buna pek önem vermiyormuş gibi davrandı başlangıçta; George'a karşı sadık ve uysaldı; Gerald'a sevgi dolu; babasına yardımcı; bize karşı korumacı. Stella'nın ölümü herkesten çok onu çaresiz bırakmıştı sanırım; günden güne daha da samimileşen neşeli sohbetlerden yoksun kalmıştı, şimdi sorumluluğu artmıştı, bunu paylaşabileceği, yaşça kendisinden büyük bir kadın da yoktu yanında. Konumu da bir tuhaftı; ona sevgiyle bakan biri, bütün bunlara nasıl bir yapıyla karşı koyacağını düşünüp kaygılanırdı herhalde. Vanessa'ya göz atınca içi rahatlayabilirdi belki, ama sadece kaygıları yer değiştirirdi. Vanessa öyle kendine hâkim ve olgun görünüyordu ki asla budalaca bir şey yapmazdı; ama

gözleri, alnı ve tutkulu dudaklarından, düşündüğü ve geliştiği açıkça okunuyordu, uzun süre böyle sessiz ve suskun kalmayacağı belliydi. Yaşadığı ânın sükûneti onun yaralı duyularını koruyan içgüdüsel bir zırhtı; ama yakında o duyular toparlanacak, üzerlerine yığılmış bütün bu zor meselelerle uğraşacaklardı – peki sonuç ne olacaktı?

Çok güzeldi Vanessa, ama on sekiz yılını aynı zamanda zeki, çevik ve kararlı olduğunu göstermeden geçirmemişti; çocuk odasında pek çok yanını ortaya çıkarmıştı, orada Thoby ile tartışır, ister sanat konusunda olsun ister ahlak, meselenin köküne inerdi. Belli etmese de renklerin ve biçimlerin güzelliğine karşı duyarlıydı; düşünceleri çevresindekilerle örtüşmediği için bu duyarlılığını saklıyordu, başkalarına acı vermekten ürküyordu. Ayrıca dürüst davranmayanları da yanıltıcı kanıtları da hemen keşfediyordu, biri kadar öteki de rahatsız ediyordu onu, çünkü standartları katıydı. Ama bir tür içgüdüsel sadakatle bazı insanlara bağlanıyor, bu durumda kuşkuya hiç yer vermiyordu, ama bu sadakat fazla içgüdüseldi. Jack evlenmeden önce ona karşı bu duyguları taşıyordu, annesine ya da Thoby'ye olan düşkünlüğünün ilk bağı da buydu. Eğer annesi yaşasaydı, Vanessa'nın nasıl avının izini süren çevik bir köpek gibi annesinin etrafında dolanacağını, peş peşe denemelere girişeceğini, tartışarak, resim yaparak, arkadaş edinerek, yanlışları ortaya çıkararak annesini nasıl eğlendireceğini hayal etmek zor değil; annesi kızının bu canlılığından, serüvenlerinden keyif alır, onun pratik zekâsının eksikliğine üzülür, hatalarına güler, sağduyusuna sevinirdi. Bu, yaşanmış olması gereken ama ne kadar inanılmaz görünse de, ölüm bütün bu nefis hazırlıklara son verdiği için asla yaşanmayan şeylerden biri. Vanessa'yı önce annesinin ölümü ve bir süre bizi sürükleyen doğallık dışı hayat şaşkına çevirdi, sonra da Stella'nın ölümü Vanessa'yı yepyeni bir çerçeveye oturttu.

Göz rengi, burun şekli gibi açıkça görülen belirtilere odaklanan ve hayatın sanki heyecanlı bir romanmış gibi melodram tarzında süreceğini düşünmeyi sevenler, şimdi Vanessa'nın ilahi bir güç tarafından bütün kadınsı erdemlerin varisi yapıldığını varsaydılar, kafaları karışarak büyükannenin sert hatlarını ve Stella'nın yumuşak hatlarını unuttular, o ikisinden Vanessa'ya, izlemesi gereken bir model oluşturdular, yüzeyi güzel olsa da içi son derece yavandı. Bir kez daha aynı duygudaşça sözler söylendi; böyle büyük bir trajedinin daha önce hiç yaşanmadığını dinledik; bazen neredeyse bir sanat eserinin ışığında görüldüğü oluyordu bu trajedinin; daha çok da, kurtulması olanaksız, şekilsiz bir felaket sergiliyordu. Bereket Londra'ya gitme vaktimiz gelmişti, Painswick'te bir ev tutmuştuk, o berbat matemciler, akrabalar ve arkadaşlar kendi evlerine gittiler.

Ama bizim için trajedi asıl şimdi başlıyordu; başka yaralarda da olduğu gibi acı o an için uyuşmuştu, sonradan, biz hareket etmeye başladıktan sonra kendini belli etti. Çevremiz acıyla kuşatılmıştı ya da ağır bir sıkıntıyla, daha da kötüsü bir tür huzursuzluk ve amaçsızlıkla. Böylesi bir ıstırap bir nesnenin üzerinde yoğunlaşır genellikle, eğer bir nesne bulursa, ve ne yazık ki bizim amacımıza çok uygun bir figür de vardı. Büyükbaban tuhaf bir şekilde enerjik görünüyordu, düşünmeye başlar başlamaz gözlerimizi ona diktik ve sinirlenecek bir neden de bulduk. Onun Stella'nın gücünü nasıl zorladığını, birkaç ay süren mutluluğunu nasıl zehir ettiğini hatırladık, şimdi pişman olması gerekirken onun yasını herkesten daha az tutuyordu. Hatta içimizde en enerjik olanı oydu, Vanessa'yı bir sonraki kurbanı yapmaya hazırlandığını gösteren ve bizi çıldırtan işaretler de vardı. Ben üzgünsem, diye açıklıyordu büyükbaban, Vanessa da üzgün olmalı; kendisi öfkeli

olduğunda, ki Vanessa düzenli aralıklarla ondan bir çek istediğinde öyle olurdu, Vanessa ağlamalıydı; ağlamak yerine kazık gibi karşısına dikiliyordu. Kişilikli bir kız böyle konuşmalara göz yumamazdı, ve o sözleri, öleli çok olmayan kız kardeşine, hatta annesine hitaben söylenmiş aynı türden sözcüklerle birleştirince yatışmayan bir öfkeye kapılmasında şaşılacak bir şey yok. Hayatlarımızda nefret ettiğimiz ne varsa büyükbabanda cisimleştirdik; hayal bile edemeyeceğin bencillikte bir despottu o, ölülerin güzelliğinin ve neşesinin yerine çirkinliği ve kasveti koymuştu. Biz acımasızdık, serttik ve büyük ölçüde adaletsizdik; ama şimdi bile yakınmalarımızda bir gerçeklik payı olduğunu düşünüyorum; her iki tarafın da o sırada, bir kusurları olmadan, anlaşmaya varamamaları için yeterince neden bulunuyordu. Büyükbaban on yıl daha genç olsaydı ya da bizim yaşımız daha fazla olsaydı ya da müdahale edecek bir anne ya da kız kardeş bulunsaydı pek çok acının, öfkenin ve yalnızlığın önü alınırdı. Ama yine ölüm, güzel olabilecek şeyleri mahvetti.

Bizi öfkelendiren ve berrak bir zihinle hüküm vermemizi engelleyen bir neden daha vardı. Londra'da berbat bir yaz geçirmekte olan Jack, pazar günleri bizi ziyaret ediyordu. Yorgun ve keyifsizdi, tek tesellisi senin annenle ya da benimle bahçedeki küçük yazlık evde uzun saatler geçirmekti; konuştuğu zaman Stella'dan ve geçmişten söz ediyordu; sözcüklerin anlamlarını yitirdiği uzun suskunluklar oluyordu; karşımızdaki küçük bir oyukta duran ufak bir ağacın biçimini hatırlıyorum, Jack'in elini tutup otururken bu ağacı kederin simgesi olarak gördüm, çünkü sessizdi, sabırlıydı ve meyvesizdi. Ara sıra Jack çekinerek, büyükbaban ve Stella'ya davranışı hakkında, onun ölümüne üzülmediği hakkında acı bir şey söylüyordu. Bu sözler de büyükbabana karşı bütün duygularımızı bilemeye yetiyordu; çünkü Jack'e yardım etmeyi çok arzuluyorduk, gerçekten de bizim

ıstırabımızı en iyi o anlıyormuş görünüyordu. Ama başlangıçta bu gece nöbetlerini Vanessa ile eşit paylaşsak da yavaş yavaş Vanessa Jack'in ilgisine ve yakınlığına benden daha çok sahip oldu; böyle bir tercih ortaya çıkar çıkmaz daha dikkat çekici olur ve sağlamlaşır. Jack'le onun birlikte olması doğaldı, ve dediğim gibi eskiden beri Vanessa'nın ona zaafı vardı, olgunlaşmamış olsa da bu sevgi kolayca daha yoğun ve daha derin duyguların başlangıç noktası oldu, dürtüler şimdi daha da güçlüydü.

Bütün bunlar son derece iç karartıcı olsa da tahammül edilemeyen tarafı, birlikte yaşamak zorunda olan insanlar arasında her gün kendini gösteren, mizaç ve amaç farklılıklarını hissetmekti. Çünkü Stella aslında birbiriyle uyuşmayan pek çok şeyi bir araya getirmişti. Biz (Bundan böyle "biz" deyince annenle kendimi kastedeceğim.), fırsat buldukça baş başa dolaşıyor, farklı tarafların durumunu ve onların Stella yüzünden birbirlerine gireceklerini tartışıyorduk. O âna kadar sadece bir tehditti bu, ama kozmopolit bir erkek ya da bir kadın, örneğin George ya da Kitty Maxse, gelecekte yer alabilecek büyük mücadeleyi öngörebilirdi. O günlerde görgü kuralları açıkça konuşmaya engeldi, ama kuşku mutlaka doğmuştu ve George'da fark ettiğimiz ancak henüz yorumlayamadığımız bir huzursuzlukta ve duygu yoğunluğunda kendini hissettiriyordu. Gerçekten de George önemli bir figür olmuştu, öyle de kalacaktı. Ansızın bizimle arasında öyle bir samimiyet kurulmuştu ki, bizim o gözümüz bir şeyi görmez durumumuzda onun hakkında aceleci ve safça hükümler vermemizde şaşılacak bir şey yoktu. Biz çocukken kahramanımızdı o bizim; güçlü, yakışıklı ve dürüsttü; kriket sopalarımızı düzgün tutmayı öğretmişti bize ve gerçeği söylemem gerekirse bizi övdüğünde yanaklarımız kızarırdı. Bilebildiğimiz kadarıyla herkes de ona hayrandı. Büyükannen onun yanında olmaktan keyif alıyordu ve çocuklar duygusaldır ya,

biz de George'u ölen kocasının yerine koyduğunu düşünüyorduk, belki de yanılmıyorduk. Ona hemen yüreklerini açan İtalyan kontesleri ve yoksul mahallelerdeki saat üreticileri üzerindeki zaferleri bizim gündelik efsanelerimizin bir parçasıydı; bizimle arka bahçede oynardı, bizim okul hikâyelerimizi okumuş gibi yapardı, çünkü okumuş numarası yaptığını tahmin ederdik. Anladığımız kadarıyla sevgileri, kişiliği, ruhu lekesizdi; erdemin, kitaplarda, zekâya karşı kazandığı o rahatsız edici ve gizemli zaferi her gün kazanırdı. Ne kadar tuhaf görünse de Gerald, bu yarışta zekâyı temsil ederdi. Aslında George budala, iyi huylu bir genç adamdı, ilgisini bol bol, gevezeliklerle sunardı, annesi hayattayken bunu frenlerdi. Ama annesi ölünce bu engel sanki yok oldu; George plan yaparken öyle üzgün, öyle sevgi dolu, öyle bencillikten uzak görünürdü ki, kadınlar seslerini yükseltip onu överler, erkekler de mütevazı erdemleri karşısında, şaşkına dönseler de, duygulanırlardı. George'u başka erkeklerden bu kadar farklı kılan neydi? Budalaydı, iyi huyluydu, ama bu tür nitelikler öyle basit halde değillerdi; değiştirilmiş, karmakarışık edilmiş, çarpıtılmış, yüceltilmiş, hızla akan duygulanımların denizinde yüzdürülmüşlerdi, öyle ki sonunda nerede durduğunuzu bilemezdiniz. Doğanın onu yeterince hayvani enerjiyle donattığını varsayabiliriz, ama o enerjiyi kontrol edecek mahir bir beyin vermemişti. Sonuç, o kendini beğenmiş iyi çocuğun lisede ve üniversitede aldığı bütün izlenimleri yetişkin bir erkek olduğunda da aynen koruması olmuştu; daha fazla geliştirilmemişti bunlar, ama tutku fırtınalarıyla devasa boyutlara ulaşmaya yatkındılar, George'un bunları frenlemesi de gitgide daha olanaksız görünüyordu. Böylece, kendini düşünmeme maskesi altında, ondan daha zeki bir adamın despotça diyebileceği işlere girişti; aşkının saflığına gönülden inanarak neredeyse canavar gibi davrandı.

Kendini ne kadar bilerek kandırdığı, ne kadar anlayabildiği, o bulanık zihinde hangi hokkabazlıkların dolaştığı, bizim kesinlikle çözemediğimiz bir problemdi. Ama mantığa benzer bir şeyle mantıkdışı içgüdü dışında hiçbir şeye benzemeyen bir şeyin birleşimi bizim kafamızı hep karıştırıyor, bizi aldatıyor, ona kâh güvenmemize kâh ondan kuşkulanmamıza yol açıyordu, bereket sonunda evlendi de, bu tür tahminler zihinlerimizin ara sıra başvurduğu bir oyalanmaya dönüştü.[1] Ancak o sırada davranışı kesinlikle açıklanabilir görünümdeydi; derin duyguları olan basit, evcimen bir yaratıktı, esas sevinci kaybolduğundan içinden gelen iyilikle bize hem anne hem kız kardeş hem de erkek kardeş olabilmek için elinden geleni yapmaya hazırlanıyordu. Tatilini bizimle geçiriyordu, büyükbabanı dolaşmaya çıkarıyordu, Vanessa ile sıkıntılarını konuşuyor, eğlenmemiz için küçük planlar yapıyordu. Bütün bunlarda biraz gerçek sevgi bulunmadığını, aklına yatmasa da doğru bulduğunu yapmaya çabalamadığını kim söyleyebilir? Ama iyiyi kötüden kim ayırabilir, duyguyu duygulanımdan, gerçeği yalandan? Bizse safça inanıyorduk, geleneksel kahraman figürümüzü onun karmaşalı kişiliğine oturtmaya hazırdık. Görünüşe göre erdem hep galip geliyordu. Büyük girdapta doğal olmayan bir biçimde bir araya getirilmiş gibi görünen figürler bunlardı; çarpışmayı, parçalanmayı ve sonunda parçaların birbirinden kopuşunu görmek için kâhin olmak gerekmezdi. O zaman birbirine o kadar yakın olan bizler gerçekten de bugün neredeyiz?

Yaz biterken Jack, Corby'de bir hafta kalmamız için bize çok ısrar etti; eve dönüşünün ilk şokunu yatıştırmamız gerekiyormuş ya da başka türlü öğrenemeyeceğimiz bir şeyi öğrenirmişiz. Duygularınızı, kederin sunduğu güçlü mikroskopla

1 George, 10 Eylül 1904'te Lady Margaret Herbert ile evlendi. Vanessa, Thoby ve Adrian nikâhta hazır bulundular, Virginia o sırada hâlâ hastaydı.

incelerseniz, onların geniş yüzeylerin üzerinde incecik varaklar gibi gerildiğini görüp şaşırırsınız. Biz zavallı çocuklar da yüzeyin her yerine, dünyadaki büyük dağlara ve okyanuslara serpilmiş bu atomları aramayı hep görevimiz bildik. Böyle önemsiz düşüncelerle geçirdiğimiz zamanı hatırlamak ne acı. Ya Jack bir arzusunu dile getiriyordu ya da biz arzusunu tahmin ettiğimizi sanıyorduk, sonra da uygun avuntuyu bulmak, olayların akışını küçücük ama bize göre çok büyük boyutta şu ya da bu yana saptırmak zorundaydık. Böylece bir tohum kurtarılıyor ya da minik bir iğne deliği kapatılıyordu, onun hayatının bütün kopmuş parçalarını bir araya getirmeye ilişkin zorlu görevimiz bir arpa boyu yol alıyordu. Jack, kendisi için yaptıklarımızı ayrıntılarıyla anlayamıyordu; ama bizim, daha doğrusu Vanessa'nın ne kadar çok çabaladığını fark etmişti. Onunla birlikte olmaktan hiç düşünmeden, muntazaman tatmin almaya başladı, Vanessa'nın oradaki varlığını oluşturan çok sayıdaki ince ayarlamaların bir tekini bile –çünkü bazen kıskanıyordum– sezmeden sanırım. Ama bu, tıpkı sağlıklı bir uyku gibi, iyileşme sürecinin başladığının kanıtıydı. Corby'ye gittik ve orada hayatımızın en ıstıraplı haftalarından birini geçirdik; bu ıstırabın bir kısmı Jack'in bizim çabalarımızın tamamını fark etmediğine, dış dünyanın da bunlardan haberi olmadığına dair kuşkumuzdan geliyordu. Ara sıra eskisi gibi baş kaldırıyordum Jack'e, ancak Vanessa'nın benim yakınmalarımı nasıl sessizce, açıklayamayacağı bir şey bilen biri gibi karşıladığını anlayınca, ihanet etmişim duygusuna kapılıyordum hemen.[1]

1 *Anımsamalar*'ın dördüncü bölümünün ansızın bitmesinin nedeninin, Jack Hills'in Vanessa ile bir ilişkiye girdiği, Virginia Woolf'un da bunu Julian'dan, yani Vanessa'nın oğlundan gizlemek istemesi olduğu söylenir. Jack Hills 1906 yılında parlamentoya seçilmiş, 1931'de de Mary Grace Ashton ile evlenmişti.

MEMOIR CLUB İÇİN KATKILAR[1]

Hyde Park Gate, 22

Söylediğim gibi, Hyde Park Gate'teki salonumuz, ahududu renginde ince çizgileri olan siyah akordeon kapılarla ikiye bölünmüştü. Hâlâ Tiziano'nun büyük etkisi altındaydık. Öbek öbek pelüşler, Watts'ın portreleri, koyu kırmızı kadifeye oturtulmuş büstler, doğal olarak karanlık olan ve yazın çağlayan gibi inen yabani asma yapraklarıyla koyu gölgelere bürünen bir salonun kasvetini çoğaltıyordu.

Ama ben akordeon kapılardan söz etmek istiyorum. Onlar olmadan aile hayatı yürütülebilir miydi? Erkekli kadınlı dokuz kişiden, üstelik biri de budala, oluşan bir ailede klozetlerden ya da banyolardan vazgeçilebilirdi ama akordeon kapılardan asla. Birden bir kriz patlardı – bir hizmetçiye yol verilir, bir âşık reddedilir, hesap cüzdanları açılır ya da geçenlerde kocasını yanlışlıkla zehirlemiş olan zavallı Mrs. Tyndall gelip teselli arardı. Kapının bir tarafında kuzin Adeline, belki de Redford Düşesi dizüstü çökerdi – Dük Woburn'da trajik bir şekilde hayatını kaybetmişti; Mrs. Dolmetsch kocasını yatakta hizmetçiyle nasıl yakaladığını ya da Lisa Stillman, Walter Headlam'ın onun burnunu bilardo sopasıyla nasıl tebeşire buladığını ağlaya ağlaya anlatırdı –bunun da nedeni, diye bağırırdı, erkeklerin

---

1 Savaştan sonra, Mart 1920'de "Old Bloomsbury"nin yeni bir kolu, *Memoir Club* adıyla kuruldu. Düzenli yapılan yemekli toplantılarda herkes anılarını okuyordu. Leonard Woolf ve Virginia Woolf dışında Vanessa ve Clive Bell, John Maynard Keynes, E. M. Forster gibi isimler de katılanlar arasındaydı. Quentin Bell, Virginia Woolf'un aşağıdaki konuşmayı 17 Kasım 1920'de yaptığını ifade etmiştir.

yanında pipo içmem– annem de hayatla yüz yüze gelinmesi gerektiğini, burnunun üstünde tebeşir izi olsa da bakirelik çiçeğinin hâlâ koparılmamış sayıldığını söyleyip onu ikna etmeye çabalardı.

Kapının bir tarafı karanlık ve heyecanlı olsa da öteki tarafı, özellikle pazar öğle sonralarında, yeterince neşeli olurdu. Orada, üzerinde içi baharatlı çörek dolu, istiridye kabuğu şeklindeki pembe porselenin durduğu oval çay masasının başında, Hindistan İsyanı'nı anlatan ihtiyar General Beadle otururdu; ya da Mr. Haldane ya da dünyada ne varsa hepsinden söz eden Sir Frederick Pollock; ya da son derece nadir bulunan, Himalaya'da yetişen üç eğreltiotuna adı verilen yaşlı C.B. Clarke; bir de, eğer sözünü keserseniz içinde çekirdeksiz kuru üzüm eksik olmayan çayı iki sütun gibi burun deliklerine püskürtebilen Profesör Wolstenholme; bunu yaptıktan sonra, ayılar gibi uyuşurdu, nedeni de karısının kabalığı ve Coromandel açıklarında bir köpekbalığına yem olan oğlu Oliver'in zamansız ölümü yüzünden alıştığı afyondu. Bu beyefendiler sürekli gelirlerdi; sık sık da, bir zamanlar Galler Prensi'nin özel öğretmeni olan Mr. Frederick Gibbs katılırdı yanlarına; onun ağırbaşlı, sağduyulu hali ve genelde sömürgeler, özelde Kanada hakkındaki bilgileri, 1863 yılında üniversitede geçirdiği bir menenjitin bununla bir ilgisi olup olmadığını merak eden babamı sürekli sinirlendirirdi. Bu beyler genellikle ağır ağır yemek yerlerdi, geç saatlere kadar ayakta kalır, Noel geldiğinde Hint işi tuhaf gümüşler ve ornitorenk derisinden el çantaları hediye ederek kendilerini sevdirmeye çalışırlardı – ben böyle hatırlıyor gibiyim.

Çay masasını, baş döndürücü bir sel gibi akan kadın güzelliği de dolduruyordu –üç tane Miss Lushington, üç tane Miss Stillman ve üç tane Miss Montgomery– hepsi üçer taneydi,

hepsi baş döndürücüydü, ama bu dokuzu arasında zekâ, zarafet ve üstünlük açısından bir simge olan kişi tartışmasız sevimli Kitty Lushington'dı – şimdinin Mrs. Leo Maxse'si. (Onların St. Ives'taki Aşk Köşesi'nde, yabanasmalarının altındaki nişan törenleri, aşk tutkusuyla ilk karşılaşmam olmuştu.) Sözünü ettiğim günlerde Kitty, Lord Morpeth'le olan nişanını bozmak üzereydi ve bir erkekle evlenmeye söz verip sonra da nişanı bozmasının nedenlerini tahminime göre anneme açıklamak zorundaydı, annem bu gibi konularda çok sertti. Annem bütün erkeklerin sürekli ilgi istediklerine inanmıştı. Eminim ki bütün suçu Kitty'ye yüklüyordu. Her neyse, akordeon kapının arka tarafından güzel pembe yanaklarında kusursuz armut biçiminde iki kristal gözyaşı damlasıyla çıkışı gözlerimin önünde. Bu yaşlar ne düştüler ne de gözlerindeki ışıltıyı sildiler. Kitty hemen masanın kanı, canı oldu –belki Leo Maxse oradaydı– belki Ronny Norman, belki Esmé Howard –belki Howard Studd, çünkü beylerin hepsi yaşlı değildi, ya da hepsi de profesör değildi– babam bıyık altından, ama duyulur bir sesle, "Ah, Gibbs, ne kadar can sıkıcısın!" diye homurdandığında annem hemen Kitty'yi öne sürerdi. "Kitty, dersini ne kadar sevdiğini söylemek istiyor sana," diye bağırırdı, Kitty de yanaklarında hâlâ duran gözyaşlarıyla ve büyük bir nezaketle, doğaçlama iltifat eder ya da fikrini söyler, kadın cazibesine olağanüstü duyarlı olan, kadınların övgüsüne çokça ihtiyaç duyan babamı yatıştırırdı. Sinirlendiği için pişman olan babam, zavallı Gibbs'in elini içtenlikle sıkar, çok yakında yine gelmesini söylerdi – söylemeye gerek yok, zavallı Gibbs de gelirdi.

Sonra salona, dans ederek, ellerini ovuşturarak, alnını kırıştırarak evimizdeki –bazen öyle düşünüyorum– en ilginç kişi girerdi. Çocuk odasındaki dolaptan çıkardığımız, bir başka çağdan kalma ürkünç nesneden söz etmiştim – Herbert

Duckworth'ün peruğundan. (Herbert Duckworth avukattı.) Herbert Duckworth'ün oğlu, George Herbert, kesinlikle ürkünç değildi. Koyu renkli saçları kıvır kıvırdı, bir seksen boyundaydı, Eton'un kriket on birinde yer almıştı, Dışişleri Bakanlığı sınavını kazanabilmek umuduyla Scoones'ta ineklıyordu. Brighton'lu Miss Willett onu kendi salonunun ortasında "uzun, bol paltosunu sırtından atarken" gördüğünde, George Duckworth'ü Praksiteles'li Hermes heykeliyle karşılaştıran bir kaside yazmak gelmişti içinden – annem o kasideyi yazı masasının çekmecesinde, bir köylüyü boğulmaktan kurtardığı için George'a İtalya'da verilen küçük madalyayla birlikte sakladı. Miss Willett'e Hermes'i hatırlatmıştı; ama George'a yakından bakınca bir kulağının sivri olduğunu görürdünüz; ötekiyse yuvarlaktı; bir Tanrı gibi kıvırcık saçları, bir satir gibi kulakları vardı ama gözleri tam domuz gözüydü. Böyle garip bir karışıma kolay kolay rastlanmazdı. Sözünü ettiğim günlerde Tanrı, satir ve domuz hepsi de çevikti, hepsi birbirine zıttı, uzlaşmazlıklarında en şaşırtıcı patlamalar yaşanıyordu.

Önce Tanrı'yı ele alırsak – sadece Miss Willett'in Hermes'inin alçıdan bir heykeliydi belki, ama saatlerce Hint kenevirinden bir kilimin üzerinde, üvey kız ve erkek kardeşlerine kriket sopasını dümdüz tutarak vurmayı öğreten George Duckworth'ün lütufkâr bedeninin İsa'yı andırdığını yadsıyamam. O ilahi görünümü bir putperestten çok tam bir Hıristiyan'a benziyordu, çünkü gelen her topa uygulanan bu öne vuruşun ahlaki bir dürüstlüğün simgesi olduğu, bir sportmenin ve bir İngiliz beyefendisinin ideallerini epeyce tehlikeye atmadan (zavallı Gerald Duckworth'ün yaptığı gibi) gelen topun sertçe ya da rasgele vurarak fırlatılamayacağı çok geçmeden anlaşıldı. Bize yastık getirmek için nerelere gitmezdi, kapıları kapatır, pencereleri açardı; incelikli şeyler söyleyen, kötü haberleri getiren,

babamın sinirine cesaretle göğüs geren hep George'du, boğmaca olduğumuzda bize kitap okuyan oydu, teyzelerimizin doğum günlerini hatırlar, hastalara kaplumbağa çorbası gönderir, cenazelere katılır, çocukları pantomim oyununa götürürdü – ah, evet, başka ne olursa olsun, George'un aziz olduğu kesindi.

Ama bir de yarı keçi yarı insan orman tanrısı vardı. Bu hayvan hem neşeli hem göz alıcıydı, bu yüzden çoklukla Tanrı'nın özverili doğasıyla çelişkide oluyordu. Salona girip George'u diz çökmüş, kollarını iki yana uzatmış durumda, belki de haftalık masrafları hesap eden annemle konuşurken bulmamız çok olağan bir şeydi. George belki hafta sonunu Chamberlain'lerin yanında geçirmişti. Ama annemi öyle bir okşuyor, sevgi sözcükleri söylüyor, sorular soruyor ve kucaklıyordu ki sanki Avustralya'nın ormanlarında kırk yıl geçirdikten sonra sonunda baba evine dönmüş, ona hoş geldin diyen yaşlı annesini hayatta bulmuştu. O arada bizler çekinerek ama minnettarlık içinde çevrelerinde toplanırdık – akşam yemeğini haber veren çıngırak çalmış olurdu. Pek az ailede böyle bir sahne yaşanabileceğini hissederdik. George da durmadan gözyaşlarına boğulurdu. Örneğin bir dişi çekildiğinde ağlama nöbeti geçirerek kendini aşçının kollarına atardı. Judith Blunt onu reddettiği zaman masanın bir ucunda içini çeke çeke ağlayarak oturmuş ama yemeğini yemeye devam etmişti. Aşı olduğunda ağlamıştı. "Sevgili anneciğim" diye başlayan ve akşam yemeğinde evde olmayacağını söyleyen telgraflar çekmekten hoşlanırdı. (Bilinen bir olayda onun bu tarzını taklit ettiğimi ve bunun feci sonuçlar doğurduğunu üzülerek söylemeliyim. Flora Russell'ın George'un teklifini kabul ettiğini duyduğumda, "O kız bir melektir" diye telgraf çekmiştim, altına da adımı "Keçi" diye yazmıştım. Telgraf Islay'e, "O kız bir keçidir" diye ulaşmış, George'un dediğine göre Flora'nın Stephen ailesinin

içine karışmak istememesinde rol oynamış.) Ama bütün bu coşkulu duyguların tamamıyla George'un lehine işlediği hissedilebiliyordu. Sadece onun duygularının ne kadar derin ve içtenlikli olduğunu kanıtlamakla kalmadılar, bir çocuğun masumluğunu ve saflığını muhteşem bir şekilde koruduğunu da gösterdiler.

Ama ondan iki sivri kulağı esirgeyen ve tek bir sivri kulak veren doğa, sanırım ne yaptığını biliyordu. Duygularının en çılgınlaştığı anlarda, kederinden uluduğu ya da çocuklar gibi zıplayarak odanın içinde dans ettiği, heybetli, yaşlı Lady Carnarvon'un önünde dizüstü çöktüğü zaman, hep bilinçli bir hal, bir tedirginlik görülürdü onda, sanki bırakacağı etkiden pek emin değilmiş gibiydi, sanki şen şakrak yarı keçi tanrı her nasılsa çekingen ve geleneksel, yaşlı bir koyunla birleşmiş gibiydi.

Anormal derecede aptal olduğu doğru. En basit sınavlardan inanılmaz zorluklarla geçti. Yıllarca Mr. Scoones'tan ders aldı ama kaç kez denediyse de Dışişleri Bakanlığı'nın sınavını geçemedi. Hayatı boyunca arkadaşlarının bulduğu işlerde çalışarak geçindi. Küçük kahverengi gözleri sürekli olarak nüfuz edemeyeceği bir şeyi deler gibiydi. Ama o gözleri bir domuzun gözleriyle karşılaştırırsak, sadece o gözlerin aptallığını ya da açgözlülüğünü kastetmeyiz –Londra'nın balo salonlarındaki en açgözlü genç adamın George olduğu söylendi bana–, inatçı ve direngen ifadeyi kastederiz, sanki domuz yermantarı arıyormuş da salt inatla aradığı için onları ağzıyla toprağı deşip çıkarabilecekmiş gibi. Flora Russell'ı etkilemek için "Love in the Valley"i nasıl da inatla ezberlediğini asla unutmayacağım; ya da aynı amaçla *Middlemarch*'ın ilk cildinin üstesinden geldiğini; ikinci cildi bir trende unutunca nasıl da üzerinden bir yük kalktığını ve takımı bozulan babama *Middlemarch*'ın bir

cildinin yeterli olduğunu nasıl söylettiğini. Eğer onun inatçılığı sadece kendini geliştirmeye yönelik olsaydı yakınmak için nedenimiz bulunmazdı. Ben bile ona yardımcı olabilirdim. Ama bir plan peşinde olduğu yavaş yavaş meydana çıktı, bir savaş planı, bir yaşama yöntemi –nasıl adlandıracağımı bilemiyorum– o zaman da bizim ayaklarımızın altındaki toprağın sarsıldığını ve göklerin karardığını hissetmemiz için her türlü nedenimiz oldu. Çünkü annemin ölümünden sonra George Duckworth, pratik nedenlerle, ailenin reisi olmuştu. Babam sağırdı, eksantrikti, işine gömülmüştü, dünyadan tamamıyla kopmuştu. İşlerin halli George'a kalmıştı. Genellikle onun hem anne ve baba, hem kız ve erkek kardeş olduğu söylenirdi, Kensington ve Belgravia'daki bütün yaşlı hanımlar bir ağızdan, Tanrı'nın Stephen'ların o zavallı kızlarını inanılmaz derecede esirgediğini ekliyorlardı, böyle bir bağlılığa değdiklerini kanıtlamak kızlara kalmıştı.

Ama George Duckworth ne düşünüyordu, akşam yemeğinden sonra kırmızı deri koltukta oturup av köpeği Schuster'i mekanik bir şekilde okşarken ve George Eliot'un sayfalarına kaygıyla göz atarken ona baktığımızda bizi korkutan ne vardı? Eh, mektup kâğıdının tepesindeki armayı düşünüyordu belki, ve kırmızı olsaydı ne kadar güzel görüneceğini (o sırada Austen Chamberlain'in özel sekreteriydi) ya da belki St. Albans Düşesi'nin akşam yemeğinde balık bıçağı kullanmaktan vazgeçişini; ya da belki Mrs. Grenfell ondan kalmasını isteyince daveti reddederek, öyle düşünüyordu, iyi bir izlenim bıraktığını; aynı zamanda en derin fikirlerle planlar yapan beyninin ağır dönen burgacında savruluyordu – bizi hoşumuza gidecek işler için gönderme planları; bize binicilik dersleri aldırma planları; zavallı Augusta Croft'un sayısı bilinmeyen yoksul çocuklarından bir kısmına iş bulma planları. Ama bizi

korkutan, onun sadece beceriksiz ve duygusal değil inatçı da görünmesiydi. Sanki bir konuda kararını vermiş ve bir adım bile geri atmayacakmış gibi duruyordu. O günlerde hangi konuda kesin karar verdiğini anlamak çok zor oluyordu, ama bunca yıl sonra George'un toplumda yükselmek konusunda kesin karar verdiğini hiç çekinmeden ve açık açık söyleyebilirim. İngiliz aristokrasisine doğuştan tuhaf bir saygı besliyordu; büyük teyzelerimizin güzelliği on dokuzuncu yüzyılın ortasında bize, sanırım bunu söylemek hakkım, iki dük ve bir sürü kont ve kontesle akrabalık ilişkisi sağlamıştı. Onlar doğal olarak bu ilişkiyi hatırlamak istememişlerdi ama George bunu hak etmek için elinden geleni yaptı. Şimdi kabinedeki bir bakanla çalıştığı için asalet simgelerine duyduğu saygı daha da büyümüştü. Kabinedeki bakanların arabacılarının paltolarındaki fildişi düğmelerden, saraya girmekten, kadınlara geçen baronluklardan, Marie Antoinette'in elmaslarını kara kutulara koyup yataklarının altında saklayan konteslerden başka bir şey konuşmuyordu. Kırmızı deri koltukta oturup Schuster'i okşarken elmasları olan bir kadınla evlenme, düğmeli paltosu olan bir arabacı tutma, saraya girme hayalleri kuruyordu gizlice. Ama işin tehlikeli yanı, bu hayallerin kendisinden bile gizli olmasıydı. Ona kendini beğenmiş olduğunu söyleseydiniz –sanırım Vanessa bir kez söyledi– gözyaşlarına boğulurdu. "Kibar insanlar" tanımaktan hoşlandığını söylüyordu; Lady Jeune kibardı, Lady Sligo, Lady Carnarvon ve Lady Leitrim de. Öte yandan zavallı Mrs. Clifford kibar değildi; yaşlı Mrs. Wolstenholme da; eski arkadaşlarımız içinde sadece, Lady Morpeth olabilecek Kitty Maxse onun idealine yaklaşıyordu. Mesele soy ya da servet değildi; mesele – onu biraz daha sıkıştıracak olursanız sizi kollarına alır, sevdiği kişilerle tartışmaktan hoşlanmadığını bağırırdı. "Öp beni, öp beni, canım,"

diye bağırırdı; ve tartışma öpücüklerde boğulup giderdi. Her şey öpücüklerde boğulurdu. George yoğun bir duygu sisinin içinde yaşardı, tutkuları çoğalıp arzuları daha da alevlenince –Jack Hills onun evlenene kadar kesinlikle namuslu kaldığına emindi– insan kendini hantal ve dövüşken bir balinayla aynı havuza tıkılmış talihsiz bir golyan balığı gibi hissediyordu.

Onun ilerlemesinin önünde hiçbir engel yoktu. Yakışıklı bir bekârdı, ama şişmanlığa meyilliydi, otuz yaşlarındaydı, yıllık kişisel geliri binin üstündeydi. Austen Chamberlain'in özel sekreteri olduğundan doğal olarak büyük lordların verdiği bütün önemli davetlere katılıyordu. Davet sahibi hanımların, yüz yıl kadar önce Duckworth'lerin servetlerini pamuktan mı kömürden mi elde ettiklerini ve George'un ileri sürdüğü gibi Somersetshire'in köklü ailelerinden olup olmadıklarını hatırlamaya, bir zamanlar bunu bilmiş olsalar bile, zamanları yoktu. Çünkü sağlam kaynaktan biliyorum ki, ilk Duckworth yaklaşık 1810 yılında Orchardleigh'i aldığında içini Yunanların alçıdan heykelleriyle doldurmuş, tanrılara incir yaprağı takmakla kalmamış, tanrıçalara da önlük giydirmiş – bu da yaşlı Duckworth'ün pamuğu metreyle sattığını, önlükleri de herhalde ucuza aldığını unutmayan Longleat lordlarını pek eğlendirmiş. Dediğim gibi George, Londra sosyetesinin en üst basamaklarına tek başına çıkabilirdi. Londra'daki her evden gelen davetiyeler şöminesinin rafında sıralanırdı. O zaman neden onu aşağı çekmeleri çok olası birkaç üvey kardeşle uğraşmaktan vazgeçmiyordu ki? Bunu araştırmanın herhalde bir yararı olmaz. George'un kafasının içi bol malzemeli İrlanda yahnisi kazanı gibi fokurdayıp buhar çıkarıyordu. Aristokratların her türlü erdeme, her türlü zarafete sahip olduğuna inanıyordu. Ailesinin kendine emanet edildiğine inanıyordu. Bunun kendisine verilmiş kutsal bir görev olduğuna inanıyordu – ama

o noktaya ulaşınca duygularına yenildi; hıçkırarak ağlamaya başladı; dizlerinin üzerine çöktü; Vanessa'ya sarıldı; annesinin, anneannesinin adına, dişi cinste geçerli ve ailemizin geleneklerinde kutsal ne varsa onun adına Lord Arthur Russell'ın yemek davetini kabul etmesi, hafta sonunu Chamberlain'lerle birlikte Highbury'de geçirmesi için ona yalvardı.

Açıkça söyleyeyim ki, bunun suçunun Vanessa'da olduğuna inanıyorum, elinden bir şey gelemezdi ama, bazen düşündüğüm gibi eğer doğduğunda bir omuzu öbürkünden yüksek olsaydı, topal ya da şaşı olsaydı, sol yanağında iri bir ben bulunsaydı ikimizin de hayatı daha iyi bir yöne giderdi. Ancak George epeyce mantıklı biriydi. Mrs. Young'ın hazırladığı beyaz saten elbisesi içinde, boynunda tek bir kusursuz ametist kolye ve saçında mavi mineli bir kelebekle –elbette George'un hediyeleriydi bunlar– sadece on sekiz yaşındaki güzeller güzeli, öksüz Vanessa'nın dokunaklı bir görünümü vardı, her yemek masasının süsüydü, bir lordun eşi olabilirdi, onun gibi –en azından dış görünümde– değerli bir malzemeden her şey yapılabilirdi; onun çevresinde bulunmak, ona mücevherler, Arap atları ve pahalı elbiseler vermek, iltifatlar fısıldamak, yabancıların gözünden kaçmayacak şekilde bol bol kucaklamak George'un kazanç hanesine yazılıyor ve onun kişiliğine, Mayfairli zengin, dul hanımların gözünde başka türlü edinemeyeceği bir dokunaklılık katıyordu. Ne yazık ki Vanessa'nın içindekilerle dışındakiler birbiriyle tümüyle uyuşmuyordu. O gerdanlıkların ve saç süslerinin altında ateşli bir arzu yatıyordu – boyalara ve terebentine, terebentine ve boyalara karşı. Ancak zavallı George psikolog değildi. Algılamaları sınırlıydı. Bir şeyin içini asla görmüyordu. Vanessa Chamberlain'lerle Highbury'de kalmak istemediğini söyleyince ne yapacağını bilemedi; Lady Arthur Russell ile –kaba, despot bir ihtiyardı

o kadın, yüzüne kan oturmuş gibiydi, hindi gibi de kabarıyordu– yemek yemek istemediğini söyleyince de, George tartıştı, ağladı, Mary Fisher teyzeye gidip yakındı, o da ona kulaklarına inanamadığını söyledi. Bütün silahlar Vanessa'ya doğrultuldu. Bencil olduğu söylendi ona, kadına yakışır şekilde davranmadığı, duygusuz olduğu, kendisine yağdırılan ve sevildiğini gösteren hazine değerindeki şeyler –bindiği Arap atı ve taktığı parlak mavi mineli süsler– düşünülürse inanılmaz derecede nankör olduğu söylendi. Yine de direniyordu Vanessa. Lady Arthur Russell ile yemek yemek istemiyordu. Davet mevsimi ilerledikçe Mr. Duckworth ile Miss Stephen için her sabah davetiyeler gelmeye devam etti; her akşam da ikisi arasındaki mücadeleye sahne oldu. İlk bir yıl kadar, sanırım genellikle kazanan taraf George'du. O günlerin şık atlı arabasına binip gidiyorlardı, gece geç saatlerde Vanessa odama geliyor, davetten davete sürüklendiğini söyleyip yakınıyordu, kimseyi tanımıyordu, Dışişleri Bakanlığı'nda çalışan genç adamların iltifatlarından ve unvan sahibi ihtiyar hanımların küçüksemelerinden bunalmıştı. Vanessa direndikçe George'un doğal inadı gerilemiyordu. Sonunda kriz patlak verdi. Lady Arthur Russell perşembe akşamları Güney Audley Sokağı'nda seçkin davetler düzenlerdi. Vanessa bütün bir gece ağzını bile açmadan oturmuştu davette. George onun gelecek hafta da oraya gidip özür dilemesi için ısrar etti, "yoksa Lady Arthur bir daha seni evine asla davet etmez," dedi. Tartışma uzadı, giyinip hazırlanmaları için zaman kalmıyordu. Sonunda Vanessa, pes etmese de çaresizlikten üst kata koştu, elbisesini hızla sırtına geçirdi ve hazır olduğunu söyledi. Çıkıp gittiler. Arabada neler olduğunu hiç bilemeyeceğiz. Ama ne zaman Audley Sokağı, 2 numaranın önüne gelseler –akşam boyunca birkaç kez gitmişler oraya– ya biri inemiyormuş arabadan ya da öbürü. George, Vanessa öyle

heyecanlıyken içeri girmeyi reddediyormuş; George gözyaşlarına boğulmuşken de Vanessa onunla birlikte içeri girmek istemiyormuş. O zaman arabacıya parkın çevresinde bir tur daha atmasını söylüyorlarmış. Arabadan inmeyi becerip becermediklerini bilmiyorum.

Ertesi sabah oturmuş Yunanca çalışırken George elinde küçük bir kadife kutuyla odama geldi. İçindeki mücevheri gösterdi bana – ortasından malzemesinin ne olduğunu anlamadığım pembe bir şey sallanan mineli bir ağız tamburasıydı, ne yazık ki ertesi gün onu götürüp sattığımda sadece birkaç şilin verdiler. George'un yüzüne bakınca aklında başka bir şey olduğunu anladım. Benzi sararmıştı, yüzü kırış kırıştı, cildi buldok köpeği gibi gevşemiş, sarkmıştı; alnından çenesine uzanan buruşukluklar, kıvrımlar ve çizgiler çektiği ıstırabın açık ifadesiydi. Tavırları sert, duruşu katıydı. Brighton'lu Miss Willett onu görecek olsaydı çarmıha gerilmiş İsa'yla karşılaştırırdı kesinlikle. Ağız tamburasını bana verdikten sonra hiç konuşmadan şöminenin yanında durdu. Sonra, beklediğim gibi, bir gece önce olanları bana kendi açısından anlattı – alnını daha da kırıştırıyor, ama hem buruk hem de erkeksi bir sakınımla konuşuyordu. Bir daha asla, asla, Vanessa'ya birlikte dışarı çıkmayı teklif etmeyecekti. Onun gözlerinde gördüğü ifade George'u neredeyse dehşete düşürmüştü. Vanessa'ya istemediği bir şeyi yaptırdığının söylenmesini asla istemiyordu. Bunu söylerken ürperdi ama kendine hâkim oldu. Sonra da, annem olsaydı kendisinden yapmasını isteyeceği şeyi yaptığını söyleyerek devam etti sözüne. İki kız kardeşi, kendisine kalan en değerli iki varlıktı. Yuvası onun için hep çok değerli olmuştu – ne kadar değerli olduğunu ifade edemezdi, bunu derken heyecanlandı, kendini toplamaya çalıştı, sonra da hem karanlık hem de son derece aydınlık bir cümle çıktı ağzından.

Gerald'ı evden uzaklaştırdığımızı söyledi bağıra bağıra – eğer bir genç erkek evinde mutlu değilse –kendisi hep hoşnut olmuştu– ama eğer kız kardeşleri – eğer Vanessa onunla birlikte dışarı çıkmayı reddediyorsa – eğer kendisi arkadaşlarını eve çağıramayacaksa– kısacası, namuslu, masum George Duckworth'ün fahişelerin kollarına atılmak zorunda kalacağı ortadaydı. Tam olarak bu sözcükleri kullanmadığını söylememe gerek yok; ben de, Miss Case ile *Symposion*'u[1] okumuş olmam sayesinde, yarı karanlık bakire bilincimde, evde kız kardeşlerinin mutlu edemediği genç erkeklerin sürüklendikleri kötülüklerin dehşet verici görüntülerini oluşturuyordum. Böyle bir-iki saat kadar konuştuk. Sonunda birkaç gece sonra dul Sligo Markizi'nin balosuna gitmem için bana yalvardı, ben de kabul ettim. Cambridge'teki Mayıs bayramına daha önce katılmıştım, salonda Hawtrey ile galop dansı yaptığımı ya da Clive'la birlikte basamaklara oturup dans edenlerle alay ettiğimi hatırlayınca Vanessa'nın Londra'daki danslardan neden hiç hoşlanmadığına hayret ettim. Birkaç gece sonra bunu kendim keşfettim. Lady Sligo'nun balo salonunda iki saat oyalandıktan, tanımadığım genç adamlara tanıştırılmayı bekledikten, Conrad Russell ya da Esmé Howard'la birer tur döndükten, berbat dans ettikten, partnersiz kaldıktan, George'un bana güzel göründüğümü ama dik durmam gerektiğini söylemesinden sonra yan odalardan birine çekildim ve perdelerin beni gizlemesini umdum. Bir süre gizledi de. Sonunda yaşlı Lady Sligo beni keşfetti, durum hakkında kendi hükmünü verdi, kırmızı suratlı bir domuza benzeyen, nazik bir yaşlı dul olduğu için beni alıp yemek salonuna götürdü, kremalı pastadan kocaman bir dilim kesti, onu bir köşede mideme indirmem için beni yalnız bıraktı.

1 Platon'un *Symposion*'u.

O gün George hoşgörülüydü. Saat iki civarında ayrıldık oradan, dönüş yolunda beni içtenlikle övdü, toplum içinde başarılı olmam için sadece biraz pratik yapmamın yeteceğini söyledi. Birkaç gün sonra dul Carnavon Kontesi'nin özellikle benimle tanışmak istediğini ve beni akşam yemeğine çağırdığını haber verdi. Parktan geçerken elimi okşadı, Elsie ile arkadaş olmamı ne kadar arzuladığını söyledi –çünkü bir süredir hem George hem de Vanessa ona, kendisinin arzusu üzerine böyle sesleniyorlardı– korkmamam gerektiğini – Elsie'nin Kanada ve İrlanda'nın kral vekilinin eşi olmasına rağmen tam bir sadelik simgesi olduğunu – kocasının ölümünden beri siyahlar giydiğini – Marie Antoniette'in elmasları kendisine kalmış olsa da mücevherlerinin hiçbirini takmadığını ve bir erkeğin namus duygusuna sahip tek kadın olduğunu anlattı. George büyük bir seçkinlik ve büyük bir keder tablosu çizmişti. Elsie'nin kardeşi Littlecote'lu Mrs. Popham da orada olacaktı, o da seçkin bir hanımefendiydi ve matemdeydi, çünkü kocası Littlecote'lu Dick Popham eski ve mutsuz bir soydan geliyordu, Sekizinci Henry döneminde lanetlenmişlerdi, o zamandan beri mülkleri babadan oğula asla geçmemişti. Mary Popham'ın gerçekten de çocuğu yoktu, Dick Popham da akıl hastanesindeydi. Soylu ve perişan bir eve yaklaştığımı hissediyordum ama hiç etkilenmemiştim. Ne Elsie Carnarvon'da ne de Littlecote'lu Mrs. Popham'da beni telaşlandıracak bir şey göremedim. Bir çift sıska, kuralcı, küçük kadın vardı karşımda, dik yakalı, ağırbaşlı siyah giysiler içindeydiler, kırlaşmış saçları arkaya taranıp toplanmıştı, patlak mavi gözleri vardı, hafif dişlektiler. Yemeğe oturduk.

Sohbet hafif ve hoştu. Gerçekten de çok geçmeden sadece onların sorularını yanıtlamakla kalmayıp – resim yapmayı seviyor muydum – kitap okumaktan hoşlanıyor muydum – babama işinde yardım ediyor muydum – kendimin de fikirlerimi

belirtebileceğimi hissettim. George, Vanessa'nın suskunluğundan hep şikâyetçi olmuştu. Ben konuşabildiğimi kanıtlayacaktım. Böylece konuşmaya başladım. Beni hangi şeytanın dürttüğünü Tanrı bilir – ya da benim gibi on sekizindeki bir yumurcağın duyguları ifade etmenin bir ihtiyaç olduğu konusunda nutuk çekmek için neden tam da Lady Carnarvon ile Littlecote'lu Mrs. Popham'u seçtiğini. Modern yaşamın büyük bir eksikliğidir bu dedim. Eskiler her şeyi açıkta konuşurlardı. Lady Carnarvon hiç Platon'un diyaloglarını okumuş muydu? "Biz –hem erkekler hem de kadınlar–" bir kere başladıktan sonra durmak zordu, benim küstahlığım karşısında hayranlıktan ağızlarının açık kalıp kalmadığından da emin değildim. George'un sonsuz minnettarlığını kazanmakta olduğumu hissediyordum. Ansızın bir seğirme, bir ürperti, ifade gücü müthiş bir kasılmayla sarsıldı yanımdaki kontes; gösterişsizlerinden seçip taktığı elmasları gözümü aldı; sustum ve masanın öbür ucundaki George Duckworth'ün kıpkırmızı kesildiğini gördüm. Dile getirilemeyecek münasebetsizlikte bir şey söylemiş olduğumu anladım. Lady Carnarvon ile Mrs. Popham hemen bambaşka bir konudan söz açtılar; yemek biter bitmez George mantoma yardım etmek bahanesiyle yanaşıp kulağıma acı dolu bir sesle, "Genç kızların *bir şey* söylemelerine alışkın değiller," diye fısıldadı. Sonra da kötü yetiştirilmiş olduğum için Lady Carnarvon'dan özür dilercesine onunla holdeki bir sütunun arkasına çekildiğini gördüm; Mrs. Popham, benim dikkatimi duvarda asılı madeni bir Fas el işine çekmeye çalıştıysa da, o ikisinin öpüştüğünü ikimiz de açıkça duyduk. Ama akşam henüz sona ermemişti. Lady Carnarvon, şimdi adını hatırlamadığım bir oyunda oynayan Fransız oyunculara bilet almıştı. Elbette parterdeydi yerlerimiz, kalabalık tiyatronun tam ortasındaki koltuklarımıza ağırbaşlı bir şekilde geçtik.

Perde kalktı. İncinmiştim, ürkmüştüm, içerlemiştim ve tedirgindim, oyuna pek dikkat etmedim. Ama bir süre sonra, bir yanımda oturan Lady Carnarvon'la öbür yanımda oturan Mrs. Popham'ın, tıpkı yemekte olduğu gibi kasılarak seğirdiklerini fark ettim. Ne oluyordu acaba? Oturdukları yerde kelimenin tam anlamıyla kıvranıyorlardı. Sahneye baktım. Erkek oyuncuyla kadın oyuncu benim anlamadığım şekilde, sular gibi çağlayan, akıcı bir Fransızcayla konuşuyorlardı. Sonra sustular. Kadın, kanepenin sırtının üzerinden atlayıp erkek de onu izleyince çok şaşırdım. Sahnede koşup durdular, kadın çığlıklar atıyor, erkek onu takip ederken inliyor, homurdanıyordu. Gerçekçi oyunculuğun güzel bir örneğiydi. Takip sürerken iki yanımdaki hanımlar koltuklarının kollarına demir gibi pençeleriyle tutundular. Ansızın, kadın oyuncu yorulup kendini kanepeye attı, erkek de, minnettarlığını gösteren bir ulumayla ve giysilerini görünür şekilde gevşeterek kadının üzerine atladı. Perde kapandı. Lady Carnarvon, Littlecote'lu Mrs. Popham ve George Duckworth aynı anda ayağa kalktılar. Tek bir kelime çıkmadı ağızlarından. Peş peşe dışarı çıktık. Grubumuz salondan, koltukların arasından geçerken Arthur Cane'in kukla gibi koltuğundan fırlayıp kalktığını gördüm, George Duckworth ile Lady Cameron'un on sekizindeki bir kızı, sahnede çiftleşen Fransız oyuncularını görmeye getirmelerine hem şaşırmış hem de bayağı eğlenmiş görünüyordu.

Kupa araba bizi bekliyordu, Littlecote'lu Mrs. Popham ne baktı bana ne de tek bir kelime etti, hemen arabanın içine girip gözden kayboldu. Lady Carnarvon da yüzüme bakmaya cesaret edemiyordu. Elimi tuttu, sesi titreyerek –ihtiyar yanakları heyecandan kızarmıştı– "Umarım ki bu akşam çok yorulmamışsınızdır Miss Stephen," dedi. Sonra arabaya girdi, iki dul hanım Bruton Sokağı'na döndüler. O arada George bir

araba bulmuştu. Kafası karışmıştı, ama pek öfkeliydi. Yemekte Platon'un diyalogları hakkında söylediklerimin onun içine dert olduğunu görebiliyordum. Arabacıya, benim umut ettiğim gibi Hyde Park Gate'e değil, Melbury Road'a gitmesini söyledi.

"Daha vakit erken," dedi yerine otururken, en gücenik tavrıyla. "Ve sanırım yabancılara nasıl davranacağın konusunda biraz idmana ihtiyacın var. Senin suçun değil tabii, ama akranlarına kıyasla sen pek az dışarı çıktın." Görünüşe bakılırsa eğitimim devam edecekti ve Mrs. Holman Hunt'ın evinde davranış kurallarıyla ilgili bir ders daha alacaktım. Mrs. Hunt büyük bir akşam daveti veriyordu. Melbury Road'da iki tekerlekli tek atlı, dört tekerlekli arabalar, kiralık arabalar sıralanmıştı, ara sıra da saygın aile atlarının çektiği iki atlı bir araba da geliyordu. Biz sıraya girerken George küçümseyerek, "Çok üçüncü sınıf bir kalabalık" dedi. Gerçekten bütün eski aile dostları Moorish Hall'de[1] toplanmıştı, içeri girer girmez Stillman'ları gördüm, Lushington'ları, Montgomery'leri, Morris'leri, Burne-Jones'leri – eğer yıllardır çayırların altında uykuda olmasaydılar Mr. Gibbs, Profesör Wolstenholme ve General Beadle da mutlaka orada bulunurlardı. Bruton Sokağı'ndan sonra Moorish Hall'ün bıraktığı etki biraz eksantrikti, ve orası kesinlikle dökülüyordu. Kadınlar çok göz alıcı ve pasaklıydılar; erkeklerin alınları güzel, gece elbiselerinin pantolonları kısaydı, bazılarının Raffaello Öncesi diyeceğim[2], kıpkırmızı çorapları görünüyordu. George onların arasında

1 Virginia Woolf yakındaki Leighton House'ta bulunan Moorish Hall'ü, Hunt'ların evindeki Fas işi duvar süsleriyle karıştırıyor olmalı.

2 Raffaello Öncesi terimi, Londra'da 1848 yılında genç sanatçılar ve bir eleştirmen tarafından kurulan etkili bir dernek olan "Raffaello Öncesi Kardeşlik"ten geliyor. Gerçekçi resimden yana olan dernek üyeleri, Raffaello'nun resimlerinde kullandığı sanat ideallerini uygulayan Kraliyet Akademisi'ne karşıydılar.

kılık değiştirmiş bir prens gibi dolaşıyordu. Çok geçmeden, Gladys Holman Hunt'ın Moorish Hall'den geçirerek stüdyoya götürdüğü Kensington'lu bir grup kadının arasına katıldım. Orada, uzun bir Jaeger sabahlık giymiş ihtiyar Holman Hunt, yanındaki kalabalık bir gruba bir kopyası bir şövalenin üzerinde duran "Dünyanın Işığı" isimli tablosunu yaparken kendisine ışık tutmuş fikirleri anlatıyordu. Kakaosunu yudumluyor, konuşurken yumuşak sakalını sıvazlıyordu, biz de onu dinlerken kakao içtik ve şallarımıza sarındık – salon buz gibi soğuktu. Ara sıra içimizden biri başka şövalelerde duran başka parlak tabloları incelemek üzere saygıyla mırıldanarak yanımızdan uzaklaşıyordu, ama oradaki toplulukta istekli bir hava vardı, yüce gönüllüydüler, o akşam korkunç olaylar yaşamış olan bana da sakinleştirici ve neredeyse çocuksu bir basitlikte göründüler. Dehaları kabul edilmiş yaşlılara saygıda kusur etmiyordu George, şimdi de opera şapkasını kolunun altına sıkıştırarak bize doğru geldi; topuklarını birleştirdi, Holman Hunt'ın eline doğru derin bir reverans yaptı. Holman Hunt'ın onun kim olduğundan haberi yoktu, hatta hiçbirimizi tanımıyordu; kakaosunu yudumlamaya, sakalını sıvazlamaya, hangi fikirlerden esinlenip "Dünyanın Işığı" tablosunu yaptığını açıklamaya devam etti.

Sonunda –sonunda– akşam sona erdi.

Odama gittim, güzel saten elbisemi çıkardım, ağız tamburuyla göğsüme iliştirilmiş üç pembe karanfili çekip aldım. Ertesi gün Yunanca sözlüğümü açıp Miss Case'le birlikte Platon'un diyaloglarını gerçekten çalışabilecek miydim? Platon diyalogları hakkında Miss Case'ten çok daha fazla şey bildiğimi hissediyordum. Kendimi yaşlı, deneyimli, hayal kırıklığı içinde ve öfkeli buluyordum, eğleniyordum, heyecanlıydım, gizem doluydum, huzursuz ve şaşkındım. Duyuların karmakarışık

burgacına kapılarak jüponlarımdan sıyrıldım, uzun beyaz eldivenlerimi çıkardım, beyaz ipek çoraplarımı bir iskemlenin arkalığına astım. Zihnimde pek çok şey dönüp duruyordu – elmaslar ve kontesler, cinsel birleşmeler, Platon'un diyalogları, çılgın Dick Popham ve "Dünyanın Işığı". Ah, yatakta yayılıp yatmak, uykuya dalmak ve her şeyi unutmak ne hoş olurdu.

Neredeyse uyumak üzereydim. Oda karanlıktı. Ev sessizdi. Sonra, kapı usulca gıcırdayarak açıldı; ihtiyatla yürüyerek biri girdi içeri. "Kimsiniz?" diye bağırdım. "Korkma" diye fısıldadı George. "Işığı da yakma, canım. Canım–" ve kendini yatağıma attı, beni kollarına aldı.

Evet, Kensington ve Belgravia'nın ihtiyar hanımefendileri George Duckworth'ün Stephen'ların zavallı kızlarına sadece anne ve baba değil, erkek ve kız kardeş değil, sevgili de olduğunu asla öğrenmediler.

Eski Bloomsbury

Molly'nin[1] talimatıyla Eski Bloomsbury'ye dair anılarımı yazmak zorunda kaldım, 1904-1914 arası Bloomsbury'sine. Elbette Bloomsbury'yi kendi açımdan görüyorum – sizinkinden değil. Bu konuda bana hoşgörü göstermenizi istiyorum. Benim gözümden, Bloomsbury'ye Hyde Park Gate'ten geçerek yaklaşılır, Queen's Gate'in yanındaki, Kensington Bahçeleri'nin tam karşısındaki o eğri büğrü çıkmaz sokaktan. Sol taraftaki çok yüksek binaya bir an bakmamız gerek, en aşağısı önce sıvalı başlıyor, kırmızı tuğlalarla bitiyor; çok yüksek, yine de, onu sattığımıza göre artık söyleyebilirim, öyle çürük ki sert bir rüzgâr esse devrilecek gibi.

O binanın en üst katında, arka taraftaki yatak odamda elbisemi çıkarttığım anda kalmıştım, anılarımı anlatırken. Beyaz saten elbisem yerdeydi. Oğlak derisinden eldivenlerimin hafif kokusu havadaydı. Tuvalet masamın üzerinde küçük incili kolyemle firketeler birbirine karışmıştı. Bir partiden dönmüştüm, aslında peş peşe birkaç partiden, çünkü 1903 yılı davet mevsiminin doruğunda unutulmaz bir geceydi. Bruton Sokağı'nda Lady Carnarvon ile akşam yemeği yemiştim; George'un salondaki sütunların gerisinde onu kuşkusuz öptüğünü görmüştüm; yemekte çok fazla konuşmuştum – müzik dinlerken hissettiklerim konusunda; Lady Carnarvon, Mrs. Popham, George ve ben o güne kadar izlediğim en ahlaksız Fransız oyununa gitmiştik.

---

1 Molly MacCarthy, Memoir Club'ın başından beri üyesi ve konuşmanın yapıldığı dönemin sekreteriydi.

İlk perdenin sonunda bir keklik sürüsü gibi yerimizden kalkmıştık. Mrs. Popham'in buruşuk yanakları kıpkırmızı olmuştu. Elsie'nin kır bukleleri rüzgârda uçuşmuştu. İki hanım mahcup haldeyken kaldırımda ayrılmıştık onlardan, Elsie de bana, umarım yorgun değilsindir, demişti, bunun bekâretimi filan kaybetmeyeceğimi umduğu anlamına geldiğini hissetmiştim. Sonra yolumuza devam etmiştik, George ile ben bir arabaya binip başka bir davete –çünkü George çok fazla konuştuğumu söyleyip beni çok utandırmış, nasıl davranılacağını gerçekten öğrenmem gerektiğini hatırlatmıştı–, Holman Hunt'lara gitmiştik, "Dünyanın Işığı" Britanya İmparatorluğu'nun önemli şehirlerine yaptığı geziden yeni dönmüştü, Mr. Edward Clifford, Mrs. Russell Barrington, Mrs. Freshfield ve gözlüklerine siyah kurdeleler takılı daha bilmem hangi seçkin yaşlı beyefendiler ve garip belkemikleri hakiki ama oldukça yıpranmış eski dantellerinden görünen yaşlı hanımlar alçak sesle ustanın sanatından söz etmişler, usta da başında takkesiyle oturup haziran gecesinde olmamıza rağmen bir fincan sıcak kakao içmişti.

Yatağa girdiğimde gece yarısını geçmişti, o günlerde merak sardığım *Marius The Epicurean*'dan[1] bir-iki sayfa okudum. Sonra kapı tıklatıldı, ışık söndürüldü, George yatağıma atladı, daha sonra Dr. Savage'a anlattığı gibi, üç-dört kat aşağıda kanserden ölmekte olan babamın hastalığı nedeniyle avutmak için beni kucakladı, öptü ve sarıldı filan.

Ama bir an için evi hayal etmenizi isteyeceğim sizden, çünkü Hyde Park Gate, Bloomsbury'den çok uzak görünse de gölgesi üzerine vurur. Eğer önceden Hyde Park Gate, 22 numara olmasaydı Gordon Meydanı, 46 numaranın bir anlamı olmazdı. Bir değil üç aileyi alacak büyüklükte inşa edilmiş,

1 *Marius the Epicurean* (Epikurosçu Marius) Walter Pater'in 1885'te yayımlanmış tarihi ve felsefi romanı.

küçük, garip biçimli sayısız odaya sahip bir evdi. Çünkü üç Duckworth ve dört Stephen dışında Thackeray'in kız torunu da vardı, salaklığı günden güne daha da belirginleşen, boş bakışlı bir kızdı, doğru dürüst okuyamıyordu, makası ateşe fırlatıyordu, konuşma özürlüydü, kekeliyordu, yine de sofraya bizimle birlikte oturması gerekiyordu. Hepimiz sığalım diye kâh çatı katının üstüne bir kat daha çıkılıyor, kâh aşağıya bir yemek odası ekleniyordu. Mimara para ödememek için sanırım annem istediği şeyleri kendisi bir kâğıda çiziyordu. Bu üç aile ellerinde ne varsa bu eve doldurmuşlardı. Çok sayıdaki karanlık dolapları ve gardıropları karıştırınca Herbert Duckworth'ün avukat peruğunu mu, babamın rahip yakalığını mı ya da daha sonra Pierpont Morgan'a yüklü bir para karşılığında sattığımız Thackerey'in çizimleriyle dolu bir kâğıdı mı bulacağınızı bilemezdiniz. Eski mektuplarla dolu onlarca teneke kutu vardı. Açtığımızda geçmişin müthiş soluğunu duyuyorduk. Çekmeceler dolusu ağır aile gümüşleri vardı. İstiflenmiş porselen ve camlar vardı. O evde yaşları sekizle altmış arasında değişen on bir kişi yaşıyordu, yedi hizmetkâr hizmet ediyordu onlara, birtakım yaşlı kadınlar ve topal erkekler gündüzleri tırmıklarla ve kovalarla ufak tefek işler görürlerdi.

Sokak karanlıktı, çünkü o kadar dardı ki, karşıki evde oturan Mrs. Redgrave'in yatak odasında boynunu yıkadığını görebiliyorduk; bir nedeni de, Watts-Venedik-Küçük Hollanda Evi geleneklerine göre yetiştirilmiş annemin, üzerlerine ince yaldızlı çizgiler çektiği mobilyaların ahşap kısımlarını siyaha boyaması ve üzerlerini kırmızı kadifeyle örtmesiydi. Ev çok sessizdi. Kapının önünden ara sıra bir atlı araba ya da kasabın arabası dışında hiçbir şey geçmiyordu. Bir silindir şapka ya da bone görmeden önce ayak sesleri duyuyorduk sokakta; kimin geçtiğini hemen hemen her seferinde biliyorduk:

Sir Arthur Clay olabilirdi; Muir-MacKenzie'ler ya da beyaz burunlu küçük hanım ya da kırmızı burunlu Mrs. Redgrave. Burada, küçük yatak odalarında on yedi-on sekiz kişi yaşıyordu, tek banyoyu ve üç tuvaleti paylaşıyorlardı. Dördümüz burada doğduk; büyükannem burada öldü; annem burada öldü; babam burada öldü; Stella, Jack Hills ile burada nişanlandı, üç aylık evliyken iki ev ötede, o da öldü. O evi hatırlayınca aile hayatının grotesk, komik ve trajik sahneleriyle öylesine dolu görünüyor ki bana; gençliğin coşkulu duygularıyla, başkaldırıyla, çaresizlikle, baş döndürücü mutlulukla, korkunç can sıkıntısıyla, ünlülerin ve sıkıcı insanların topluluklarıyla; yeni yeni öfke nöbetleriyle; George ve Gerald'la; Jack Hills'in aşk sahneleriyle; babama duyulan derin sevgiyle yer değiştiren derin nefretle, bütün bunlar gençliğin şaşkınlık ve merak atmosferinde çınlıyor ve titreşiyordu, öyle ki hatırlarken boğulacak gibi oluyorum. O evde duygular birbirine girmiş ve dolanmış gibiydi. Odamdaki her bir işaretin ve çiziğin tarihini yazabilirdim, sonradan yazdım da. Duvarlar ve odalar gerçekten de bizim biçimlerimize uygun inşa edilmişti. Bütün o geniş dokuya –sonradan otele çevrildi– ailemizin tarihi nüfuz etmişti. Sanki ev ve içinde yaşamış ve onca ölümle, onca duyguyla, onca gelenekle adeta birbirine yamanmış aile sonsuza kadar devam edecekti. Sonra ansızın, bir gecede ev de aile de yok oldu.

Bütün bu duygulanımların ve karmaşaların doğal sonucu olarak gelen hastalığımı atlatıp iyileştiğimde artık Hyde Park Gate, 22 numara yoktu.[1] Ben Welwyn'de, Dickinsonlar'ın evinde yatarken ve kuşların Yunanca nakaratlar şakıdığını, Kral Edward'ın da Ozzie Dickinson'ın açelyalarının arasında küfürlü

1 22 Şubat 1904'te Virginia Woolf'un babası öldü. 10 Mayıs'ta Virginia ikinci ve daha ağır sinir krizini geçirdi. Üç ay aile dostu Violet Dickinson'ın gözetiminde Burnham Wood, Welwyn'de kaldı ve orada ilk kez intihara teşebbüs etti. Ozzie, Violet Dickinson'ın kardeşiydi.

konuşmalar yaptığını düşünürken Vanessa geri dönülmez bir şekilde Hyde Park Gate'e son vermişti. Satmıştı orayı; yakmıştı; ayıklamıştı; parçalamıştı. İnanıyorum ki bazen gerçekten de yıkmak için eli çekiçli adamlar getirmesi gerekmişti, duvarlar ve dolaplar öylesine birbirinin içine girmişti. Ama şimdi bütün odalar boştu. Farklı eşyaları nakliyecilerin kamyonetleri taşıyıp götürmüştü. Dağıtılanlar sadece eşyalar değildi. Birbirine kenetlenmiş görünen aile de kopmuştu. George, Lady Margaret ile evlenmişti. Gerald, Berkeley Sokağı'nda bir bekâr evi tutmuştu. Laura sonunda bir akıl hastanesine kapatılıp bir doktorun gözetimine verilmişti; Jack Hills politikaya atılmıştı. Bu yüzden dördümüz bir başımıza kalmıştık. Vanessa da –Londra haritasına bakıp ne kadar uzak olduklarını görünce– Kensington'dan ayrılıp Bloomsbury'de yeni bir hayata başlamamıza karar vermişti.

Gordon Meydanı, 46 numara böyle var oldu. Bugün Gordon Meydanı'na bakan biri, Bloomsbury'deki meydanların en romantiklerinden biri olmadığını görür. Ne Fitzroy Meydanı'nın seçkinliği vardır onda, ne de Mecklenburgh Meydanı'nın görkemi. Varlıklı orta tabaka yaşar orada, katı toplumsal standartlar geçerlidir. Ama emin ol ki 1914'ün Ekimi'nde dünyadaki en güzel, en heyecan verici, en romantik yerdi. Bir kere, salonun penceresinde durup bütün o ağaçlara bakmak çok hayret vericiydi; karşı tarafta boynunu yıkayan ihtiyar Mrs. Redgrave'e bakmak yerine dallarını göğe uzatan ve onları yine yere akıtan ağaca; yağmurdan sonra bir fok balığının derisi gibi ışıl ışıl parlayan ağaca bakmak. Hyde Park Gate'teki doygun kırmızı loşluktan sonra ışık ve hava bir ferahlama gibiydi. Oradaki karanlıkta hiç görmediğimiz şeyler –Watts resimleri, Hollanda dolapları, mavi porselenler– Gordon Meydanı'ndaki salonda ilk kez parıldıyorlardı. Hyde Park Gate'teki boğuk sessizlikten sonra trafiğin uğultusu neredeyse ürkütücüydü. Yaşlı tipler,

meymenetsiz, garip tipler sinsice süzülüyorlardı pencerelerimizin önünden. Ama bizi daha da coşturan, alanımızın olağanüstü genişlemesiydi. Hyde Park Gate'te bir tek yatak odamız vardı, kitaplarımızı orada okuyor, arkadaşlarımızı orada kabul edebiliyorduk. Buradaysa Vanessa ile benim birer oturma odamız vardı; kocaman bir çifte salon; zemin katta da bir çalışma odası. Her şeyin daha yeni, daha ferah olması için ev baştanbaşa elden geçirilmişti. Watts-Venedik geleneği olan kırmızı pelüş ve siyah boyanın tersine çevrildiğini söylemeye gerek yok; Sargent-Furse çağına girmiştik; her yerde beyaz ve yeşil şintz kumaşı vardı; karmaşık desenli Morris duvar kâğıtları yerine duvarlarımızı birkaç kat sade tutkallı boya ile kapladık. Deneylerle ve reformlarla dolup taşıyorduk. Sofrada peçete kullanmayacak, onun yerine [kucak dolusu] Bromo'yu yeğleyecektik; resim yapacaktık; yazacaktık; saat dokuzda çay yerine akşam yemeğinden sonra kahve içecektik. Her şey yeni olacaktı; her şey farklı olacaktı. Her şey denenecekti.

Öyle anlaşılıyor ki toplum hayatımız pek canlıymış. 1904-05 kışında birkaç ay bir günlük tuttum, oradan, sürekli dışarıda öğle ve akşam yemekleri yediğimiz ve kitabevlerinde oyalandığımız anlaşılıyor –"Bloomsbury Kensington'dan çok daha ilginç," diye yazmışım – ya konsere gidiyor, resim galerilerini dolaşıyor ya da eve gelip salonda en garip insanları bir arada buluyordum. "Bugün öğleden sonra kuzen Henry Prinsep, Miss Millais, Ozzie Dickinson ve Victor Marshall geldiler ve geç saatlere kadar kaldılar, Grafton Gallery'de Mr. Rutter'in empresyonizm üzerine verdiği konferansa zor yetiştik... Lady Hylton, V. Dickinson ve E. Coltman çaya geldiler. Shaw Stewart'larla öğle yemeği yedik ve Nicholls adında bir sanat eleştirmeniyle tanıştık. Sir Hugh iyi birine benziyordu ama sıradan biri... Protheroe'lerle yemek yedim ve Bertrand Russell'larla tanıştım.

Çok eğlenceliydi. Thoby ile ben Cecil'lerle akşam yemeği yedik, sonra da pek çok insanı tanıdığımız St. Loe Strachey'lere gittik. Nessa ile Thoby'yi Mrs. Flower'ın evinden aldım ve Hobhouses'lardaki dansa gittik. Nessa bugün Mr. Tonks'u beklerken berbat haldeydi, adam onun resimlerini eleştirmek için saat birde geldi. Soğuk, kemikli bir yüzü, patlak gözleri, ciddi ve canı sıkılmış bir görünümü var bu adamın. Meg Booth ile Sir Fred Pollock çaya geldiler..." Böyle sürüp gidiyor; ama partilerle ilgili bütün bu kısa kayıtların arasına, şintzlerin eve nasıl geldiği, hayvanat bahçesine ve Peter Pan müzikaline nasıl gittiğimiz filan, Bloomsbury ile ilgili birkaç kayıt düşülmüş. 2 Mart 1905 Perşembe günü Violet Dickinson bir rahibin eşini çaya getirdi, akşam yemeğinden sonra da Sydney-Turner ile Strachey geldiler, saat on ikiye kadar sohbet ettik. 8 Mart Çarşamba günü: "Bugün öğleden sonra Margaret[1] yeni otomobilini gönderdi ve Violet'i alıp birkaç ziyarete götürdük, ama elbette kartvizitlerimizi unutmuştuk. Sonra ben Waterloo Road'a gittim ve (çalışan erkeklerle kadınlardan oluşan bir sınıfa) Yunan efsaneleri konusunda konferans verdim.[2] Eve döndüğümde Bell'i buldum, neredeyse saat bire kadar iyiliğin doğası hakkında konuştuk!"

Mart'ın 16'sında Miss Power ile Miss Malone bizimle akşam yemeği yediler. Yemekten sonra Sydney-Turner ve Gerald geldiler – Perşembe Akşamı toplantılarımızın ilkiydi.[3] 23 Mart'ta akşam toplantımıza dokuz kişi geldi ve saat bire kadar kaldılar.

Birkaç gün sonra İspanya'ya gittim, her gördüğümü ve her duyduğumu, her dalgayı ve tepeyi kayda geçirmek için kendi kendime üstlendiğim görev, günlük tutmaktan tiksindirdi beni, bu yüzden vazgeçtim –bu son kayıt: 11 Mayıs–

1 Lady Margaret Duckworth.

2 Virginia, Waterloo Road'daki Morley College'da 1905'ten 1907'nin sonuna kadar ders vermişti.

3 Thoby Stephen "Perşembe Akşamları"nı 16 Şubat 1905'te başlatmıştı.

"Akşamımız: neşeli Bell, D. MacCarthy ve Gerald – aydınları dehşete düşürdü."[1]

Tam ilginç olabilecekken sona eriyor günlüğüm. Her şeyin karman çorman üst üste yığıldığı bu kısa notlardan bile Bloomsbury'nin başlangıç aşamasındaki bu birkaç toplantının ötekilerden farklı olduğunun anlaşıldığını düşünüyorum. Sadece şununla ya da bununla tanıştığımı ve o kişiyi Reginald Smith gibi at suratlı ya da Moorsom gibi kendini beğenmiş ya da geçinmesi kolay bulduğumu, yine de Sir Hugh Shaw Stewart gibi pek bir şeye benzemediğini yazmakla yetinmediğim kayıtlar sadece bunlar. Strachey ve Sydney-Turner'la sohbet ettiğimizi söylüyorum.[2] Bell ile iyiliğin doğası hakkında saat bire kadar konuştuğumuzu ekliyorum, cümlenin sonuna ünlem işareti koyarak! Hem ünlem işaretlerini pek sık kullanmamışım –gerçekten de bir kez daha–, Beatrice Thynne ile sigara içtiğimizi söylerken!

Bu Perşembe Akşamı toplantıları, en azından benim açımdan, o günden beri gazetelerde, romanlarda, Almanya'da, Fransa'da, hatta Türkiye'de ve Timbuktu'da Bloomsbury diye tanınan her şeyin çıktığı çekirdekti. Bu toplantılar kaydedilmeyi ve betimlenmeyi hak ediyorlar. Yine de ne kadar zor, ne kadar imkânsız. Konuşmalar – hatta Stephen'ların iki kızının hayatları ve kişilikleri üzerinde muazzam etkileri olan konuşmalar bile, böyle ilginç ve önemli konuşmalar bile duman gibi uçup gidiyor. Bacadan yukarı çıkıp kayboluyor.

İlk önce, kapı açılıp da meraklı bir tereddütle ve çekinerek Turner[3] ya da Strachey içeri süzüldüğünde, bizim için

1 Clive Bell, sanat eleştirmeni, 1907 Şubatı'nda Vanessa Stephen ile evlendi. İki oğulları oldu: Julian ve Quentin. Edebiyat eleştirmeni Desmond MacCharty de Woolf'ların dostuydu.

2 Strachey, Sydney-Turner ve Bell, Cambridge'deki Trinity College'da Thoby'nin yakın arkadaşlarıydı. "Eski Bloomsbury"nin çekirdek kadrosuydular.

3 Saxon Sydney-Turner

tamamıyla yabancı olduklarını söylemek doğru değil. Babamın ölümünden önceki Mayıs Bayramı'nda onlarla ve Bell, Woolf, Hilton Young ve diğerleriyle buluşmuştuk. Daha da önemlisi Thoby bize onlardan söz etmişti. Thoby arkadaşlarını adamakıllı abartırdı. Özel okula giden küçük bir çocukken bile, tatillerde eve geldiğinde, tuhaf kişiliğini ve işlerini bize saatlerce anlattığı şaşırtıcı birini bulup çıkarırdı hep. Bu hikâyelere bayılırdım. Sanki Shakespeare'in kahramanlarıymış gibi asla ete kemiğe bürünmüş görmediğim Pilkington'ı ya da Sidney Irvin'i ya da Tüylü Ayı'yı düşünürdüm. Kendim de onlarla ilgili hikâyeler uydururdum. Yıllarca sürüp giden bir tür efsaneye dönüşürdü. Tıpkı Radcliffe, Stuart ya da her kimse onu dinlediğim gibi şimdi de Bell'i, Strachey'yi, Turner'ı, Woolf'u dinlemeye başlıyordum. Kırlarda dolaşırken ya da benim odamda, şöminenin karşısında otururken saatlerce konuşurduk onlardan.

"Bell adında hayret edilesi bir çocuk var," diye söze başlardı Thoby gelir gelmez. "Shelley ile av meraklısı bir taşra soylusunun karışımı."

Bunu duyunca kulaklarımı dikmiş, sonu gelmez sorular sormaya başlamıştım tabii. Kırlarda yürüyorduk, hatırlıyorum. Bell denen bu adamın –saçlarında samanlarla– bir tür güneş tanrısı olduğuna dair muhteşem bir izlenim edinmiştim. Tam bir masumiyet ve coşku [okunamayan bir sözcük] idi. Cambridge'e gelene kadar Bell, tek bir kitap bile okumamış, dedi Thoby. Sonra ansızın Shelley ve Keats'i keşfetmiş ve neredeyse heyecandan ölüyormuş. Şiir okumaktan, şiir yazmaktan başka bir şey yapmıyormuş. Bununla birlikte mükemmel at binermiş –Thoby'nin müthiş hayran olduğu bir yetenek– Cambridge'de iki-üç tane av atı tutuyormuş.

"Peki Bell iyi bir şair mi?" diye sordum.

Yo, o kadar da değil, demişti Thoby, ama Strachey'nin öyle olduğu düşünülebilirdi. Böylece Strachey hakkında konuştuk –ya da Thoby'nin deyişiyle "Strache" hakkında. Strachey de bir anda Bell kadar benzersiz ve büyüleyici oluverdi. Ama bambaşka bir tarzda. "Strache" kültürün özüydü. Aslında onun kültürünün Thoby'yi biraz korkuttuğunu düşünüyorum. Odasında Fransız resimleri vardı. Pope'a hayrandı. Egzotikti, her açıdan uçlardaydı –Thoby onu tarif ediyordu– öyle uzun, öyle inceydi ki bacağının üst tarafı Thoby'nin kolundan kalın değildi. Bir keresinde Thoby'nin odasına dalıp, "Gökyüzünün müziğini duyuyor musun?" diye bağırmış ve düşüp bayılmıştı. Bir gün de, etrafta ölüm sessizliği varken –Thoby onun sesini mükemmel taklit edebiliyordu– "Haydi hepimiz Robertson'a[1] soneler yazalım" diye cırlamıştı. Tam bir zekâ küpüydü. Öğretmenler ve asistanlar bile gelip onu dinlerlerdi. "Sana ne verilirse verilsin Strachey," demişti ona Dr. Jackson, Strachey'nin girdiği sınavların birinde, "yetersiz kalır." Sonra da Thoby, beni öyle adamakıllı etkilenmiş ve oldukça sersemlemiş durumda bırakır, başka, şaşırtıcı bir genci anlatmaya başlardı – sürekli tepeden tırmağa titreyen birini. O da tıpkı Bell ve Strachey gibi eksantrik ve ilgi çekiciydi. Yahudiydi. Thoby'ye onun neden titrediğini sorduğumda bana bunun, onun doğasının bir parçası olduğunu hissettirmişti – çok sert, çok vahşiydi; bütün insan ırkından nefret ediyordu; "Hem ne de olsa," dedi Thoby, "bu oldukça acınası bir konu değil mi?" Yirmi beşini geçenlerin pek işe yaramadığını söylüyordu. Ama çoğu insanın, durumu idare ettiğini ve uyum sağladığını anladım Thoby'nin sözlerinden. Woolf böyle yapmıyordu, Thoby de bunu harika buluyordu. Bir gece rüyasında bir adamı boğduğunu görmüş

1 Ainslie John Robertson (1880-1954), Trinity College'de Bell, Woolf, Strachey, Sydney-Turner ve Thoby Stephen'la ayrı dönemde öğrenciydi.

ve öyle gerçekçiymiş ki rüyası, uyandığında kendi başparmağını ekleminden ayırdığını anlamış. Uygarlığa tekmeyi vurduktan sonra tropiklere girip gözden kaybolmaya hazırlanan ve hiçbirimizin bir daha görmeyeceği bu sert, titrek, insan düşmanı Yahudiye elbette derin bir ilgi duymuştum.[1] Sonra sohbetimiz Sydney-Turner'e kaymış olabilir. Thoby'ye göre, Sydney-Turner tam bir öğrenme ustasıydı. Bütün Yunan edebiyatını ezbere biliyordu. Herhangi bir dilde, işe yarar ne varsa hepsini okumuştu. Sessiz, zayıf ve garip biriydi. Gündüzleri hiç dışarı çıkmazdı. Ama geceleri, birinin ışığı yanıyorsa, gelip camı pervane gibi tıklatırdı. Sabaha karşı üçte konuşmaya başlardı. İnsanı şaşırtacak kadar parlak konuşurdu. Daha sonra Thoby'ye Turner ile tanıştığımı, onu parlak bulmadığımı söylediğimde Thoby, parlaklıkla zekâyı kastettiğimi sandı ciddi ciddi; kendisiyse hakikati kastetmişti. Her zaman hakikati söylediği için Sydney-Turner'in tanıdığı en parlak konuşmacı olduğunu söyledi.

Doğal olarak, kapı çalınıp da bu hayret verici gençler içeri girdiğinde Vanessa ile benim içimiz içimize sığmazdı. Gecenin geç saatlerinde salon dumanaltı olurdu; çörekler, kahve ve viski saçılırdı her yere; ne satenler olurdu üzerimizde ne de küçük inciler, aslında hiç süslenmezdik. Thoby gidip kapıyı açardı, Sydney-Turner girerdi içeri, Bell girerdi, Strachey girerdi.

Tereddüt ederek, çekinerek girerlerdi, kanepelerin köşelerine kıvrılırlardı. Uzun süre konuşmazlardı. Eskiden sohbeti başlatmak için başvurduğumuz yollar işe yaramaz gibiydi. Vanessa ve Thoby ve Clive, tabii Clive da oradaysa –çünkü Clive konuşma uğruna kendini feda etmeye hep hazırdı– çeşitli konular açarlardı. Ancak hemen hemen hep olumsuz yanıt

1 Leonard Woolf, 1904-1911 arası Seylan'da memur olarak bulunmuştu. Virginia ile Ağustos 1912'de evlendiler.

alırlardı. En sık alınan yanıt "Hayır" olurdu. "Hayır, onu görmedim"; "Hayır, oraya gitmedim". Ya da sadece, "Bilmiyorum." Hyde Park Gate'teki salonda olsak asla mümkün olmayacak tarzda gücünü yitirirdi konuşmalar. Yine de sessizlik zor gelse de can sıkıcı olmazdı. Sanki konuşulmaya değer şeylerin standardı çok yükselmişti ve o sessizliği değersiz kılacak şekilde kesmemek daha iyiydi. Oturup yere bakardık. Sonunda Vanessa, belki de bir sergiye gittiğini söyledikten sonra, dikkatsizlik edip "güzellik" sözcüğünü çıkarırdı ağzından. Bunu duyan genç adamlardan biri başını ağır ağır kaldırır, "Güzellikle neyi kastettiğine bağlı," derdi. Bir anda hepimiz kulak kesilirdik. Sanki boğa sonunda arenaya çıkarılmış gibi olurdu.

Bu boğa "güzellik" olabilirdi, "iyilik" olabilirdi, "Hakikat" olabilirdi. Hangisi olursa olsun, bizim bütün gücümüzü kullanmamızı gerektiren soyut bir soruydu. Bir tartışma sırasında adımlara ve yarım-adımlara hiç bu kadar dikkatle kulak vermemiştim. Kendi küçük okumu sivriltmek ve fırlatmak için hiç bu kadar çabalamamıştım. Ve insanın katkısı kabul edilince nasıl da sevinilir. En çok hoşuma giden övgü, Saxon'un –ve ne de olsa Saxon hiç yanılmayan biri değil miydi?– görüşümü çok akıllıca savunduğumu söylemesiydi. Hem de ne tuhaf meseleler konuşulurdu! Hawtrey'i, edebiyatta atmosfer diye bir şey olduğuna ikna etmeye çalıştığımı hatırlıyorum. Hawtrey bana meydan okudu, herhangi bir kitapta asıl anlamı dışında bu niteliğe sahip herhangi bir sözcük göstererek bu dediğimi kanıtlamamı istedi. Ben de gidip *Diana of the Crossways*[1] kitabını aldım. Tartışma konusu, atmosfer hakkında olsun, hakikatin doğası hakkında olsun, hep toplantının ortasına fırlatılırdı. Kâh Hawtrey bir şey söylerdi; kâh Vanessa; kâh Saxon, kâh Thoby. Tartışmanın sonuna kalanların, benim görüş açımın

1 George Meredith'in romanı (1885).

çok dışına çıktıktan sonra bile, dikkatle, hata yapmadan taş taş üstüne koymalarını seyrederken şaşırırdım. Ama biri hiçbir şey söyleyemiyorsa bile dinleyebilirdi. Yükseklerde yaşanan mucizevi bir şeyi görürdük. Çoğunlukla sabahın ikisinde ya da üçünde hâlâ halka halinde otururduk. Saxon hâlâ konuşacakmış gibi piposunu ağzından çeker, ama konuşmadan tekrar ağzına sokardı. Sonunda, saçını arkaya atar, meseleyi kısaca özetlerdi. Harika bina tamamlanmış olurdu, çok önemli bir şeyler olduğu duygusuyla yalpalayarak yataklarımıza gidebilirdik. Güzelliğin bir resmin parçası sayıldığı –ya da sayılmadığı, çünkü hangisi doğrudur, hâlâ tam emin değilim– kanıtlanmış olurdu.

Bu tür tartışmalardan Vanessa ile ben, arkadaşları olacak kişilerle ilk kez tanışan üniversite öğrencilerinin alacağı zevki alırdık. Booth'ların ve Maxse'lerin dünyasında beyinlerimizi fazla çalıştırmamız istenmezdi bizden. Buradaysa salt beynimizi kullanıyorduk. O perşembe akşamlarının cazibesinin bir kısmı, şaşırtıcı derecede soyut olmalarından geliyordu. Nedeni, sadece Moore'un kitabının[1] hepimizi felsefe, sanat, din üzerinde konuşmaya yöneltmesi değildi; atmosferin –Hawtrey'e rağmen bu sözcüğü kullanmama izin varsa– aşırı derecede soyut olmasıydı. Adını verdiğim genç adamlar, Hyde Park Gate'in kabul ettiği anlamda "terbiyeli" değildiler. Bizim iddialarımızı da kendilerininki kadar sert eleştiriyorlardı. Nasıl giyindiğimizin de, güzel görünüp görünmediğimizin de farkına varmıyorlardı. George'un ilk yıllarda, görünüşümüz ve davranışımız konusunda sırtımıza yüklediği o muazzam yükümlülük ortadan kalkmıştı. Artık davetlerden sonraki o korkunç işkenceye ve "Çok hoş görünüyordun" sözüne katlanmak zorunda değildik. Ya da "Çok basit

1 G.E. Moore'un *Principia Ethica (Ahlak İlkeleri,* 1903) kitabı.

görünüyordun" sözüne. "Saçlarına şekil vermeyi öğrenmen gerek." Ya da "Dans ederken o kadar sıkılmış görünmemeye çalış." Ya da "Birini fethettin." Ya da "Berbattın." Bell, Strachey, Hawtrey ve Sydney-Turner'in dünyasında bütün bunların ne önemi ne de yeri var gibiydi. O dünyada, konuklar gittikten sonra yayılıp oturduğumuzda yapılan tek yorum "Görüşünü çok iyi savundun" olurdu; ya da "Bence saçma sapan konuştun." Muazzam bir basitleştirmeydi bu. Ve benim açımdan mesele daha da derine iniyordu. Hyde Park Gate'teki atmosfer sevgi ve evlilikle doluydu. George'un Flora Russell ile, Stella'nın Jack Hills ile nişanı, Gerald'ın sayısız flörtü ya iki kişi arasında baş başa ya da herkesin yanında büyük bir ilgiyle tartışılırdı. Sözüm ona Vanessa, Austen Chamberlain'i kendine çekmişti. Her zamanki gibi her şeye burnunu sokan teyzem Mary Fisher, Vanessa'nın resim defterinde Chamberlain'in altı tane çiziminin bulunduğunu keşfetmiş ve bundan birtakım sonuçlar çıkarmıştı. George ise Charles Trevelyan'ın Vanessa'ya âşık olduğundan kuşkulanıyordu. Oysa Gordon Meydanı'nda aşktan hiç söz edilmezdi. Aşk orada mevcut değildi. Öyle önem verilmezdi ki ona, ben yıllarca Desmond'ın yaşlı Miss Cornish diye, altmış yaşında, bembeyaz saçlı biriyle evlendiğini sandım. Kimse de ne olduğunu öğrenmeye kalkışmadı. Bu genç adamlardan birinin bizimle evlenmek istemesi ya da bizim onlarla evlenmek istememiz inanılmaz görünüyordu. Ben gizliden gizliye evliliğin çok rezil bir şey olduğunu, ama eğer bu işe kalkışılacaksa –biliyorum, bu ciddi bir itiraf– Eton'ın kriket takımına girmiş ve akşam yemeğine elbise değiştirip gelen genç adamlarla evlenilmesi gerektiğini hissediyordum. 46 numaradaki evin salonunda çevreme baktığımda –söyleyeceklerim için beni bağışlayın– Thoby'nin arkadaşları kadar pis, görünümü itici genç adam görmediğimi düşünürdüm. Bir-iki kez oraya gelen Kitty

Maxse sonradan içini çekip "Eminim ki çok nazikler ama canikom, ne kadar korkunç görünüyorlar!" demişti. Lytton ile Saxon'u Rye'da gören Henry James, Mrs. Prothero'ya "İçler acısı! İçler acısı! Vanessa ile Virginia nasıl böyle arkadaşlar edinmişler? Leslie'nin kızları böyle gençlerle nasıl bir araya gelebilmişler?" demişti. Ne var ki tam da bedensel çekicilikten uzak oluşları, pis oluşları benim gözümde bu genç adamların üstünlüğünün kanıtıydı. Daha da ötesi, anlaşılmaz bir nedenle, içimi rahatlatıyordu bu halleri, çünkü her şeyin böyle sürüp gidebileceği anlamına geliyordu, soyut tartışmalar yaparak, akşam yemeğine elbise değiştirmeden gelerek ve Hyde Park Gate'teki artık itici bulmaya başladığım usullere asla geri dönmeyerek.

Yanılıyordum. O ilk yazımızda, bir öğle sonrasında Vanessa, Adrian ile bana "Elbette, hepimizin evleneceğini görebiliyorum. Kaçınılmaz bir şey bu," dedi; o konuşurken ben onu büyük aynada gözledim, hem isteksizlik hem tevekkül ifade eden bir hareketle kollarını başının üzerine kaldırmıştı; o bunu söylerken tepemizde korkunç bir gerekliliğin asılı durduğunu hissedebiliyordum; biz tam özgürlüğe ve mutluluğa kavuşmuşken kader tanrıçası gelip bizi birbirimizden ayıracaktı. Vanessa'nın, bir talebin, benim sırt çevirdiğim ve göz ardı etmeye çalıştığım bir gerekliliğin farkında olduğunu hissediyordum. Gerçekten de birkaç hafta sonra Clive ona evlenme teklif etti. Çok utanarak Thoby'ye Clive'ın teklifinden mırıldanarak söz ettiğimde, "Evet," dedi suratını asarak, "Perşembe Akşamları'nın en kötü tarafı bu!" Vanessa'nın 1907 başında evlenmesi de aslında bu akşamların sonu oldu. Böylece Eski Bloomsbury'nin ilk bölümü kapandı. Çok ciddi, çok heyecanlı, çok önemli geçmişti. Dansların ve akşam yemeklerinin çok daha büyük ve kaygısız dünyasının içinde ufak, yoğun bir dünya doğmuştu. O dünyayı renklendirmeye başlamıştı,

onun arkasından gelen, toplumsal açıdan çok daha geniş olan Bloomsbury'yi bence hâlâ renklendiriyor.

Ancak zaten devam edemezdi. Vanessa evlenmeseydi bile, Thoby yaşasaydı bile[1] değişim kaçınılmazdı. Güzelliğin doğasını soyut bağlamda tartışmayı sürdüremezdik. Genç erkekler dediğimiz kişiler genelden özele dönüşüyorlardı. Mr. Turner, Mr. Strachey, Mr. Bell değillerdi artık. Saxon, Lytton, Clive olmuşlardı. Ayrıca eleştirmeye, ayırt etmeye, karşılaştırmaya başlamıştık. O eski, gösterişli portreler gözden geçirilip düzeltiliyordu. Thoby'nin bir bağda flüt çalan Yunanlı bir çocukla karşılaştırdığı Walter Lamb aslında bayağı keldi, hem de sıkıcıydı; Saxon keşke ya gitse ya da tam anlamıyla gerçeğe uymayan bir şey söylemeye ikna edilebilse diyebiliyorduk; *Euphrosyne* yayımlandığında, Thoby'nin ileri sürdüğü gibi o ünlü kitaptaki şiirlerin pek çoğunun ölümsüzlüğe dair olduğundan bile kuşku duyabiliyorduk.[2] Ama değişikliğe götüren bir şey daha vardı, ancak en azından ben bunun ne olduğunu bilmiyordum. Belki de 1909 yılında bir-iki ay kadar kesintilerle tuttuğum bir başka günlükten bir bölümü sana okursam bunun ne olduğunu tahmin edebilirsin. James Strachey'nin Cambridge'deki evinde verilen bir çay davetini anlatıyorum.[3]

"Kiralık olmasına rağmen," diye yazmışım, "evinin havası mahrem ve loş. Duvarlarda Fransız suluboyalar asılı, eski kitaplarla dolu dolaplar var. Üç genç adam –Norton,[4] Brooke[5]

1 Thoby Stephen 1906 Kasımı'nda tifodan öldü.

2 *Euphrosyne*: 1905 yılında Bell, Strachey, Sydney-Turner, Woolf, Walter Lamb ve başka kişilerin de katkıda bulunarak özel yayınlattıkları bir şiir kitabı.

3 James Strachey, Lytton'ın erkek kardeşiydi, Sigmund Freud'un eserlerinin The Hogarth Press'teki İngilizce baskılarının yayıncısıydı.

4 H.T.J. Norton: Cambridge'li bir matematikçi; savaş öncesi Bloomsbury grubunun üyesi.

5 Rupert Brooke: Dâhi bir şair; savaş şiirleriyle ulusun "savaş şairi" unvanını almıştı.

ve James Strachey– derin koltuklarda oturuyorlardı; yumuşak bakışlı gözlerini dikkatle ateşe dikmişlerdi. Mr. Norton konuşması gerektiği biliyordu; o ve ben bin bir zahmetle konuştuk. Ötekiler sessizdi. Bu sessizliğin nedenini açıklamak isterdim ama zaman daralıyor ve benim de kafam karışık. Çünkü gerçek şu ki bu genç adamlar belli ki saygıdeğer kişiler; becerikli olmakla kalmıyorlar, görüşlerini de dürüst ve sade buluyorum. Dolgu malzemesi yok sözlerinde, eğer karşı çıkmak istersek karşı çıkabileceğimiz kanaatler bulunuyor. Yine de birbirimize söyleyeceğimiz bir şey yoktu, sadece sözlerimin değil oradaki varlığımın da eleştirildiğinin farkındaydım. Onlar hakikati istiyorlardı ve benim onu dile getireceğimden ya da hakiki olacağımdan kuşkuları vardı. Bu açıdan cesur ama sevimsiz buluyordum onları. Atmosfere hayrandım –daha fazlası mıydı?– bazı bakımlardan orada kendimi rahat hissediyordum. Ama zekânın ve kişiliğin bu kadar çorak olması gerekiyor mu? Görünüşe bakılırsa en zeki insanların en büyük çabaları olumsuz sonuç veriyor; doğrusu insan hiçbir şey olamıyor."

İki-üç yıl önce yazmam gereken şeyle büyük bir fark var orada. Bu değişiklik kısmen koşullar gereğiydi elbette; artık Fitzroy Meydanı'nda Adrian'la yalnız yaşıyordum;[1] kesinlikle birbirimizle uyuşmuyorduk. Birbirimizi ya sürekli delirtiyor ya da karamsarlığa gömüyorduk. Hâlâ pek çok davete gidiyorduk: ama bence hiç [anlaşılmayan bir sözcük] olmayan iki dünyanın birleşmesi daha da zorlaşmıştı. Ben bu ikisini uzlaştıramıyordum. Evet, perşembe toplantılarımız eskisi gibi sürüyordu. Ama hep gergin geçiyorlardı ve çoğunlukla da can sıkıcı şekilde başarısızlıkla bitiyorlardı. Hiç konuşmadan Adrian odasına, ben de kendi odama çekiliyordum. Ancak hepsi bu

1 Vanessa Clive Bell ile evlendikten sonra Virginia ile Adrian, Nisan 1907'de Fitzroy Meydanı, 29 numaraya taşınmışlardı.

kadar değildi. Başka ne vardı, tamamıyla emin olamıyordum. Ben hayatta pratik olarak öğrendiğimden çok daha fazlasını kitaplardan, teorik olarak öğrenmiştim. Platon'un Yunanistanı'nda eşcinseller olduğunu biliyordum; Cambridge'deki Dr. Butler'ın Trinity College'inde de –Thoby'ye rahatça sorulacak bir soru değildi bu– eşcinseller bulunduğundan kuşkulanıyordum; ama Gordon Meydanı'nda, Stephen'ların salonunda da eşcinseller olacağı hiç aklıma gelmemişti. Hyde Park Gate'ten sonra bizim için büyük bir rahatlama olan soyutluğun ve sadeliğin büyük ölçüde oraya gelen genç adamların çoğunun genç kadınlarla ilgilenmemeleri yüzünden olduğu hiç aklıma gelmemişti. Aşk, onların ağızlarına almadıkları bir şey değildi, daha da fazlası, aslında tartışmaktan nadiren vazgeçtikleri bir şeydi ve ben bunu fark etmemiştim. Şimdi kafam karışmaya başlamıştı. O uzun toplantılar, o uzun suskunluklar, o uzun tartışmalar – bunlar Gordon Meydanı'nda olduğu gibi Fitzroy Meydanı'nda da sürüyordu. Ama ben artık onları çok akıl karıştırıcı buluyordum. Bunlar beni hâlâ akşam yemeklerinin ve dansların dünyasında karşılaştığım bütün erkeklerden çok daha fazla heyecanlandırıyordu – ama yine de –bunu söyleyebilir miydim, hatta düşünebilir miydim?– dayanılmaz derecede canım sıkılıyordu. Neden birbirimize söyleyecek bir şeyimiz yok, diye düşünüyordum. Neden en yetenekli insanlar aynı zamanda en içi boş olanlardı? En heyecan verici arkadaşlıklar neden aynı zamanda en duygusuzlaştıranlardı? Neden her şey bu kadar olumsuzdu? Bu genç adamlar neden insana kendini bir işe yaramaz hissettiriyorlardı? Bütün sorularımın yanıtı, belli ki – tahmin etmişsindir– aramızda fiziksel bir çekim olmamasıydı.

Eşcinseller toplumunun pek çok avantajı var – eğer sen bir kadınsan. Basittir, dürüsttür, benim de gördüğüm gibi insanı bazı bakımlardan çok rahat hissettirir. Ama bir dezavantajı

vardır – eşcinsellerin yanında gösteriş yapılamaz derler. Bazı şeyler hep bastırılır, ortaya konulmaz. Bu gösterişin mutlaka cinsel birleşme ya da derin bir aşk olması gerekmez, hayatın en büyük zevklerinden, en gerekli yanlarından biridir. Ancak o zaman bütün çabalar durur; dürüst olmaktan, zeki olmaktan vazgeçilir. İnsan garip, lezzetli bir soda ya da şampanya gibi köpürür ve o köpürmenin içinden dünyayı gökkuşağının bütün renklerine bulanmış olarak görür. Benim arzulamaya başladığım şeyi temsil eder, James Strachey'nin Cambridge'deki loş ve mahrem havalı evinden doğruca –gerçekten de günlüğümün neredeyse hemen bir sonraki sayfasında– Bedford Meydanı'nda Lady Ottoline Morrell ile akşam yemeği yemeye gitmemi. Bir sonuç çıkarmadan not etmişim, onun evi bana ilk bakışta "ışıltı ve yanılsamalarla" doluymuş gibi görünmüştü.

Böyle değişiyordu insan. Ama bendeki değişiklikler çok daha büyük bir değişimin parçasıydı. Bloomsbury'nin merkezi hep Gordon Meydanı'ndaydı. Vanessa ile Clive evlendikten, Clive da Maxse'leri, Booth'ları, Cecil'leri, Protheroe'leri telafi edilemez şekilde dehşete düşürdükten sonra, ev bir kez daha baştan aşağı değiştirildikten sonra, artık güzel kahverengi keten sofra örtüleriyle ve on sekizinci yüzyıldan kalma güzelim gümüşlerle küçük davetler verildiğine göre, Bloomsbury Birinci Bölüm'de sahip olduğu dünya nimetlerinden elini çekmiş karakterini hızla kaybetti; İkinci Bölüm'ün karakteri en azından yüzeysel açıdan çok farklı olacaktı.

Bir başka sahne de –uydurup uydurmadığımı bilemiyorum– Bloomsbury'deki İkinci Bölüm'ü en iyi betimleyen sahne olarak belleğimde hep canlı kalmıştır. Bir ilkbahar akşamıydı. Vanessa ile salonda oturuyorduk. Salon 1904 yılından beri karakterini çok değiştirmişti. Sargent-Furse dönemi bitmişti. Augustus

John'un dönemi yaklaşıyordu.[1] Onun elinden çıkan "Pyramus" bütün bir duvarı kaplıyordu. Babamla annemin Watts tarafından yapılan portreleri, asılacaklarsa bile alt kata asılıyorlardı. Mavileriyle sarıları mevcut renk düzenine uymadığı için Clive bütün kibrit kutularını saklamıştı. Clive her an içeri girebilirdi ve ikimiz tartışmaya başlayabilirdik – ilk başta dostça, kişisel olmadan; çok geçmeden birbirimize kötü sözler söylemeye başlar, odada dört dönerdik. Vanessa sesini çıkarmadan oturur, elindeki iğneyle ya da makasla ne olduğunu bilmediğim şeyler yapardı. Kuşkusuz ben bencilce, heyecanla kendi meselelerimden söz ediyordum. Ansızın kapı açıldı, Mr. Lytton Strachey'nin ince uzun, meymenetsiz bedeni eşikte göründü. Parmağıyla Vanessa'nın beyaz elbisesindeki bir lekeyi işaret etti.

"Meni mi?" dedi.

Gerçekten söyleyebilir mi insan bunu? diye düşündüm, kahkahaları patlattık. O bir tek sözcükle birlikte ne çekingenlik kaldı ne de suskunluk. Kutsal sıvı sel gibi boşalmıştı sanki üzerimize. Sohbetimize cinsellik sızmıştı. Eşcinsel kelimesi dilimizden düşmüyordu. Daha önce iyiliğin doğasını konuştuğumuz heyecanla ve açıklıkla konuşuyorduk cinsel birleşme hakkında. Ne kadar uzun zaman çekingen ve suskun kaldığımızı düşünmek tuhaf geliyor şimdi. Daha 1908 ya da 1909'da, evet o kadar ileri bir tarihte, Fransız Ekspresi'nde tuvalete gitmek için geçmeme izin vermesini isterken Clive'ın da benim de yanaklarımızın kızarması şimdi bana inanılmaz geliyor. Zifaf gecesinde neler olduğunu Vanessa'ya sormayı aklımdan bile geçirmedim. Thoby ile Adrian üniversite öğrencilerinin aşk maceralarından söz etmektense ölmeyi yeğlerlerdi. Bütün entelektüel meseleler açıkça tartışılırken cinsellik görmezlikten geliniyordu.

1 Augustus John: Empresyonist ressam; özellikle portreleriyle tanınmıştı. Lady Ottoline ile ilişkisi olmuştu.

Şimdiyse o bölümün üzerine de bir ışık seli boşalmıştı. Her şeyi biliyorduk eskiden ama hiçbir zaman konuşmamıştık. Şimdiyse tek konumuz oydu. Eşcinsellerin aşk maceralarını büyük bir ilgiyle dinliyorduk. Değişken hikâyelerinin iyi ve kötü zamanlarını izliyorduk; Vanessa sempatiyle, bense –1905 yılında, kadınların erkeklerden çok daha eğlenceli olduklarını yazmamış mıydım– hoppaca, eğlenerek. "Norton diyor ki," derdi Vanessa, "James çok umarsızmış. Rupert, Hobhouse ile iki kez yatmış." Ben de Vanessa'nın hikâyelerini aynı derecede heyecanlı bir dedikoduyla bastırırdım; başı bir Yunan tanrısına benzeyen –ne yazık ki dişleri berbattı– George Mallory adında mükemmel bir öğrenci hakkındaki bir dedikoduyla.

Bütün bunların sonucunda, evlilik hakkındaki, bizim de içinde yetiştiğimiz o eski duygusal görüşler devrim geçirdi. Bir erkeğin metres tutmasının ya da bir kadının metres olmasının dehşet verici bir şey olmadığını kaç yaşımdayken anladığımı söylemeye utanırım. Belki de anne-babamızın sadakatleri, evlilik hayatının tek ya da kaçınılmaz olarak en yüce şekli değildi. Belki de o sadakat sandığımız kadar eksiksiz değildi. "Kitty Maxse'nin iki ya da üç sevgilisi vardır elbette," dedi Clive – o erdemli, nazik, sadık Kitty Maxse! Hayata bakışımız yine değişmişti.

Artık Gordon Meydanı, 46 numarada söyleyemeyeceğimiz, yapamayacağımız hiçbir şey kalmamıştı. Bence uygarlığın büyük bir adımı sayılır bu. Gerçi eşcinsellerin aşklarının –en azından biri bunun aksine inanıyorsa– insanı cezbeden bir ilginçliği ya da muazzam bir önemi yok. Ama bunların açıkça konuşulabilmesi, bu işler gizli yapılırsa kimsenin aldırmayacağı gerçeğine götürüyor. Böylece pek çok âdet ve inanç değişti. Bloomsbury'nin sonraki günlerinde, cinsellik konusunun pek çok çeşitlemeyle denenebileceği ve bunların mutlu sonuçlar vereceği kanıtlanacaktı, öyle ki babam olsa bir eşcinsele ya da

zina yapan birine uygun bulduğu o sözcüğü, yani "alçak herif"i haykırırken tereddüt ederdi.

Şimdi burada önüme çıkan soruyu başka bir anı yazarına bırakmalıyım tartışsın diye – demek istiyorum ki, Bloomsbury diye bir şey varsa, birinin oraya kabul edilmesi için gereken nitelikler nelerdir, edilmemesini gerektirenler nelerdir? 1910-1914 arasında pek çok yeni üye alındı oraya. Sanırım 1910 yılındaydı, Clive bir akşam büyük bir heyecan içinde üst kata koştu. Az önce hayatının en ilginç konuşmalarından birini yapmıştı. Roger Fry ile konuşmuştu. Saatlerce sanat kuramı üzerine konuşmuşlardı. Cambridge günlerinden beri tanıdığı en ilginç insanın Roger Fry olduğunu düşünüyordu. Ve Roger Fry göründü. Sırtında, her bir cebi bir kitap, boya kutusu ya da başka bir merak uyandırıcı şeyle, arka sokakların birinde ufak bir adamdan satın aldığı özel kalem uçlarıyla dolu uzun ve bol bir kemerli palto vardı sanırım; kollarının altında tuvaller taşıyordu; saçları uçuşuyordu; gözleri parlıyordu. Hepimizi toplasan onun kadar bilgili ve deneyimli olamazdık. Olağanüstü sayıda araçla [aklı hayata takılı gibiydi]. *Marie-Claire*'den[1] söz etmeye başladık. Ve birden kendimizi edebiyat üzerine müthiş bir tartışmanın içinde bulduk; sıfatlar? Bağlantılar? İma edilen fikirler? Milton'ı önümüze aldık; Wordsworth'ü yeniden okuduk. Her şeyi baştan düşünmemiz gerekiyordu. Bloomsbury'nin ilk günlerindeki sanat ve güzellik üzerine cılız tartışmalar ete kemiğe büründü. Hep yeni bir fikir çıkıyordu ortaya; bakacağımız yeni bir resim duruyordu bir iskemlenin üzerinde; gömüldüğü unutulmuşluktan gün ışığına çıkarılan yeni bir şair. 46 numaradan garip insanlar geçtiler; Rothenstein, Sickert, Yeats,[2] Tonks

1 Bir terzi olan Marguerite Audoux'nun yazdığı otobiyografik roman. 1910'da Fransa'da yayımlandığında çok beğenilmişti.

2 Şair William Butler Yeats'in babası olan John Butler Yeats, tanınmış bir ressamdı. Ancak şairin erkek kardeşi olan Jack de kastedilmiş olabilir.

– Vanessa'yı artık mutsuz edemeyeceğini düşündüğüm Tonks. Ve bazen yarı insan yarı keçiye benzeyen garip bir tip gelmeye başlardı, elbiselerini çekiştirir, gözlerini kırpıştırır, cümlelerini kurarken uzun sözcüklere gelince nedense takılırdı. Bir-iki yıl önce Adrian'la ben Louvre'da altın yaldızlı ve siyahlı bir tablonun önünde dururken bir ses, "Adrian Stephen misiniz?" diye sormuştu, "ben Duncan Grant'im." Duncan, Bloomsbury'nin çevresinde dolanmaya başladı.[1] Nasıl yaşadığını bilmiyorum. Parasızdı. Trevor Amca[2] onun deli olduğunu söylüyordu. Duncan, Fitzroy Meydanı'ndaki bir stüdyo dairede, Filmer adında yaşlı, sarhoş bir temizlikçi kadın ve sokakta suratını şekilden şekle sokup kızları ürküten bir papazla birlikte oturuyordu. Her ikisiyle de iyi geçiniyordu. Arkadaşları ona hep üzerinden sarkan, yere dökülecek gibi görünen giysiler veriyorlardı. Resim yapmak için bizden eski tabaklarımızı alıyordu; davetlere gidebilmek için de babamın eski pantolonlarını. Walter Lamb'in mavnası *Aholibah*'ın halatının sürüklediği bir çocuğu kurtarmak için nehre atlayınca hem tabakları kırdı hem de babamın pantolonunu mahvetti. Aşçımız Sophie ona "Şu Mr. Grant" diyor ve kilere giren bir fareymiş gibi yine birtakım şeyleri aşırdığından yakınıyordu. Yine de Duncan'ın cazibesine dayanamıyordu. Duncan rüzgârın önünde hafifçe sağa sola savrulurmuş gibi görünüyordu; ama hep nereye isterse oraya konuyordu.

Morgan[3] trene yetişmek için acele ederken en az bir kez Bloomsbury'den hızla geçti ve Fitzroy Meydanı'na kısaca uğradı. Şimdi dışarıdaki holde duran, üzerinde aynı pirinç etiket bulunan, aynı siyah çanta vardı elinde sanırım. Kanepenin üzerine bir kelebek –tercihim uçuk mavi bir kelebekten yana– konmuş gibi

1 Duncan Grant, post-empresyonistlerden etkilenmiş bir ressam. Sonradan Vanessa Bell ile birlikte oldu.

2 Duncan Grant'in amcası.

3 Romancı Edward Morgan Forster.

hissetmiştim; bir parmağımızı kaldırsak ya da bir hareket yapsak kelebek uçup giderdi. İtalya'dan, Working Men's College'den söz etti bize. Ben de dinledim –hem de büyük bir merakla, çünkü Henry James ve George Meredith dışında tanıdığım tek romancı oydu; en azından bizim gibi insanları konu edinen tek romancı. Ama elimi kaldırırsam kelebek kaçıp gider diye fazla konuşmaktan çok korkuyordum. O trene yetişmek için Gordon Meydanı'ndan öyle gelişigüzel, başıbozuk, elinde çantasıyla uçarak geçerken onu bir çalılığın arkasından gözlerdim.

Bunlar, bir de Maynard –çok acımasız olduğunu hissediyordum, çok heybetliydi, Tolstoy'u genç bir adam olarak gösteren portresine benziyordu, önüne çıkan her iddiayı bir pençe darbesiyle parçalayabilecek gibiydi, ama romancılar derler ya, o muazzam etkileyicilikteki zekâ zırhının altında iyi, hatta mütevazı bir yürek gizlenirdi– ve Norton; Cambridge derken kastettiğim her şeyi özünde toplayan Norton; o kadar yetenekli, o kadar dürüst, o kadar çirkin, o kadar kuru; bir keresinde sabaha kadar konuştuğum Norton, şafakta Covent Garden'e gittiğim Norton, hayalimde hâlâ kelebek gözlüğünün ardında kaşlarını çatarken gördüğüm Norton –güller ve karanfillerden oluşan duvarın önünde sapsarı ve ciddi duran Norton– savaş öncesi Bloomsbury'sinin en önemli kişileri bunlardı sanırım.

Ama şimdi yine sorma gereği doğuyor – Bloomsbury nerede sona eriyor? Bloomsbury nedir? Örneğin Belford Meydanı da onun içinde mi? Savaştan önce sanırım çoğumuz "Evet" diye yanıtlardı bu soruyu. Bloomsbury'nin tarihi yazıldığında –Lytton'ın bundan sonraki kitabına bundan iyi malzeme olur mu?– arkadaki ek kısmında bile olsa, Ottoline'e ayrılmış bir bölüm bulunmalı. Aramızda ilk kez 1908 ya da 1909'da göründü sanırım. Günlüğümde onunla 30 Mart 1909'da yemek yediğim yazılı – sanırım ilk kez. Ama bundan birkaç hafta önce, Philip,

Augustus John ile Dorelia'yı peşine takarak benim Perşembe Akşamlarımdan birine baskın yapmıştı: ertesi sabah da bana yazarak bütün o "harika arkadaşlarım"ın adlarıyla adreslerini istemişti. Bunu, Bedford Meydanı'na herhangi bir perşembe günü saat on sularında gitmemi isteyen bir davetiye izledi, canım kimi istiyorsa onu da götürebilecektim. Ben de Rupert Brooke'u götürdüm. Çok geçmeden hepimiz en aykırı kişilerin bir anlığına bir araya geldiği o olağanüstü girdabın içine çekildik. Siyah atkısı ve kadife ceketiyle pek tekinsiz görünen Augustus John vardı; Buckingham Sarayı'na giderken uğrayan al yanaklı, simli danteller ve madalyalarla süslü Winston Churchill vardı; espriler patlatan Raymond Asquith vardı; Susie Teyzeyle birlikte tahtakurularını nasıl öldürdüklerini resim çizer gibi anlatan Francis Dodd vardı: Susie Teyze lambayı tutuyormuş, o da parafin dolu bir kap; tahtakuruları akıp duran bir nehir gibi geçiyorlarmış tavandan. Kanepenin bir ucunda Lord Henry Bentinck otururdu, öbür ucunda da belki Nina Lamb. Avam Kamarası'ndan çıkıp gelen Philip vardı, bir şeyler geveler, kem küm ederdi. Ottoline'e âşık olduğu söylenen Gilbert Cannan vardı. Ona âşık olduğu söylenen Bertie Russell vardı. Her şeyden öte Ottoline'in kendisi vardı.

"Lady Ottoline," diye yazdım günlüğüme, "kendi sınıfından artık hoşnut olmayan ve aradığını sanatçılar ve yazarlar arasında bulmaya çalışan büyük bir hanımefendi. Bu amaçla, sanki o kişiler ilahi bir esin almışlar gibi onlara çok saygılı yaklaşıyor, onlar da onu bedeninden ve dünyasından çıkmış ve asla kök salamayacağı bir dünyaya kaçan bir ruh olarak görüyorlar. Güzel olmasa da ilgi çekici bir görünümü var. Edilgen kişilerin çoğu gibi bulunduğu çevrede çok dikkatli ve özenli davranıyor. Sanki Floransa'nın loş arka sokaklarından birinde ele geçirilmiş nadir bir nesneymiş gibi güzelliğini belirginleş-

tirmek için çok uğraşıyor. Astragan mantosunu elleyip 'çok iyi' diyen zengin Amerikalı kadınların yüzünü de elleyip geç Rönesans tarzında kusursuz bir eser diye nitelemeleri her zaman mümkün; kaşlar ve gözler muhteşem, çene belki biraz geride. Yanaklarının solgunluğu, başını geri çekip insana ifadesiz gözlerle bakışı ona mermer bir Medusa görünümü veriyor. Tuhaf bir şekilde edilgen." Sonra büyük bir coşkuyla, her yerin "ışıltı ve yanılsamayla" dolu olduğunu yazmışım.

İnsanlarla dolup taşan o salonu, soluk sarı ve pembe brokarları, İtalyan işi koltukları, Acem halılarını, işlemeleri, püsküllleri, güzel kokuları, narları, küçük köpekleri, potpurileri ve iri kızıl çiçekli beyaz şalıyla uzaktan bize doğru süzülen ve bizi o büyük salondan alıp kendisiyle baş başa kalacağımız küçük bir odaya sürükleyen, orada insanı hayat hakkında, arkadaşları hakkında mahrem ve yoğun bir soru yağmuruna tutan, adımızı küçük, güzel kokulu bir deftere yazdıran –daha geçen hafta Gower Street'te adımı yine böyle güzel kokulu bir deftere yazdım– Ottoline'i hatırlayanlar sanırım heyecanımı mazur görürler.[1]

Gerçekten de savaş öncesindeki o birkaç yıl Bloomsbury ışıltılarla, yanılsamalarla renklendi. Fazla ciddi değildik, pek fazla coşup taşmıyorduk da. Çekişmeler, entrikalar sürüp gidiyordu. Ottoline bir Medusa'ydı belki ama edilgen bir Medusa değildi. İnsanları aşağı çekme konusunda büyük bir yeteneğe sahipti. Middleton Murray'i bile Garsington'daki sebzelerin arasında aşağı çektiği söylenir. O sırada bizler de can sıkıntısının uzağından bile geçmiyorduk. Sessizlikle, tartışmalarla geçen Perşembe Akşamları geçmişte kalmıştı. Onların yerini çok farklı türde partiler almıştı. Post-empresyonist hareket –gölgesini değil ama– rengârenk ışıklarının bir demetini

1 Ottoline, Bedford Meydanı'nda yaptığı gibi, savaştan sonra taşındıkları Gower Street, 10 numarada da böyle bir ziyaretçi defteri tutmuş olabilir.

üzerimize düşürdü. Kıpkızıl pelüşten yapılma poinsetyalar aldık; siyahların özellikle sevdiği desenli pamuklulardan elbiseler diktik; birer Gauguin tablosu gibi giyinip Crosby Hall'de dolandık.[1] Mrs. Whitehead öfkeden deliye döndü. Vanessa ile benim neredeyse çırılçıplak olduğumuzu söyledi. Annemin ruhu bir kez daha çağrıldı –Violet Dickinson tarafından– nedeni de benim Brunswick Meydanı'nda bir ev kiralayıp onu genç erkeklerle paylaşmak istememi anneme şikâyet etmekti.[2] George Duckworth bu fikirden beni vazgeçirmesini Vanessa'dan istemek için ta Charles Street'ten kalkıp geldi, ama Vanessa ona, ne de olsa Sokak Çocuklarının Hastanesi yakınımızda yanıtını verince içi pek rahat etmemiş olabilir. Herkesin ortasında çıplak dolaştığımız partiler verildiğine dair söylentiler çıktı. Logan Pearsall Smith, Ethel Sands'e Maynard'ın Vanessa ile salonun ortasındaki kanepede seviştiğine emin olduğunu anlattı. Kalpsiz, ahlaksız, kinik bir topluluk dediler bizim için; bizler ahlaksız kadınlardık ve arkadaşlarımız da beş para etmez genç erkeklerdi.

Yine de, Logan'a rağmen, Mrs. Whitehead'e rağmen, Vanessa'ya ve Maynard'a ve ikisinin Brunswick Meydanı'ndaki kanepede yaptıklarına rağmen, eski Bloomsbury hâlâ yaşıyor. Kanıt ararsanız – çevrenize bakın.

1 İkinci post-empresyonist serginin bitişinde verilen bir baloda (1912).

2 Virginia, Brunswick Meydanı, 38 numarayı 1911-12'de Adrian, Maynard Keynes, Duncan Grant ve Leonard Woolf ile paylaştı.

Ben Züppe miyim?

Molly, bence insafsızca, sırtıma bu gece anı anlatma yükünü bindirdi. O sinsi, o dayanılmaz çekiciliği yüzünden hepimiz Molly'nin yaptıklarını bağışlıyoruz. Ama insafsızlık bu. Sıra bende değil ki; aranızda yaşça en büyük ben değilim ki. En hareketli hayatı sürmüş ya da en zengin anılara sahip olan da ben değilim. Maynard, Desmond, Clive ve Leonard, hepsi hareketli, heyecanlı hayatlar sürüyorlar. Hepsi de sürekli ünlülerle temas halindeler; hepsi de tarihin akışını şu ya da bu şekilde etkiliyorlar. Hazine dairelerinin kapılarını açmak ve onun içindeki o yaldızlı, ışıltılı nesneleri önümüze sermek onların elinde. Ben kimim ki anı okumam isteniyor? Bir şeyler çiziktiren biriyim; daha da kötüsü, rüyalarda amatörce debelenen biriyim; ne bir balığım ne de et, kümes hayvanı ya da tütsülenmiş ringa balığı. Hep kişisel olan, en fazla evlilik teklifleri, üvey abiler tarafından baştan çıkarılmalar, Ottoline ile buluşmalar gibi şeylerle sınırlı kalan anılarım yakında tükenecek. Artık kimse bana evlenme teklif etmiyor; yıllardır beni baştan çıkarmaya çalışan da olmadı. Başbakanlar bana asla akıl danışmıyorlar. Hendon'a iki kez gittim, ama ikisinde de uçak havalanmamakta inat etti. Avrupa'nın başkentlerinin çoğuna gittim, doğru; yarım yamalak Fransızca ve İtalyanca konuşuyorum; ama öyle cahilim ki, o kadar kötü bir eğitim aldım ki bana en basit soruyu sorsanız –örneğin, Guatemala neredediri?– konuşmanın yönünü değiştirmek zorunda kalırım.

Yine de Molly benden bir yazı istedi. Ne hakkında yazabilirim? Kendime bu soruyu sordum, oturmuş kara kara

düşünürken biz eski kafalıların –biz cahil ve kabuğuna çekilerek yaşayan eski kafalıların– bu soruyla yüzleşmeleri gerekiyor gibi geldi bana – eğer Memoir Club toplanmaya devam edecekse ve üyelerinin yarısı benim gibi başlarına asla bir şey gelmeyen kişilerse anılarımız ne hakkında olacak? Molly'nin talimatlarını epeyce esnek yorumlayıp anıların lambasını gerçek hayattaki serüvenlerin ve heyecanların üzerinde gezdirmek yerine ışığını içimize çevirmenin ve kendimizi tanımlama zamanının geldiğini önermeyi göze alabilir miyim?

Bu dikenli ve önemli koltuğa son oturuşumdan bu yana başıma serüven demeye değecek hiçbir şeyin gelmediğini, buna rağmen kendimi hâlâ tükenmeyen, büyüleyici bir hevesin nesnesi, sürekli lav fışkırtan bir yanardağ olarak gördüğümü söylersem sadece kendi adıma mı konuşmuş olurum? Şafağın solgun ışığının, Tavistock Meydanı, 52 numaranın[1] jaluzilerinden içeri her sızışında gözlerimi açıp –her zaman sevinçle değil, sıkça da acıyla; bazen keskin bir nefretle kasılarak– ama her zaman, her zaman ilgiyle– "Ulu Tanrım! İşte yine buradayım!" diye bağırdığımı söylersem, bu bencillik bir tek bana mı has olur?

Bu yazının konusu ben olabilirim; ama sakıncalar var. Bu tek konu ciltler doldurur –aramızda saçı olanlar – saçları hâlâ uzayabilenler– daha ben işimi bitirmeden ayak parmaklarının gıdıklandığımı hissedeceklerdir. Bu geniş konunun küçücük bir parçasını koparmalıyım; bu evrenin küçük bir köşesine kısaca göz atmalıyım, burası, üzerinde –nerede olduğunu bilmiyorum– Guatemala yazılı öbür evren kadar sapa, kaplanların dolaştığı bir yer gibi görünüyor bana; sadece tek bir yanını seçmeliyim; ve sadece tek bir soru sormalıyım; o soru da şu: Ben züppe miyim?

Bunu yanıtlamaya çalışırken bir-iki anımı derinlerden çıkarabilirim; belki sizin anılarınızdan bazılarını da diriltebilirim;

1 Woolf'lar, Mart 1924'te bu adrese taşınmışlardı.

ne olursa olsun, size gerçekleri anlatmaya çalışacağım; gerçeğin tamamını anlatmasam da sizin tahminlerde bulunmanıza yetecek kadar anlatırım belki. Ama o soruyu yanıtlamak için, züppe kimdir, diye sorarak başlamalıyım. Çözümleme yeteneğim de olmadığına göre –çünkü eğitimim ihmal edildi– aşikâr yolu izleyecek, kendime ölçü alabileceğim, kendimle kıyaslayabileceğim bir nesne bulmaya çalışacağım. Desmond, örneğin. Elbette önce Desmond'ı alıyorum. O züppe midir?

Öyle olmalı. Eton'da eğitim gördü, sonra Cambridge'e gitti. Değerbilir bilimin aristokrasiye hayran olduğu hakkındaki eski deyişi biliriz hepimiz. Ama Eton ve Cambridge Desmond'ın içindeki züppeliği kışkırtmak için ne yaparsa yapsın, doğa çok daha fazlasını yaptı. Değerbilir bir aristokrasinin bilimde hayran olduğu bütün yetenekleri verdi ona; muhteşem bir dil; kusursuz davranış; eksiksiz bir özgüven; sempatiyle karışık sınırsız merak; ata da binebiliyor, bir atışta bir sülünü de vurabiliyor. Yoksulluğa gelince, Desmond giyimine hiçbir zaman özen göstermediği için başkaları da buna önem vermedi. İşte, alacağım örnek kesinlikle bu; kendi durumumu onunkiyle kıyaslayacağım.

Ben bunları düşünürken Tavistock Meydanı'ndaki evin salonunda, bir pencerenin önünde duruyorduk. Desmond bizimle öğle yemeği yemişti; öğle sonrasını konuşarak geçirmiştik; birden aklına akşam yemeğini bir başka yerde yiyeceği geldi. Ama nerede? "Akşam yemeğini nerede yiyeceğim?" diyerek cebinden not defterini çıkardı. Bir an bir şey dikkatini dağıttı, ben de omzunun üstünden baktım. Aceleyle, gizlice randevularına göz gezdirdim. Pazartesi Lady Bessborough, 8.30. Salı Lady Ancaster, 8.30. Çarşamba Dora Sanger, tam yedide. Perşembe Lady Salisbury, saat on. Cuma öğle yemeği Wolf'lar ve akşam yemeği Lord Revelstoke. Frak. Frak sözcüğünün altı

iki kez çizilmişti. Nedenini yıllar sonra keşfettim – kralımızla buluşacaktı, geçenlerde ölen George'la. Evet, Desmond randevularına baktı; defteri kapattı ve çıkıp gitti. Soylular hakkında tek kelime etmeden. Sohbeti asla Revelstoke'a getirmezdi; frakların sözü edilmezdi. Desmond kapıyı kapatırken "Hayır" dedim kendi kendime, hayal kırıklığı bıçak gibi saplanmıştı içime, "heyhat, Desmond züppe değil."

Başka bir örnek bulmalıyım. Maynard'ı ele alalım. O da Eton'a ve Cambridge'e gitti, o zamandan beri öyle önemli işlerle meşgul oldu ki randevularını burnumuzun dibinde çıngırdatacak olsaydı taçların şıkırtısından neredeyse sağır olur, elmasların ışıltısından gözlerimiz kamaşırdı. Ama sağır olduk mu? Gözümüz kamaştı mı? Heyhat, olmadı. Sanırım hâlâ eski Cambridge'in demir sopasının etkisi sürdüğünden, hem de yaşlandıkça içinde daha da güçlenen ahlak duygusunun, yani neslimizin sağlamlığını korumaya ve genç nesillerin budalalık yapmalarını engellemeye dair ciddi arzusunun hükmü altında olduğundan Maynard asla övünmez. Bugün öğle yemeğini başbakanla yediğini size duyurmak bana düşüyor. Zavallı ihtiyar Baldwin[1] yanaklarından aşağı gözyaşları süzülerek onunla birlikte bir aşağı bir yukarı yürümüş – Pitt ile Peel'in ünlü resimlerinin altında bir aşağı bir yukarı yürümüş. "Eğer sen," diyormuş durmadan, "kabinede bakan olsan Keynes; ya da bir asalet unvanı alsan Keynes..." Bu hikâyeyi size anlatmak bana düştü. Maynard asla sözünü etmezdi. Domuzlar, tiyatro oyunları, resimler – bunlardan söz ederdi. Ama başbakanlardan ve asillerden asla. Heyhat ki heyhat – Maynard züppe değil. Yine yanlış iz üstündeyim.

Yine de bir keşifte bulundum. Züppeliğin özü, başkalarını etkileme arzusudur. Züppe insan; aklı havada, kuş beyinli bir

1 Stanley Baldwin: 1924-29 ve 1935-37 yılları arasında Muhafazakâr Parti'den seçilen başbakan.

yaratıktır, kendisinin konumundan o kadar hoşnutsuzdur ki onu sağlamlaştırmak için bir unvanı ya da rütbeyi başkalarının suratlarına tutar, ona inansınlar ve kendisinin aslında inanmadığı şeye, yani bir biçimde önemli biri olduğuna inanmasına yardımcı olsunlar diye.

Benim durumumda da farkına vardığım bir belirti bu. Bu mektup bunun kanıtıdır. Neden bütün mektuplarımın en üstünde duruyor hep? Çünkü bir asalet simgesi var üzerinde – eğer ben asalet damgası taşıyan bir mektup alırsam o mektup mucizevi bir şekilde en üstte durur. Sık sık neden diye sorarım. Hiçbir arkadaşımın onları etkilemek için yaptığım bir şeyden etkilenmeyeceğini ya da şimdiye kadar etkilenmediğini pekâlâ biliyorum. Yine de o mektubu –işte burada– en üste koyuyorum. Bu da, bir döküntü ya da leke gibi, benim o hastalığa tutulduğumun işareti. Ben de bu hastalığı ne zaman ve nasıl kaptığımı düşünmeye devam ediyorum.

Genç kızken züppelik yapmak için bazı fırsatlar geçiyordu elime, çünkü dıştan bakınca entelektüel bir aile olsak da, kuramsal açıdan soylu kökten gelsek de, daha üst konumdakilerle aramızdaki sınırlar dalgalıydı. Örneğin George Duckworth vardı. Ama onun züppeliğinin dokusu öyle kaba ve anlaşılır türdendi ki, ta uzaktan kokusunu ve tadını alabilirdim. O kokudan ve o tattan hoşlanmazdım. Beni daha incelikli tarzlar kışkırtırdı – ilk başta Kitty Maxse kanalıyla oldu sanırım, öyle narin bir çekiciliği, öyle ince bir zarafeti olan bir hanım ki tanıştırdığı önemli kişiler, sanki üzerlerine bir şey püskürtülüp dezenfekte edilmiş gibi kabalıklarından sıyrılıyorlardı. Bath Markizi'ne ya da kızlarına, Lady Katherine ve Beatrice Thynne'e kim kaba diyebilirdi ki? Düşünülemezdi bile. Çok güzeldiler, heybetliydiler; giysileri utanılacak gibiydi ama tavırları kusursuzdu. Yaşlı Lady Bath ile yemek yediğimizde

kendimden geçerek otururdum orada –bu esrime züppelik sayılabilirdi belki ama değişik şeylerden oluşuyordu– zevkten, korkudan, kahkahalardan ve şaşkınlıktan. Lady Bath masanın başında, Thynnes'in tacı ve arması bulunan bir koltukta otururdu; ve masada, onun hemen yanında iki yastık üzerinde iki tane Waterbury[1] saati dururdu. Lady Bath ara sıra onlara göz atardı. Ama neden? Bilmiyorum. Zamanın onun için özel bir önemi mi vardı? Büyük zevk alıyor gibiydi. Sık sık uyuklardı. Sonra uyanır ve saatlerine bakardı. Onlara bakardı çünkü bakmaktan zevk alırdı. Onun kimsenin düşüncesine aldırmaması beni hem şaşırtır hem de hoşuma giderdi. Kâhyası Middleton ile konuşmaları da.

Pencerenin önünden bir araba geçerdi.

"Kim geçiyor?" diye sorardı ansızın.

"Lady Suffield, *my lady*," diye yanıtlardı Middleton. Lady Bath saatlerine bakardı. Bir keresinde konuşmaları arasında "kireçli toprak" sözcüğünün geçtiğini duymuştum.

"Nedir bu?" diye sordu Lady Bath.

"Toprakla kirecin karışımı, *my lady*," diye açıkladı Middleton. O arada Katie tabaktan aldığı kanlı bir kemik parçasını köpeklere veriyordu. Orada otururken, bu insanların başkalarının ne düşündüğünü hiç umursamadıklarını hissettim. İşte bu, en kırpılmamış, en budanmamış, doğal halindeki insan doğasıydı. Onlarda, Kensington'daki bizlerde olmayan bir şey vardı. Kendim için bahaneler buluyor olabilirim, ama şimdi beni bu mektubu ötekilerin üzerine koymaya yönelten züppeliğin kökü bu işte – aristokratlar bizlerden daha özgür, daha doğal, daha eksantriktirler. Şunu da söyleyeyim ki benim züppeliğim entelektüel türden değil. Lady Bath aşırı basitti. Ne Katie ne de Beatrice doğru dürüst yazı yazabiliyorlardı. Will Rothenstein'la

1 Ucuz saatler üreten bir Amerikan firması.

Andrew Lang onların entelektüel dünyalarındaki en parlak ışıktılar.[1] Ne Rothenstein ne de Andrew Lang etkiledi beni. Eğer bana Einstein'la mı yoksa Galler Prensi'yle mi tanışmak istersin diye soracak olsaydın, tereddütsüz Prens'i seçerdim.

Asalet arması taşıyan taçlar isterim; ama eski taçlar olmalılar; arazilerle, kır evleriyle birlikte gelen taçlar; basitlik, eksantriklik, rahatlık doğuran taçlar; ve kendi konumundan o kadar emin olmanı sağlamalılar ki tabağının yanına Waterbury saatleri dizebilesin ve köpekleri kendi elinle kanlı kemiklerle besleyebilesin. Bunu söyler söylemez bu ifademi hafifletmek zorunda kalıyorum. Bu mektup aleyhime bir tanık gibi duruyor karşımda. Tepesinde bir taç var ama eski bir taç değil bu; benden daha iyi durumda doğmamış –belki daha kötü durumda doğmuştur– bir hanımefendiden geliyor mektup. Bununla birlikte bu mektubu aldığımda müthiş heyecanlandım. Sana okuyayım.

> Sevgili Virginia,
>
> Pek genç değilim ve BÜTÜN arkadaşlarım ya öldü ya da ölmek üzere, bu yüzden sizi görmeyi ve sizden büyük bir iyilik istemeyi arzuluyorum. Ne olduğunu söylersem gülersiniz, ama ayın 12si, 13ü, 17si ya da 18inde burada benimle baş başa öğle yemeği yerseniz ne olduğunu söylerim size. Yo, söylemem. Bu hayranınızı bu günlerde görmek için vaktiniz olup olmadığını öğrenene kadar bekleyeceğim.
>
> Margot Oxford[2]

Lady Oxford'un emrine amade olduğumu bildirmek için hemen yazdım – oysa hemen yazdığım pek görülmez. Ne isterse

1 Sir William Rothenstein: (1872-1945) Ressam ve sanat tarihçisi.

2 Margot Asquith, Lady Oxford, 1908-1916 yılları arasında başbakan olan Oxford Kontu Herbert Asquith'in ikinci eşiydi.

yapacaktım. Pek uzun merakta bırakılmadım. Çok geçmeden ikinci mektup geldi.

Sevgili Virginia,

Sizden isteyeceğim iyilik konusunda sanırım sizi uyarmam gerek. Bütün arkadaşlarım ya öldü ya da ölmek üzere, benim de bu dünyadan ayrılma vaktimin yaklaştığının farkındayım. Hayatımda aldığım en büyük iltifat –sayısı birkaçı geçmez– sizin bana iyi bir yazar olduğumu söylemenizdi. Yaşayan en büyük kadın yazar olduğunuz için sizden gelen bu iltifat benim başımı döndürebilirdi. Ben öldüğümde, *The Times*'da yayımlanmak üzere kısa bir not yazarak çalışmalarımı çok beğendiğinizi ve keşke gazeteciler beni daha çok kullanmış olsalardı demenizi rica ediyorum. Kendini beğenmiş biri değilim, ama gazetelerin yayın yönetmenlerinin benimle önce ilgilenip sonra reddetmeleri beni incitti. Bu size saçma görünebilir –ki öyle de– ama sizin beni basına sunmanızı rica ediyorum. Eğer size sıkıntı verecekse bu dediklerimi unutun, ama sizden gelecek bir övgü, ben öldükten sonra ailemi sevindirecektir.

Her zaman hayranınız olan
Margot Oxford

Yazınızı *The Times*'ın yayın yönetmenine gönderebilirsiniz, çünkü Dawson[1] ölenlerle ilgili katkıları korur ve değer verir.

Lady Oxford'un gözünde en büyük kadın yazar olmam gururumu pek okşamadı sanırım; ama onunla baş başa yemek yememin istenmesi okşadı. "Elbette," oldu yanıtım, "geleceğim ve

1 Geoffrey Dawson, *The Times*'da iki kez yayın yönetmeni oldu, 1912-19 ve 1923-41 arasında.

sizinle baş başa yemek yiyeceğim." Söz konusu günde suratsız aşçımız Mabel yanıma gelip "Lady Oxford sizi alması için arabasını göndermiş, Madam," deyince pek hoşuma gitti. Belli ki benden etkilenmişti Mabel; kendim de etkilenmiştim. Mabel'in gözünde değerim arttığı için kendi gözümde de artmıştı.

Bedford Meydanı'na gittiğimde büyük bir yemek davetiyle karşılaştım; Margot alabildiğine süslenmişti; elmaslarla bezeli ışıl ışıl parlayan bir yakut haç vardı göğsünde; küçük bir Yunan atı gibi kıvır kıvır, çıtır çıtırdı; bir engerek yılanı gibi de ısırgan ve hızlıydı. Onun dikenlerini ilk hisseden Philip Morrell oldu. Budalaydı Morrell, Margot da ona haddini bildirdi. Ama sonra kendini topladı. Muhteşemdi. Beaufort Dükü ve Badminton avıyla ilgili bir dizi anekdot sıraladı; ünlü bir üniversite spor kulübüne nasıl üye olduğunu; Lady Warwick'le Galler Prensi'ni, Lady Ripon'ı, Lady Bessborough'yu, Lord Balfour'u ve "Ruhlar"ı[1] anlattı. Ama ne ihtiyarlıktan, ölümden ve vefat yazılarından ne de *The Times*'dan söz edildi. Böyle şeylerin varlığını unuttuğundan eminim. Ben de öyle. Büyülenmiştim. Holde onu içtenlikle kucakladım; bundan sonra ilk hatırladığım, kendimi Farrington Road'da kendi kendime yüksek sesle konuşarak yürürken bulduğum; kasap dükkânlarını ve ucuz oyuncaklarla dolu tezgâhları, altın tozu ve şampanyadan oluşmuşa benzeyen bir havanın arasından gördüğüm.

Entelektüellerden oluşan hiçbir topluluk beni Farringdon Road'a fırlatamamıştı. Bernard Shaw, Arnold Bennett ve Granville Barker'ı tanımak için H.G. Wells ile yemek yedim, ancak kendimi dik ve ucu görünmeyen bir merdivene zar zor, basamak basamak tırmanmaya çalışan bir temizlikçi kadın gibi hissettim.

---

1 Arthur James Balfour (1848-1930), filozof ve siyasetçi, 1902-1905 arasında başbakan. Kendisini "Ruhlar" diye adlandıran özel, aristokrat, entelektüel bir grubun başkanıydı.

Sadece taçlara meraklı züppenin biri olmadığım sonucuna varmış görünüyorum; aynı zamanda ışıklı salonlara meraklı bir züppeyim; toplum eğlenceleri konusunda da züppenin biriyim. İyi giyimli olan, toplumda kendini gösteren ve benim de tanımadığım herkes gayeme uygun düşer; bence sağlam hakikati gizleyen o altınlı ve elmaslı tozları fışkırtır. Meselenin başka yanlarına daha fazla ışık tutabilecek bir mektup daha var burada.

On iki yıl kadar önce olmalı, çünkü hâlâ Richmond'da[1] oturuyorduk, artık hepimizin bildiği, şu okunup atılan el ilanlarından biri geldi bana – üzerinde sarhoş bir lastiğin yuvarlanmasına benzeyen bir el yazısı bulunan sarı bir kâğıt; üzerindeki yazı sonunda eğri büğrü olup kıvrılıyor ve Sibyl Colefax olarak okunuyordu.[2] "Paul Valéry ile" diye yazıyordu, "tanışmak üzere çaya gelirseniz çok memnun olurum" – arkadan da birkaç tarih sıralanıyordu. Paul Valéry ile ya da eşdeğerde kişilerle kendimi bildim bileli sürekli tanıştığım için onunla tanışayım diye Sibyl Colefax diye tanımadığım biri tarafından –onunla hiç karşılaşmamıştım– çaya davet edilmek bana hiç de çekici gelmedi. Çekici gelseydi bile, şimdi sözünü etmekten utandığım kendimle ilgili bir başka gerçek –elbiselerle ilgili kompleksim; özellikle de jartiyerlerle ilgili kompleksim– yüzünden etkisini yitiriyordu bu çekicilik. Kötü giyinmekten nefret ederim, ama giysi satın almaktan da nefret ederim. Özellikle de jartiyer satın almaktan nefret ederim. Bunun nedeni kısmen, jartiyer satın alabilmek için bir mağazanın içindeki en özel bölüme gidecek olmak sanırım; kombinezonunuzla kalmak zorundasınız. Parlak siyah saten giysili kadınlar içeriyi gözetleyip

1 Woolf'lar 1912-14 arası Richmond'da, Hogarth House'ta oturdular, yayınevlerine de bu evin adını verdiler.

2 Lady Sibyl Colefax (1875-1950), Londra'nın tanınmış bir simasıydı. Evine sanatçılar, edebiyatçılar, müzisyenler, siyasetçiler girip çıkardı.

kıkırdarlar. Bu itirafım neyi ortaya çıkarırsa çıkarsın, ve sanırım onur kırıcı bir şeydir bu, kombinezonumla kaldığımda hemcinslerimin gözleri üzerimdeyken pek utanırım. Ama on iki yıl önceki o günlerde etekler kısaydı; çorapların düzgün olması gerekirdi; jartiyerlerim eskiydi; ve ben gidip bir çift yeni jartiyer edinmeyi göze alamıyordum – nerede kalmış şapka ve manto. Ben de dedim ki: "Hayır, Paul Valéry ile tanışmak için çaya gelmeyeceğim." O zaman davetiyeler yağdı; kaç çay daveti aldım, hatırlamıyorum; sonunda durum içinden çıkılmaz bir hale geldi; jartiyer satın almak zorunda kaldım; ve Argyll House'tan gelen daveti –ellinci davet olduğunu söyleyeyim mi– kabul ettim. Bu sefer Arnold Bennett ile tanışacaktım.

Partiden bir akşam önce, *Evening Standard*'da Arnold Bennett'in, kitaplarımdan biriyle ilgili bir eleştiri yazısı çıktı. Sanırım *Orlando* üzerineydi. Acımasızca saldırmıştı. Değersiz bir kitap olduğunu söylüyordu, bir yazar olarak bana beslediği umutların tümünü silmişti. Sütununun tamamında yerden yere vurmuştu beni. Lady Oxford'un aksine çok kibirli biri olsam da, bir yazar olarak kibrim tamamıyla züppelikten gelir. Eleştirmene tenimin geniş bir yüzeyini, ama kanımın ve canımın pek azını sunarım. Yani, iyi eleştirileri ve kötü eleştirileri sadece arkadaşlarım bunları umursadığımı düşündükleri için umursarım. Ama arkadaşlarımın, iyi olsun kötü olsun eleştirileri neredeyse hemen unuttuklarını bildiğimden ben de birkaç saat içinde unuturum onları. Kanımın, canımın duyguları hiç etkilenmez. Kanımın çekilmesine neden olan kitap eleştirileri yayımlanmamış olanlardır; özelde kalanlardır.

O eleştiriyi okuduktan yirmi dört saat sonra Argyll House'un salonuna girerken, bir yazar olarak ünümden çok bir kadın olarak görünüşümü önemsiyordum. Sibyl'i ilk kez görüyordum, onu sert, siyah bir hasır şapkadaki bir avuç

kırmızı kirazla kıyasladım. Bana yaklaştı ve beni alıp kesime götürülen bir kuzu gibi Arnold Bennett'in yanına götürdü.

"İşte Mrs. Woolf!" dedi gülümseyerek. Bir ev sahibesi olarak sinsice seviniyordu. Argyll House'un ününe ün katacak bir sahne yaşanacağını düşünüyordu. Başkaları da vardı orada – onlar da beklenti içindeymiş gibiydiler; hepsi gülümsüyordu. Ama Arnold Bennett'in huzursuz olduğunu hissetmiştim. Nazik bir adamdı; kendi eleştirilerini ciddiye alıyordu; daha bir akşam önce, kendi ifadesiyle "yerden yere vurduğu" bir kadının elini sıkıyordu şimdi.

"Özür dilerim Mrs. Woolf," diye söze başladı, "dün akşam kitabınızı yerden yere vurduğum için..."

Kekeliyordu. Ben de dayanamayıp büyük bir samimiyetle, "Kitap yayınlatmaya karar verirsem benim sorunum olur bu," dedim. "Sonuçlarına katlanmalıyım."

"Doğru, doğru," diye kekeledi. Sanırım benimle aynı fikirdeydi. "Kitabınızdan hoşlanmadım," diye devam etti. "Çok kötü bir kitap olduğunu düşündüm..." Yine kekeledi.

"Kitaplarımdan, benim sizin kitaplarınızdan nefret ettiğim kadar nefret edemezsiniz, Mr. Bennett," dedim. Bu söylediğimi kabul edip etmediğini bilmiyorum; ama yan yana oturduk ve konuştuk ve gerçekten de iyi anlaştık. Onun yayımlanan bazı mektuplarında kendisine kin beslemediğim için beni övdüğünü öğrenince sevindim; iyi anlaştığımızı söyledi.

Ama mesele bu değil. Mesele, bu küçük sahnenin Sibyl'in hoşuna gitmiş olması, sanırım, bazı sınırlar içinde kalmak koşuluyla, onunla samimileşmemin temelini oluşturması. Birden çaydan et yemeğine terfi etmiştim. Önce öğle yemeği; ben öğle yemeğine gitmeyi reddedince akşam yemeği olmuştu. Gittim – defalarca gittim. Ama her defasında yazarlarla tanıştırılmak üzere çağrıldığımı yavaş yavaş anladım; ve ben yazarlarla

tanışmak istemiyordum; Noel Coward sol tarafımda oturuyorsa Sir Arthur da[1] hep sağ tarafımda oturuyordu. Sir Arthur pek nazikti; beni eğlendirmek için elinden geleni yapıyordu; ama neden benim, özellikle Boya Yasası Teklifi'yle ilgilendiğimi sandığını asla öğrenemedim. Ancak öyleydi. Sohbetimiz hep o yöne sürükleniyordu. Bir ara bu konuda İngiltere'deki otoritelerin ikincisi konumuna geldim. Ama sonunda, solumda Noel Coward, sağımda Sir Arthur olacaksa artık Sibyl'e yemeğe gidemeyeceğimi hissettim. Mazeret bildirdim. Ben mazeret bildirdikçe Sibyl daha da ısrar etti. Sonra beni ziyaret etmeyi önerdi. Geldi de. Benim züppeliğim kendini gösterdi. Kremalı pastalar satın aldım; evi derleyip topladım; Pinker'in kemiklerini attım, koltuklardaki delikleri kapasın diye örtü geçirdim üzerlerine. Çok geçmeden Sibyl'in züppeliğinin yanık bir çörekten fazlasını istemediğini fark ettim; ve olabildiğince dağınık bir oda; ve eğer parmaklarım mürekkep lekesi içindeyse daha da iyiydi. Bu esaslar üzerinde aramızda bir samimiyet doğdu. "Ah bir yazar olmayı ne kadar isterdim!" diye bağırırdı. Ben de "Ah Sibyl, keşke ben de senin kadar iyi bir ev sahibesi olabilsem!" diye yanıtlardım onu. Koca dünyayla ilgili anekdotları beni çok eğlendirirdi; ben de İngiliz şiiriyle mücadelem hakkında çarpıcı ama garip tablolar çizerdim. Biz –samimileştikçe diyebilir miyim – züppeler samimi olabilir mi?– yere otururdu, eteklerini toplardı, külotunu düzeltirdi –size söyleyeyim, sadece bir tek iç çamaşırı giyerdi; ipekten– ve dertlerini açardı bana. Neredeyse gözyaşları içinde Osbert Sitwell kendisiyle alay etti diye yakınırdı; insanların ona tırmanıcı dediklerini, ünlü avcısı dediklerini söylerdi. Ne kadar da rezil bir yalan bu... oysa kendisi sadece Argyll House'un ilginç insanların ilginç insanlarla buluştukları bir merkez olmasını

1 Sir Arthur Colefax, Sibyl'in eşi.

arzuluyordu. Ama alay ediyorlardı onunla... aşağılıyorlardı. Bir gün, bu itiraflardan birinin tam ortasında –ki bunlar gururumu okşuyordu– telefon çaldı; Lady Cunard'ın kâhyası beni Leydi hazretleriyle yemeğe davet etti – oysa kendisiyle hiç tanışmamıştım. Durumu anlatınca Sibyl öfkeden deliye döndü. "Böyle küstahlık görmedim!" dedi. Yüzü çarpılmıştı, pençelerinin arasındaki kemik çekilip alınan bir dişi kaplanın yüz ifadesini hatırlattı bana. Lady Cunard'ı horgördü. Onun hakkında ne kadar kötü konuşsa yeriydi. Tam bir ünlü avcısıydı o. Bir de Lady Cholmondeley vardı. Gidip gör onu, dedi; "Kim bu Lady Cholmondeley," diye sordum. O hanımefendinin kişiliğini nasıl dikkatle ve nefretle paramparça ettiğini asla unutamam. Bir kişinin, kendisini tanımayan bir insanı nasıl yemeğe davet ettiğini anlayamıyorum, dediğini hatırlıyorum. Lady Cunard'la da Lady Cholmondeley'le de kesinlikle görüşmememi öğütledi. Ama aynı şeyi kendisi yapmıştı. Aralarında ne fark vardı?

Kısacası, bu samimiyetimizde benim ilgimi çeken çok şey vardı. Çok geçmeden bana bir plan önerdi, ama cesaret edip bunu kimselere açıklayamadım. Plan şuydu: İki haftada bir parti verecektik – kâh Tavistock Meydanı'nda, kâh Argyll House'ta; biz dört arkadaşımızı davet edecektik; o da dört arkadaşını davet edecekti; Bloomsbury ile koca dünya birbirine karışacaktı; bana kalırsa Sibyl masrafları üstleneceğini nazikçe ima etmişti. Ama ben bile, en esrik halimdeyken bile, bunun asla gerçekleşmeyeceğini görüyordum. Bir keresinde Lytton'ı[1] ayarladık ona; parti tam anlamıyla bir felaketti. Lytton iyi davrandı, çok sabırlıydı; ama ayrılırken bana, "Lütfen bir daha Colefax'ı görmemi isteme benden," dedi.

Birbirimize karşı dürüst davranır hale geldik. Zaman zaman utanmadan atlattı beni; zaman zaman mazeretinin sadece

1 Strachey

başka bir yerde daha iyi bir randevusu olduğu anlamına geldiğini anladım. Örneğin –işte o mazeretlerden biri aşağıda– bir gün kendi kendini davet etmişti bana, benim için uygun değildi ama o günümü boş tutmuştum.

> Sevgili Virginia,
>
> İşlerime saat 9 yerine 10'da başlayarak ve yatağa saat 6'da girerek tatsız bir hafta geçirdim. Salı gününe kadar bunun beni iyileştireceğini ummuştum ama onun yerine sorunlu bir hanım tarafından saat 5.30'da Piccadilly'de yatak odası perdelerini görmek üzere çağrıldım ve 6.15'e kadar uzayan görüşme yüzünden tam anlamıyla yatağa düştüm! Artık kendimi toparladım ama şimdi de sen müsait değilsin. Ben mi ayın 18'inde oraya geleyim yoksa sen mi ayın 16'sında saat 6'da buraya gelirsin? 18'i olmazsa 23'ü olsun, eğer beni görmek istersen.
>
> Seni seven Sibyl'in

Ertesi gün, Madame d'Erlanger'in evindeki bir kokteyl partiye katılmış ve Sibyl ile karşılaşmış birine rastladım. "Yatak odası perdelerinden söz açıldı mı?" diye sordum. Anlaşılan hiç konu edilmemişti.

Bunu onun kafasına kaktım; pek kaçamaklı konuşmadı. Ama ben ona aynı numarayı yaptığımda –üç hafta öncesinden haber vererek randevumuzu iptal ettiğimde– peş peşe gönderdiği mektuplardaki hakaretlerin şiddeti, öfkesinin samimiliği –çok kötü amaçlar gütmekle suçluyordu beni – daha iyi bir randevunun başımı döndürdüğünü söylüyordu – benim Lady Cunard'la ya da Lady Cholmondeley'le yemek yediğime emindi– güzel konuşma sanatının doruklarına ulaşmıştı. Bütün bunların onun psikolojisine, benim psikolojime – genelde

züppe psikolojisine düşürdüğü ışık çok ilginçti. Neden hâlâ görüşüyoruz diye merak ettim. Aslında bizim ilişkimizin nasıl bir doğası vardı? Bu ilişkiye, şaşırtıcı bir şekilde ışık vuracaktı.

Geçen şubat ayında bir sabah kahvaltıdan hemen sonra telefon çaldı, Leonard açtı telefonu. Dinlerken yüzünün değiştiğini gördüm.

"Ulu Tanrım!" diye bağırdı. "Ne diyorsun!" Sonra bana dönüp, "Arthur Colefax ölmüş!" dedi.[1]

Telefon eden Harold Nicolson'dı; Arthur Colefax'ın bir gün önce öğleden sonra ansızın öldüğünü söylemek için aramıştı; tek bir gün hasta yatmıştı; Sibyl kendini kaybetmişti. Sir Arthur ölmüştü ha! Yüzüme tokat yemiş gibi oldum. Gerçek bir şaşkınlık ve acıma tokadıydı. Sir Arthur için değildi ama. Ona karşı ancak bir oturma odasının ortasında hep duran eski bir dolaba ne hissedilirse onu hissediyordum. Dolap gitmişti –şaşırtıcıydı– hüzünlüydü. Ama ben o dolapla hiç samimi olmamıştım. Sibyl'e karşı duygularım farklıydı –onunla samimi olmuştum– onunla samimiydim. Onun için yediğim tokat, dediğim gibi, hakiki, katıksız bir acımadan kaynaklanıyordu. Bunu hissettiğim anda o duygu paramparça oldu. Çok üzülmüştüm; aynı zamanda çok da merak ediyordum. Acaba ne hissediyordu Sibyl – Arthur hakkında ne hissediyordu?

Eğer bir duygu bu kadar karışıksa onu sözcüklere dökmek çok zordur. Bunun kanıtı şu oldu, sıra duygudaşlık gösteren bir mektup yazmaya gelince bocaladım. Bulduğum hiçbir söz uygun görünmedi gözüme. Yazdım, yeniden yazdım; sonunda yazdıklarımı yırtıp attım. Hafta sonu için Monk's House'a gidecektik; üç çiçek kopardım, bir kartın üzerine bağladım onları, karta "Sibyl için. Leonard ve Virginia'dan" yazdım. Argyll House'un önünden geçerken Leonard kapkaranlık evin zilini

1 19 Şubat 1936'da öldü.

çaldı ve çiçekleri gözyaşları içindeki Fielding'in eline tutuşturdu. En azından o gerçekten yıkılmış görünüyordu. Soruna bu şekilde çözüm bulmuştum.

Ve görünüşe bakılırsa çözümüm şaşılacak derecede başarılı olmuştu. Demek istiyorum ki, birkaç gün sonra dört sayfalık bir mektup aldım, çok üzüntülü bir mektuptu – Arthur'la mutlulukları hakkında; Yunan adalarında güneşte oturdukları eski günler hakkında; ne kadar mükemmel bir evlilikleri olduğu hakkında; ve şimdiki yalnızlığı hakkında. Kulağa samimi geliyordu yazdıkları; sanki gerçeği söylüyor gibiydi; bunları bana bu kadar açık, bu kadar içtenlikle, hatta bu kadar coşkuyla anlatması gururumu okşamıştı.

Daha sonra, bana yazdığına benzer mektupları pek az tanıdığı kişilere de yazdığını duyunca hiç de memnun kalmadım. Arthur öldüğünden beri her akşam dışarıda yediğini duyunca ve Lady Colefax'ın şu önemli davete ya da bu gala gecesine katıldığını gazetelerde okuyunca hayretten ağzım açık kaldı. Gösterdiğinden daha mı zayıftı duyguları? Yoksa cesurca mı davranıyordu? Sosyete onu bu kadar mı kavurmuş ve duygusuzlaştırmıştı ki katlanamayacağı tek şey yalnızlık olmuştu? Züppelik psikolojisinde ilginç bir meseleydi bu.

Bana birkaç kez yazdı. Argyll House'tan ayrılacağını söyledi. Onu ziyaret edip çiçek açmış akdikenleri son bir kez görmemi istedi; sonra da gidip açan laleleri son bir kez görmemi istedi. Orada değildik, ben de gitmedim. Ekimde geri döndüğümde bana yazdı ve 27 Ekim Perşembe günü oraya gitmezsem Argyll House'u bir daha asla görmeyeceğimi söyledi. Ayın 30'unda oradan ayrılacaktı. Beni yalnız görmeyi özellikle istediğini söylüyordu. Gururum okşanmıştı. Gelebileceğimi söyledim; salı sabahı Fielding telefon edip hatırlattı; hanımefendinin beni tam saat 4.45'te beklediğini söyledi.

Yağmurlu ve rüzgârlı bir akşamdı; King's Road'un kaldırımlarında yapraklar savruluyordu; içimde bir karmaşa ve umarsızlık duygusu vardı. Saat tam 4.45'te Argyll House'un zilini son kez çaldım. Kapıyı Fielding değil kahverengi elbiseli, mübaşire benzeyen kılıksız bir adam açtı. Asık suratlıydı.

"Çok geç kaldınız," dedi başını iki yana sallayıp beni engellemek istercesine kapıyı aralık tutarak.

"Ama Lady Colefax saat dört kırk beşte gelmemi söylemişti," dedim.

Bu sözüm onu şaşırttı.

"Bu konuda bir şey bilmiyorum," dedi. "Ama en iyisi siz şöyle gelin."

Beni salona değil, kilere götürdü. İnsanın kendisini Argyll House'un kilerinde bulması tuhaftı – içinden onca güzel yemekler çıkmış olan kilerde. Mutfak masalarıyla doluydu kiler; masaların üzerinde yemek takımları diziliydi, çatal-bıçak takımları, sürahiler ve şarap kadehleri – hepsinin de üzerinde etiket vardı. İşte o zaman evin tamamının satılığa çıkarıldığının farkına vardım; asık suratlı adam müzayedecinin adamıydı. Fielding mutfaktan koşarak geldiğinde ben orada durmuş etrafıma bakınıyordum, hâlâ gri elbisesi ve muslin önlüğü vardı üzerinde, ama öyle telaşlı ve şaşkındı ki sanki çuval ve küle bürünmüş gibi hissettim. Ellerini çaresizlik içinde salladı.

"Lady Colefax'ın nerede olduğunu bilmiyorum," diye sızlandı. "Ve sizi nereye oturtacağımı da bilmiyorum. Adamlar hâlâ buradalar. Saat dörtte gitmiş olmaları gerekirdi – ama hâlâ evin her yerinde..."

"Çok üzgünüm Fielding," dedim. "Bu çok üzücü..."

Yanaklarından aşağı yaşlar süzüldü; gözlerine yaş doldu; telaşla, kararsızlık içinde önüme düşüp beni önce bulaşıkhaneye, sonra yemek salonuna götürürken elini kolunu sallıyor,

inliyordu. O görkemli, süslü salonda kahverengi koltuklardan birine oturdum. Burada son oturduğumda sağımda Sir Arthur vardı, Noel Coward da solumdaydı. Şimdi koltuklar etiketlenmişti; şömine rafının üzerindeki cam ağaçlarının, kristal avizenin, şamdanların üzerinde de etiketler vardı. Siyah paltolu bir adam salonda dolaşıyor, değerlerini hesap edercesine kâh bir şamdanı, kâh bir sigara kutusunu eline alıyordu. Sonra içeri iki şık hanım süzüldü. Biri elini bana uzattı.

"Mobilyaları görmeye mi geldiniz?" dedi bana, alçak sesle, cenaze törenindeymiş gibi. Kadını tanıdım, Ava Bodley'di, yani Mrs. Ralph Wigram.[1]

"Hayır, Sibyl'i görmeye geldim," dedim.

Kadının yüzünde bir kıskançlık bulutu görür gibi oldum; ben bir arkadaştım; o ise sadece burayı görmeye gelen biri. Yanımdan uzaklaştı, mobilyalara bakmaya başladı. Sonra, ben orada oturmuş düşüncelerimi Sir Arthur ve bana her zaman gösterdiği nezakete odaklamaya çalışırken kapı aralandı; kapının arkasından bakan Sibyl bana sessizce işaret etti, sanki kendi yemek salonunda görünmekten korkuyordu. Peşinden gittim, beni salona sokup kapıyı kapattı.

"Kimdi o?" diye sordu, sinirli bir şekilde.

"Mrs. Wigram," dedim. Sibyl ellerini ovuşturdu.

"Ah, umarım beni görmemiştir," diye mırıldandı. "Saat dörtte gitmiş olmaları gerekirdi. Ama hâlâ evin her yerinde dolaşıyorlar."

Koltuklarla masaların üzerinde etiketler olmasına rağmen salon boştu. Yan yana kanepeye çöktük. Ben Sibyl'i hep sert hasır bir şapkanın üzerindeki bir avuç pırıl pırıl kırmızı kiraza benzetirdim. Ama şimdi kirazlar soluktu. Renkleri kaybolmuştu. Siyah şapkanın kenarı su içindeydi. Sibyl yaşlı, hasta

1 Dışişleri Bakanlığı'nda danışman olan Ralph Follet Wigram'ın eşi.

görünüyordu, burnunun iki yanına sanki oymacı kalemiyle kazılmış gibi yorgun çizgiler yerleşmişti. Onun için çok üzülmüştüm. Denizde bir sala tutunan iki kazazede gibiydik. Bütün davetlerinin sonu gelmişti; kısa bir süre önce kraliyet tacını taşımış olan o muhteşem yapının yıkıntılarında oturuyorduk. Eldivensiz elimi onun çıplak eline koydum ve, "Bu, hakiki. Bu konuda hiçbir kuşku yok," diye hissettim.

Sonra Fielding çay getirdi – insanların bir yolculuğa çıkarken içtikleri türden bir çaydı; birkaç ince dilim tereyağlı ekmek ve üç tane de zencefilli kurabiye. Sibyl çay için özür diledi. "Ne korkunç bir çay!" Sonra da dalgın bir şekilde konuşmaya başladı; bana ameliyatını anlattı; doktorların altı ay tatile çıkmasını önerdiklerini söyledi. "Ben Greta Garbo muyum?" dedi. Sonra North Sokağı'nda aldığı evden; Clarke'larla kalacağından söz etti... Durmadan cümlesini yarıda bırakıp "Ah, ama şimdi bu konuya girmeyelim," diyordu. Sanki bir şey söylemek istiyor ama söyleyemiyordu. Ne de olsa tek başıma gelip onu görmemi istemişti.

Sonunda, "Çok üzgünüm Sibyl," dedim.

Gözleri yaşardı. "Ah, çok korkunçtu! Nasıl bir şey olduğunu bilemezsin," diye başladı. Sonra sustu. Gözlerinden yaş akmadı. "Görüyorsun ki hissettiğini söyleyebilen biri değilim," dedi. "Konuşamıyorum. Kimseyle konuşmadım. Konuşsaydım sözüme devam edemezdim. Ama devam etmeliyim..." Ve North Sokağı'ndaki evi delinin birinden nasıl aldığını tekrar anlatmaya başladı; ev çok pismiş... O sırada kapı açıldı ve Fielding el etti.

"Mrs. Wigram sizinle konuşmak istiyor, hanımefendi," dedi. Sibyl içini çekti ama ayağa kalkıp gitti.

Bütünüyle bakıldığında ona çok hayrandım. Orada otururken ne kadar cesur olduğunu düşündüm. Tam o gece, o yıkıntının ortasında, satılığa çıkarılmış koltukların ve masaların ortasında bir yemekli davet vermiyor muydu? O sırada geri döndü.

"Nasıl da nefret ediyorum bu kadından!" dedi.

Tereyağlı ekmeğini yerken Mrs. Wigram'ın yükselmek için nasıl da çırpındığını anlattı; ite kaka zorluyordu her yeri, az önce de kendisine pis bir oyun oynamıştı. Sibyl'in North Sokağı'ndaki evi istediğini duyunca Lytton'lara haber vermiş, onlar da Sibyl'in teklifine karşı teklif vermişlerdi. Ama Sibyl onlara rağmen almıştı evi; hem de ucuza; beklediğinden yedi yüz pound daha ucuza – "Ama şimdi bundan söz etmeyelim," diyerek sustu. Ben yine yakınlaşmaya çalıştım ona. Evlerden ayrılmaya dair oldukça sıradan ve beceriksizce bir şeyler söyledim – insanın buna ne kadar önem verdiği filan gibi. O zaman gözlerine yine yaşlar doldu. "Evet," dedi, etrafa bakarak. "Bu evi hep çok sevmişimdir. Ona âşık gibi hissetmişimdir kendimi..."

Yine kapı açıldı.

"Lady Mary Cholmondeley telefonda, hanımefendi," dedi Fielding.

"Meşgul olduğumu söyle," dedi Sibyl öfkeyle. Fielding gitti.

"Kim olabilir?" diye sordu Sibyl. "Lady Mary Cholmondeley diye birini tanımıyorum. Acaba... Aman Tanrım," diyerek ayağa kalktı, "gidip bir bakayım. Bu Fielding benim felaketim." İçini çekti. "Önce ağlıyor, sonra gülüyor; gözü hiç görmemesine rağmen gözlük takmıyor. Gidip bir bakayım şuna."

Yine ayrıldı yanımdan. Bir yanılsama daha yok oldu, diye düşündüm. Fielding'in bir hazine olduğunu düşünmüştüm hep – Sibyl'in düşkün olduğu yaşlı bir hizmetkâr. Ama hayır; önce ağlamış, sonra gülmüş; hem de gözü hiç görmüyormuş. Bu da Argyll House'taki kilere bir başka göz atıştı.

Orada oturmuş beklerken o kanepede oturduğum günleri düşündüm – Sir Arthur'la; Arnold Bennett ile; George Moore ile; yaşlı Mr. Birrell ile; Max Beerbohm ile. Olga Lynn, insanlar

konuşuyor diye bu salonda notalarını yere fırlatmıştı; Sibyl'in öfkeli şarkıcıyı yatıştırmak için yüzünden iyilik ve saygınlık fışkıran Lord Balfour'u yanına alıp kayarcasına gidişini bu salonda görmüştüm... Sibyl yine geri döndü ve tereyağlı ekmeğini yeniden eline aldı.

"Ne diyorduk," dedi, "Fielding sözümüzü kesmeden önce? Hem ben bu Fielding'i ne yapacağım?" diye ekledi. "Ona yol veremem. Bunca yıldır yanımızda. Ama öyle korkunç bir... neyse, bu konuya girmeyelim," diye cümlesini yine yarım bıraktı.

Ben yine daha samimi konuşmak için çabaladım. "Burada karşılaştığım bütün insanları düşünüyordum," dedim. "Arnold Bennett. George Moore. Max Beerbohm..."

Gülümsedi. Sözlerimin onun hoşuna gittiğini gördüm. "İşte böyle şeyler söylemeni istiyorum," dedi. "Hep bunu istedim – hoşlandığım insanların, hoşlandığım insanlarla tanışmasını. Bunu yapmaya gayret ettim..." "Sen de zaten böyle yaptın," dedim, konuya ısınarak. Başka yazarlarla tanışmaktan aslında pek keyif almamış olsam da Sibyl'e minnettardım; ama Sibyl'in evi herkese açıktı; çok çabalamıştı; kendi çapında büyük bir başarıydı. Ona bunu anlatmaya çalıştım.

"Bu salonda öyle eğlendim ki," dedim. "Olga Lynn'in notalarını yere fırlattığı partiyi hatırlıyor musun? Ve sonra Arnold Bennett ile tanışmamı. Sonra – Henry James..." Sustum. Henry James ile Argyll House'ta hiç karşılaşmamıştım. O benim zamanımdan önceydi.

"Onu tanıyor muydun?" dedim, safça.

"Henry James'i tanımak mı!" diye bağırdı Sibyl. Yüzü aydınlandı. Sanki onun bir sinirine dokunmuştum, yanlış bir sinir olduğunu hissettim. Yine eski Sibyl'e dönüştü, ev sahibesine.

"Sevgili H.J.! Hem de nasıl tanımak! Asla unutmam," diye

başladı, "Wolcott Balestier Viyana'da öldüğünde[1] –Rudyard Kipling'in kayınbiraderiydi, bilirsin–" Kapı yine açıldı; gelen yine Fielding'di –gözleri hiç görmeyen ve Sibyl'in hayatının felaketi olan Fielding– içeri göz attı.

"Araba kapıda, hanımefendi," dedi.

Sibyl bana döndü. "Mount Sokağı'nda beni yorucu bir randevu bekliyor," dedi. "Gitmem gerek. Ama seni bırakırım."

Ayağa kalktı, hole çıktık. Kapı açıktı. Rolls Royce ana kapının arkasında, girişte bekliyordu. Bir an duraklayıp işte bu benim vedam, dedim kendi kendime, ve holdeki etiketli İtalyan saksılarına, aynalara, son bir kez bakar gibi baktım. Argyll House'tan son kez çıkmamın beni üzdüğünü gösterecek bir şeyler söylemek istedim. Ama Sibyl bütün bunları unutmuş görünüyordu. Pek enerjikti. "Sana diyordum ki," diye yeniden başladı. "Wolcott Balestier Viyana'da öldüğünde Henry James beni görmeye geldi ve dedi ki, 'Sevgili Sibyl, o iki zavallı kadın o sevgili genç adamın ölüsünün başında Viyana'da tek başlarına kaldılar, ben de öyle hissediyorum ki görevim...'" O bunları söylerken biz taş döşeli dar yoldan arabaya doğru ilerliyorduk.

Şoföre, "Mount Sokağı" deyip arabaya bindi. "H.J. bana dedi ki," diye sözlerine devam etti, "ben de öyle hissediyorum ki görevim Viyana'ya gitmek, belki yakınlarını kaybeden o iki hanıma bir yardımım olabilir..." Araba hareket etti, Sibyl yanıma oturdu ve Henry James'i tanımış olmasıyla beni etkilemeye çalıştı.

---

1 Henry Wolcott Balestier: Fransız asıllı Amerikalı gazeteci. 1891'de öldü. Kipling onun kız kardeşi Caroline Starr ile 1892'de evlendi.

GEÇMİŞE DAİR BİR TASLAK

İki gün önce, tam olarak 16 Nisan 1939 Pazar günü, Nessa bana, eğer anılarımı yazmaya başlamazsam yakında fazla yaşlı olacağımı söyledi. Seksen beşimde olacak ve unutacakmışım – Lady Strachey'ın talihsiz vakasına bakmalıymışım.[1] Roger'ın hayatını yazmaktan bıktığım için belki de iki-üç sabahımı taslak yaparak geçiririm.[2] Bazı zorluklar var. İlk başta, hatırladıklarımın sayısının çok fazla oluşu; ikincisi, anıların çok değişik şekillerde yazılabilmesi. Ben iyi bir anı okuru olduğumdan pek çok farklı yol biliyorum. Ama onları gözden geçirmeye, onları ve olumlu-olumsuz yanlarını çözümlemeye başlarsam –en fazla iki-üç tanesini ele alabilirim– bütün sabahlarım onlarla dolar. Böylece, yolumu seçmek için durmaksızın, o yolun kendiliğinden bulunacağına iyice emin olarak –bulunmasa da önemli değil–, başlıyorum: İlk anım.

Siyah zemin üzerinde kırmızı ve mor çiçekler var anımda – annemin elbisesi; ya bir trende ya da bir otobüste oturuyordu, ben de kucağında. Bu yüzden üzerindeki çiçekleri çok yakından görüyordum; sanırım hâlâ görüyorum siyah zemin üzerindeki mor ve kırmızı ve mavi çiçekleri; bana kalırsa anemondu o çiçekler. Belki St. Ives'a gidiyorduk; ışığa bakılırsa akşam saatleri olmalıydı, bu nedenle Londra'ya geri dönüyor olmamız daha mümkün. Ancak sanatsal açıdan St. Ives'a gittiğimizi

1 Lytton'ın annesi olan Lady Strachey, 1928'de seksen dokuz yaşında öldü. Yaşlılığında, "Some Recollections of a Long Life" (Uzun Bir Hayattan Bazı Anılar) adlı kısa bir yazı yazdı, çok az şey hatırladığı için yazı da on-on iki sayfa kadardı.

2 V. Woolf, *Roger Fry: Bir Biyografi* kitabı üzerinde çalışıyordu.

varsaymak daha uygun düşüyor, çünkü böylece öbür anıma geçebiliyorum, ki o da benim ilk anım gibi görünüyor, aslında bütün anılarım içinde en önemlisi o. Eğer hayatın, üzerine oturacağı bir temeli varsa, hayat insanın sürekli dolduracağı bir kapsa – o zaman hiç kuşkusuz benim kabım bu anının üzerinde duruyordur. St. Ives'taki çocuk odasındaki yatağımda yarı uyur yarı uyanık yatıyorum. Dalgaların kıyıda çatladığını duyuyorum; bir, iki, bir, iki, sahile su püskürtüyorlar, sonra bir, iki, bir, iki diye çatlıyorlar, sarı storun arkasında. Rüzgâr storu pencerenin dışına savururken storun ucundaki küçük meşe palamudunun yerde sürüklendiğini duyuyorum. Yatıyorum ve bu şıpırtıyı duyuyorum, bu ışığı görüyor ve burada bulunmamın neredeyse olanaksız olduğunu hissediyorum; hayal edebileceğim en katıksız coşkuyu hissediyorum.

Şu anda bile içimde çok güçlü olan duyguyu aktarabilmek için bunu gerektiği şekilde yazmaya çalışarak saatler harcayabilirdim. Ama başaramazdım (eğer müthiş şanslı değilsem); Virginia'yı betimleyerek işe başlasaydım böyle bir şansım olabilirdi diyebilirim.

İşte burada anı yazarının karşılaştığı güçlüklerden biri çıkıyor karşıma – okuduğum onca anıdan pek çoğunun başarısız olmasının nedenlerinden biri. Başına birtakım işler gelen kişiyi dışarıda bırakıyorlar. Bunun da nedeni herhangi bir insanı betimlemenin güç olması. Bu yüzden, "Bunlar oldu" diyorlar; ama başına bir şeyler gelen insanın nasıl biri olduğunu söylemiyorlar. O zaman ben kimdim? Adeline Virginia Stephen, Leslie ve Julia Prinsep Stephen'ın ikinci kızı, 25 Ocak 1882'de doğmuş, ataları önemli kişiler, kimi ünlü, kimi değil; pek çok akrabası olan bir aileye doğmuş, ailesi zengin değil ama hali vakti yerinde, doğduğu dünya on dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki çok konuşkan, okumuş, mektup yazan, ziyaretlerde

bulunan, düşüncelerini ifade edebilen bir dünya; eğer canım isterse sadece annemle babam hakkında değil teyzelerimle amcalarım, kuzenlerim ve arkadaşlarım hakkında da yazabilirdim burada. Ama bunun ne kadarının ya da hangi kısmının St. Ives'taki çocuk odasında hissettiklerimi bana hissettireceğini bilmiyorum. Başkalarından ne kadar farklı olduğumu bilmiyorum. Bu, başka bir anı yazarının karşılaşacağı bir güçlük. Ama insan kendini dürüstçe betimlemek isterse bir kıyaslama ölçüsü olmalı elinde; ben zeki miydim, budala mıydım, güzel mi görünüyordum yoksa çirkin mi, tutkulu mu, soğuk mu?.. Kısmen asla okula gitmemem, akranlarımla asla, hiçbir şekilde rekabet etmemem yüzünden kendi yeteneklerimi ve kusurlarımı başkalarınınkilerle karşılaştıramadım hiç. Ama bu ilk izlenimimin bu kadar yoğun olmasının bir dış nedeni vardı elbette; dalgaların ve stora takılı meşe palamudunun etkisi; bazen kendime betimlediğim gibi bir üzüm salkımının içinde yatıyor ve yarı saydam sarılıkta bir zarın arasından görüyor olma duygusu – bu, kısmen Londra'da aylarca kalmamız yüzündendi. Çocuk odasının değişmesi büyük bir değişiklikti. Uzun tren yolculuğu da vardı; ve heyecan. Karanlığı hatırlıyorum; ışıkları; kalkıp yatağa gitmenin heyecanını.

Ama düşüncelerimi çocuk odasında toplamalıyım – balkonu vardı; balkonu bölen bir bölme vardı, ama annemle babamın yatak odasına bitişikti. Annem sırtında beyaz bir sabahlıkla balkona çıkardı. Duvarda çarkıfelekler olurdu; yıldız gibi, mor çizgili büyük çiçekleri, yarı dolu yarı boş iri yeşil goncaları vardı.

Eğer ressam olsaydım bu ilk izlenimlerimi soluk sarı, gümüş rengi ve yeşille resimlerdim. Soluk sarı stor vardı; yeşil deniz; ve gümüş rengi çarkıfelekler. Küre şeklinde, yarı saydam bir resim yapardım. Kıvrık taçyapraklarının resmini

yapardım, istiridyelerin; yarı saydam nesnelerin; ışığı geçiren ama net bir görüntü vermeyen kavisli biçimler yapardım. Her şey iri ve loş olurdu; görünenler aynı zamanda işitilirdi de; bu taçyaprağından ya da yapraktan sesler geçerdi – görüntülerden ayırt edilemeyen sesler. Ses ve görüntü bu ilk izlenimlerin eşit parçalarını oluşturur gibi görünüyor. Yatakta geçirdiğim sabahın erken saatini düşününce çok yükseklerden inişe geçen ekinkargalarının gaklamalarını da duyuyorum. O ses esnek, yapışkan bir havadan geçer gibi sanki; hava sesi yukarıda tutuyor, tiz ve belirgin olmasını engelliyor. Talland House'un tepesindeki havanın niteliği sesi havada tutuyor gibiydi, sanki mavi yapışkan bir tüle takılmıştı ses ve aşağıya ağır ağır çökebiliyordu. Gaklayan kargalar sahilde çatlayan dalgaların bir parçasıydı –bir, iki, bir, iki– dalga geri çekilip sonra yeniden kıyıya vururken çıkan şapırtının da, ben de orada yarı uyur yarı uyanık yatıyor, tarif edemeyeceğim kadar büyük bir coşkuyu soluyordum.

Bir sonraki anım –bütün bu renk ve ses anıları St. Ives'ta bir arada– çok daha güçlüydü; çok kösnüldü. Daha sonraydı. Hâlâ ısıtıyor içimi; sanki her şey olgunmuş gibi; mırıltılı; güneşli; aynı anda pek çok kokuyla dolu; şimdi bile beni durduran bir bütün oluşturuyor – o zaman sahile inerken durakladığım gibi; tepede durup bahçelere bakmıştım. Yolun epeyce altındalardı. Elmalar baş hizasındaydılar. Bahçelerden arıların vızıltıları duyuluyordu; elmalar kırmızı ve altın rengindeydi; pembe çiçekler de vardı; ve gri ve gümüşsü yapraklar. Vızıltılar, mırıltılar, koku, bütün bunlar bir zarın üzerine kösnülce bastırıyor gibiydi; onu patlatmak için değil; ama çevremdeki mırıltılar beni öyle kendimden geçiriyordu ki durup kokladım; baktım; ama tekrar ediyorum, o kendinden geçişi tarif etmem mümkün değil. Coşku değil de kendinden geçişti.

Bu resimlerin gücü –ama görüntüyle ses her zaman birbirine öyle karışıyordu ki doğru sözcük resim değil– her neyse bu izlenimlerin gücü yine konudan sapmama neden oluyor. Çocuk odasındaki, sahile inen yoldaki o anlar hâlâ şimdiki andan daha gerçek olabiliyor. Az önce sınadım bunu. Ayağa kalkıp bahçeden geçtim. Percy kuşkonmaz tarhını belliyordu; Louie[1] yatak odasının kapısının önünde bir kilim silkiyordu. Ama ben onları burada gördüğüm resmin içinden görüyordum – çocuk odasının ve sahile inen yolun içinden. Bazen bu sabah olduğundan çok daha mükemmel geri dönebiliyorum St. Ives'a. Öyle bir konuma gelebiliyorum ki sanki yanı başındaymışım gibi görebiliyorum olanları. Sanırım belleğim unuttuklarımı sunuyor bana, o zaman sanki benden bağımsız oluşuyor her şey, oysa aslında onları olduran benim. Bazen, keyfim yerinde olduğunda –unutulmuş– anılar yüzeye çıkıyor. Eğer bu böyleyse, çok yoğun hissettiğimiz şeylerin –sık sık merak ederim bunu– zihinlerimizden bağımsız bir varlıkları olması mümkün değil mi? Eğer böyleyse, zaman içinde bir alet icat edilmesi ve onunla anılara dokunabilmemiz mümkün olamaz mı? Onu –geçmişi– arkamda kalan bir bulvar gibi görüyorum; olaylardan, duygulardan oluşan upuzun bir şerit. Bulvarın sonunda bahçeyle çocuk odası duruyor. Şurada burada sahneler ve sesler hatırlamaktansa duvara bir fiş takacağım; ve geçmişe kulak vereceğim. 1890 Ağustosu'nu açacağım. Güçlü duyguların izlerini bırakacağını hissediyorum; hayatlarımızı en baştan başlayarak yeniden yaşamanın yolu, o duygulara yeniden nasıl bağlanabileceğimizi keşfetmektir.

Ama bu iki güçlü anının özelliği, ikisinin de çok basit olması. Kendimin pek farkında değilim, sadece hissettiklerimin

1 Percy ve Louie: Woolf ailesinin Rodmell, Sussex'te 1919'dan itibaren yaşadıkları Monk's House'taki bahçıvan ile gündelik yardımcı.

farkındayım. Ben coşku duygusunun, mest olma duygusunun sadece kılıfıyım. Belki de bütün çocukluk anılarının özelliğidir bu; belki de bu yüzden bu kadar güçlüdürler. Sonradan duygulara onları daha karmaşık yapan pek çok şey ekleriz; böylece güçleri azalır, azalmasa bile daha az soyut, daha eksikli olurlar. Ama bunu çözümlemek yerine söylemek istediğimi bir örnekle açıklayayım – holdeki ayna hakkında hissettiklerim.

Talland House'taki evin holünde küçük bir ayna vardı. Üzerinde bir fırça duran bir de rafı olduğunu hatırlıyorum. Ayak parmaklarımın ucunda yükselince aynada yüzümü görebiliyordum. Altı ya da yedi yaşımdayken o aynada yüzüme bakmayı alışkanlık edinmiştim. Ama ancak yalnız olduğuma eminsem yapıyordum bunu. Utanıyordum yaptığımdan çünkü. Güçlü bir suçluluk duygusu doğal olarak eşlik eder gibiydi bu yaptığıma. Ama neden öyleydi? Aklıma aşikâr bir neden geliyor – Vanessa ile ben erkek çocuk gibiydik; yani kriket oynar, kayalara tırmanır, ağaçlara çıkardık, elbiseleri filan umursamadığımız söylenirdi. Belki de bu yüzden aynaya bakarken görülmek bizim erkek çocuk havamıza ters düşerdi. Ama ben utanma duygumun kökünün çok daha derinlere indiğini düşünüyorum. Neredeyse büyükbabamı işin içine katacağım – Sir James'i, bir keresinde bir puro yakmış, içince hoşlanmış, puroyu fırlatıp atmış, bir daha da içmemişti. Neredeyse o püritenlikten, o Clapham mezhebinden bir nebze de bana geçtiğini düşüneceğim.[1] Her neyse, o ayna utancı bütün hayatım boyunca sürdü, erkek çocuk dönemim bittikten çok sonra bile. Şimdi herkesin içinde burnumu pudralayamıyorum. Elbiselerle ilgili her şey –provalar, yeni bir elbiseyle bir salona girmek–

1 Clapham mezhebi: Duyumsal zevkleri (sigara ve içki içmek, kumar oynamak, dans etmek) yasaklayan, insan sevgisini, toplumsal reformları, ahlaki ve manevi değerleri savunan bir grup Protestan. 19. yy başlarında İngiltere'de etkindi.

beni hâlâ ürkütüyor; en azından utandırıyor, çekingen ve rahatsız yapıyor. "Ah, Julian Morrell gibi yepyeni bir elbiseyle bahçede koşabilmek," diye Garsington'da düşünmemin üzerinden ancak birkaç yıl geçti; Julian[1] bir paketi açıp yeni bir elbiseyi giyerek tavşan gibi oradan oraya sıçramıştı. Ama bizim ailede kadınsılık çok belirgindi. Güzelliğimizle ünlüydük – annemin güzelliği, Stella'nın güzelliği, kendimi bildim bileli bana gurur ve zevk vermiştir. Öyleyse, aksi yönde bir içgüdü bana kalıtım yoluyla geçmediyse bu utanç duygusunu bana veren neydi? Babam cesur, mütevazı, püriten biriydi. Bence resimlerle ilgilenmiyordu, müzik kulağı yoktu; sözcüklerin tınısına duyarlı değildi. Bunun üzerine düşünüyorum ki benim –Vanessa, Thoby ve Adrian hakkında yeterince bilgim olsaydı "bizim" derdim – ama kardeşlerimiz hakkında bile ne kadar az şey biliriz– benim güzelliğe karşı olan doğal sevgimi soyumdan gelen bir korkunun sınırladığını düşünüyorum. Ama bu beni, kendi bedenimle ilgisi olmadığı sürece, hiç utanmadan ya da an ufak bir suçluluk duymadan alabildiğine coşmaktan, kendimden geçmekten alıkoymuyordu. Holdeki aynada kendime bakarken yakalandığımda duyduğum utançta yeni bir öğe keşfediyorum. Kendi bedenimden utanmış ya da ürkmüş olmalıyım. Yine holle ilgili bir başka anı bunu açıklamaya yardımcı olabilir. Yemek salonunun önünde, üzerine tabakların konulabileceği bir konsol vardı. Bir keresinde, ben çok küçükken Gerald Duckworth beni kaldırıp oraya oturttu ve ben orada otururken o benim bedenimi keşfetmeye koyuldu. Giysilerimin altına soktuğu elini hatırlayabiliyorum; hiç titremeden, kararlı bir biçimde aşağılara inmişti. Buna bir son versin diye nasıl umut ettiğim de aklımda; eli mahrem yerlerime yaklaşırken nasıl da

1 Julian Morrell, Ottoline ve Philip Morrell'in kızıydı. Garsington malikânesi de onların Oxfordshire'deki evleriydi.

kasılmıştım ve kıvrılıp bükülmüştüm. Ama eli durmamıştı. Eli mahrem yerlerimi de kurcalamıştı. Kızdığımı, hoşlanmadığımı hatırlıyorum – bu kadar şaşkın ve karmaşık bir duyguya ne ad verilebilir? Güçlüydü herhalde, çünkü hâlâ unutmadım onu. Bedenin belli yerlerinin ellenmemesi gerektiğine, ellenmelerine izin vermenin yanlış olduğuna dair bir duygunun içgüdüsel olduğunu gösteriyor. Virginia Stephen'ın 25 Ocak 1882'de değil, binlerce yıl önce doğduğunu ve kendisinden önce yaşamış binlerce kadının zaten edinmiş olduğu içgüdülerle ta en baştan karşı karşıya geldiğini kanıtlıyor.

Ve bu sadece benim olayıma değil, ilk sayfada değindiğim soruna da ışık tutuyor; başına bir şeyler gelen kişiye dair bir şeyler söylemenin neden zor olduğuna. Belli ki bu insan anlaşılması son derece zor biridir. Ayna olayını örnek alalım. Kendi yüzüme bakmaktan neden utandığımı elimden geldiğince açıklamaya çalışmış olsam da sadece bazı olası nedenleri keşfedebildim; başkaları da olabilir; gerçeğe ulaştığımı sanmıyorum; yine de basit bir olay bu; benim başıma geldi; bu konuda yalan söylemem için bir nedenim yok. Bütün bunlara rağmen, insanlar başkalarının "hayatları" dedikleri şeyleri yazıyorlar; yani bir miktar olayı bir araya getiriyor, bunları yaşayan insanı ise karanlıkta bırakıyorlar. Bir rüyamı ekleyeyim; çünkü ayna olayıyla ilgili olabilir. Rüyamda bir aynaya bakıyordum, o sırada korkunç bir surat –bir hayvan suratı– birden arkamdan belirdi. Bu gördüğüm rüya mıydı gerçek miydi, emin olamıyorum. Bir gün aynaya bakarken arkamda bir şey mi hareket etti ve bana canlıymış gibi göründü? Emin olamıyorum. Ama, rüya da olsa gerçek de olsa, aynadaki öbür suratı ve beni korkuttuğunu hep hatırladım.

İlk anılarımdan birkaçı bunlar. Ama elbette hayatımın eksiksiz bir dökümü sayılamazlar, çünkü insanın hatırlamadığı

şeyler de çok önemlidir; belki daha da önemlidir. Bütün bir günü hatırlayabilseydim, çocukken hayatın nasıl olduğunu hiç değilse yüzeysel olarak anlatabilirdim. Ne yazık ki insan sadece sıra dışı olanları hatırlıyor. Bir şeyin sıra dışı olup diğerinin olmamasının da görünürde bir nedeni yok. Benim hatırladığımdan çok daha unutulmaz olması gerekir diyebileceğimiz onca şeyi neden unuttum? Sahile inerken bahçedeki arıların vızıltısını neden hatırlıyorum da babamın beni çırılçıplak denize atması tamamen aklımdan çıkıyor? (Mrs. Swanwick bu olayı gördüğünü söylüyor.)[1]

Konu dışına çıkıyoruz ve bu çıkış benim psikolojimi de biraz açıklayabilir; hatta başkalarınınkini de. Benim şu sözüm ona romanlarımdan birini yazarken aynı mesele sık sık kafamı kurcalamıştır; yani benim özel stenografimle "var-olmama" dediğim şeyin nasıl tanımlanacağı. Her günün içinde, var-olmaktan çok daha fazla var-olmama var. Dün örneğin, 18 Nisan Salı günü iyi bir gündü; "var-olma" açısından ortalamanın üzerindeydi. Güzeldi; bu ilk sayfaları yazarken keyif aldım; Roger hakkında yazarken duyduğu baskıdan kurtuldu başım; Mount Misery'de[2] ve nehir boyunca gezindim; suların alçalmasını bir yana bırakırsak hep yakından gözlediğim arazi hoşlandığım gibi renkli ve gölgeliydi – söğütleri hatırlıyorum, hepsi de arkalarındaki mavi fon üzerinde tüy gibi, tatlı yeşil ve mordular. Chaucer'ı da büyük bir zevkle okudum; ilgimi çeken bir kitaba –Madame de la Fayette'in anıları– başladım. Var-olmanın bu ayrık anları, var-olmamanın çok daha fazla sayıdaki anlarının içine gömülmüştü. Leonard'la öğle yemeğinde ne konuştuğumuzu çoktan unuttum; ve çay saatinde; iyi bir

1 Mrs. Swanwick, Bloomsbury grubuna yakın duran empresyonist ressam Walter Sickert'in kız kardeşiydi. Yazdığı biyografisinde Stephen ailesinin sahildeki yaşamlarından ve çıplak bebeklerinden söz etmişti.

2 Southease ile Piddinghoe arasındaki kumullarda bulunan iki kulübe.

gün olmasına rağmen, bu iyilik, tanımlanması zor bir pamuğun içine gömülmüştü. Bu hep böyledir. Her günün büyük bir bölümü bilinçli yaşanmaz. İnsan yürür, yemek yer, bir şeyler görür, yapılacak şeylerle ilgilenir; bozulmuş elektrikli süpürge; yemek ısmarlama; Mabel'e talimatlar yazma; çamaşır yıkama; akşam yemeği pişirme; kitap ciltleme. Eğer kötü bir günse var-olmamanın yüzdesi daha fazladır. Gerçek bir romancı, bir biçimde var-olmayı da var-olmamayı da nakledebilir. Bence Jane Austen yapabilir bunu; ve Trollope; belki Thackeray ve Dickens ve Tolstoy. Ben hiçbir zaman ikisini birden yapamadım. Denedim – *Gece ve Gündüz*'de; ve *Yıllar*'da. Ama şimdilik edebiyat tarafını bir kenara bırakıyorum.

Çocukluk günlerimde, şimdi olduğu gibi, bu pamuktan, bu var-olmamaktan epeyce bulunuyordu. St. Ives'ta haftalar geçiyor ve hiçbir şey üzerimde kalıcı bir iz bırakmıyordu. Sonra, ansızın şiddetli bir sarsıntı oluyordu ama ben nedenini bilmiyordum; hayatım boyunca unutmadığım şiddetli bir şey oluyordu. Birkaç örnek vereyim. İlki şu: Thoby ile çimenlerin üzerinde boğuşuyorduk. Birbirimizi yumrukluyorduk. Tam ona vurmak için yumruğumu kaldırmıştım ki şunu hissettim: Neden bir insanın canını yakayım? Hemen elimi indirdim, orada öylece durdum, onun beni dövmesine göz yumdum. O duyguyu hatırlıyorum. Umutsuz bir üzüntü duygusuydu. Sanki korkunç bir şeyin ayırdına varmıştım; ve kendi güçsüzlüğümün de. Sessizce çekilip gittim oradan, büyük bir keder içindeydim. İkinci olay da St. Ives'taki bahçedeydi. Evin kapısının yanındaki çiçek tarhına bakıyordum; "Tamamı bu," dedim. Yapraklarını iyice yaymış bir bitkiye bakıyordum; çiçeğin toprağın bir parçası olduğunu açıkça gördüm; çiçeğin çevresinde bir halka vardı; gerçek çiçek oydu; yarı toprak; yarı çiçek. Bu fikri bir kenara koydum, ileride işime yarayabilirdi.

Üçüncü olay da St. Ives'taydı. Valpy diye birileri St. Ives'ta bir süre kalmışlar, sonra oradan ayrılmışlardı. Bir gece akşam yemeğini beklerken biri, annem ya da babam, konuşurken kulak misafiri oldum, Mr. Valpy'nin kendini öldürdüğünü söylüyordu. Bundan sonra ilk hatırladığım, gece bahçede elma ağacının yanındaki yolda yürüdüğüm. Elma ağacı Mr. Valpy'nin korkunç intiharıyla ilişkiliymiş gibi geldi bana. Ağacın yanından geçip gidemedim. Orada durup –ay ışığı vardı– ağacın kabuğundaki gri-yeşil kırışıklara dehşet duygusuyla baktım. Sanki mutlak çaresizliğin kaçıp kurtulamayacağım çukuruna umarsızca çekiliyordum. Sanki felç olmuştum.

Olağandışı anların üç örneği bunlar. Sık sık anlatırım onları, ya da beklenmedik anda yüzeye çıkarlar. Ama şimdi ilk kez kâğıda döktüğümde daha önce hiç fark etmediğim bir şeyi fark ediyorum. Bu anlardan ikisi bir çaresizlik durumuyla son buldu. Üçüncüsüyse, tam tersine memnuniyet durumuyla. Çiçeğe bakıp "Tamamı bu," dediğimde bir keşifte bulunduğumu hissettim. Zihnimin bir kenarına atmış olduğum bir şeye geri dönmeli, onu ters çevirmeli ve incelemeliydim. Bunun çok önemli bir fark olduğu şimdi aklıma geliyor. Bir kere, çaresizlikle memnuniyet arasındaki farktı. Sanırım bu fark, insanların birbirlerini incittiklerini keşfetmenin verdiği acıyla baş edemeyeceğim gerçeğinden doğuyordu; daha önce görmüş olduğum bir adamın kendini öldürmesinden. Dehşet hissi gücümü alıp götürmüştü. Ama çiçek olayında bir neden bulmuştum; bu nedenle de duygumla baş edebilmiştim. Güçsüz değildim. Zaman içinde –uzaktan bile olsa– onu açıklayacaktım. Çiçeği gördüğüm sırada, öteki iki deneyimimi yaşadığım yaşta mı, daha büyük mü olduğumu bilmiyorum. Tek bildiğim, bu olağandışı anların pek çoğunun tuhaf bir korkuyu ve bedensel çöküşü de beraberinde getirdiği; onlar baskın görünüyorlardı, bense

edilgen. Bu da insanın aklına, yaşlandıkça bir açıklama bulmak için mantığın yardımıyla daha büyük güce sahip olacağımızı getiriyor; bu açıklama sarsıntının balyoz gibi inen etkisini yumuşatıyor. Bunun doğru olduğunu düşünüyorum, çünkü hâlâ böyle ani sarsıntılar geçirmek gibi bir tuhaflığım olsa da artık hoş karşılıyorum onları; ilk şaşkınlığın hemen ardından hep onların özellikle değerli olduklarını hissediyorum. Ve sarsıntıları karşılama kapasitemin beni yazar yaptığını varsaymayı sürdürüyorum. Benim olayımda, bir sarsıntının hemen ardından onu açıklama arzusunun geldiğini ifade etmeyi göze alıyorum. Bir darbe yediğimi hissediyorum, ama çocukken düşündüğüm gibi, günlük hayatın pamuklarının arasına saklanmış bir düşmandan aldığım bir darbe değil bu; bir buyruğun açığa vuruluşu, ya da öyle olacak; görünenin arkasındaki gerçek bir şeyin belirtisi; onu sözcüklere dökerek gerçeklik kazandırıyorum. Onu bir bütün haline getirmem ancak sözcüklere dökerek mümkün oluyor; bu bütünlük de onun benim canımı acıtma gücünü yitirdiği anlamına geliyor; belki böyle yaparak acıyı giderdiğimden hasar gören parçaları birleştirmek bana büyük zevk veriyor. Belki tattığım en büyük zevk bu. Yazarken neyin neye ait olduğunu keşfedince kapıldığım delice sevinç bu; bir sahneyi yerine oturtunca; bir kahramanımı oluşturunca. Buradan da felsefe diyebileceğim bir şeye ulaşıyorum; ne olursa olsun sürekli aklımda bu düşünce; pamuğun arkasında gizli bir motif var; onunla bizim –yani bütün insanların– arasında bir bağ var; dünyanın tamamı bir sanat eseri; bizler de sanat eserinin parçalarıyız. *Hamlet* ya da Beethoven'in bir dörtlüsü, adına dünya dediğimiz bu muazzam kütle hakkındaki gerçek. Ama Shakespeare yok, Beethoven de yok; mutlaka ve kesinlikle Tanrı da yok; sözcükler biziz; müzik biziz; biz meselenin kendisiyiz. Ve ben bunları bir sarsıntı geçirince görüyorum.

Benim bu sezgim –öyle içgüdüsel ki sanki benden doğmamış da bana verilmiş gibi– St. Ives'ın kapısındaki tarhta o çiçeği gördüğümden beri elbette hayatıma ağırlığını koymuştur. Kendimin resmini yapsaydım bu fikri temsil edecek bir –ölçüt diyebilirim– şey bulmam gerekirdi. İnsan hayatının bedeniyle, yaptıklarıyla, söylediklerıyla sınırlı olmadığı kanıtlanıyor; insan, hayatı boyunca arka plandaki bazı ölçütlere ya da kavramlara göre yaşıyor. Benimki kavramım, pamuğun arkasında bir motifin gizli olduğu. Ve bu fikir beni her gün etkiliyor. Bunu şimdi her sabah yazarak kanıtlıyorum, oysa gezintiye çıkabilirim, bir mağaza açabilirim ya da savaş patlarsa işe yarayacak bir şey öğrenebilirim. Yazmakla başka her şeyden çok daha elzem bir şey yaptığımı hissediyorum.

Kanımca bütün sanatçılar buna benzer bir şey hissediyordur. Hayattaki karanlık ve asla üzerinde fazla konuşulmamış öğelerden biridir bu. Hemen hemen hiçbir biyografide ya da otobiyografide yer almaz, hatta sanatçılarınkinde bile. Dickens neden bütün hayatını öykü yazarak geçirdi? Neler düşünüyordu? Dickens'tan söz etmemin nedeni kısmen şu anda *Nicholas Nickleby*'yi okuyor olmam; kısmen de dün gezinirken benim bu varolma anlarımın arka plandaki bir yapı iskelesi olduğunun aklıma gelmesi; çocukluk yaşamının görünmez ve sessiz kısmı olması. Ama ön planda elbette insanlar vardı; ve bu insanlar Dickens'ın kahramanlarına çok benziyorlardı. Birer karikatürdüler; çok basittiler; kıpır kıpırdılar. Üç kalem darbesiyle çizilebilirlerdi, eğer becerebilseydim. Dickens, kahramanlarını ete kemiğe bürünmüş kişiler yapma konusundaki şaşırtıcı becerisini, onları bir çocuğun gözleriyle görmüş olmasına borçlu; benim Mr. Wolstenholme'u, C.B. Clarke'ı ve Mr. Gibbs'i gördüğüm gibi.

Bu üç kişinin adını veriyorum çünkü üçü de ben çocukken öldüler. Bu yüzden de hiç değişmediler. Şimdi onları tamı

tamına o zamanlar gördüğüm gibi görüyorum. Mr. Wolstenholme çok yaşlı bir beyefendiydi, her ay gelip bizimle kalırdı. Esmerdi; sakallıydı, tombul suratında ufacık gözleri vardı; sanki yuvası hep orasıymış gibi kahverengi bir hasır koltuğa yerleşirdi. O koltukta oturur, sigara içip kitap okurdu. Tek bir özelliği vardı – erikli pasta yerken meyvenin suyunu burnundan fışkırtır, su da onun gri bıyığında mor bir leke bırakırdı. Bu da bizi sürekli eğlendirmeye yeterdi. Biz ona "Yünlü Adam" adını takmıştık. Onu biraz korumak için nazik davranmamız gerektiğini hatırlıyorum, çünkü kendi evinde mutlu değildi; çok yoksuldu, yine de bir keresinde Thoby'ye yarım kron[1] vermişti; bir oğlu Avustralya'da boğulmuştu; büyük bir matematikçi olduğunu da biliyorum. Onu tanıdığım süre boyunca tek bir söz etmedi. Yine de hâlâ eksiksiz bir karakter olarak görürüm onu; ve ne zaman onu düşünsem gülmeye başlarım.

Mr. Gibbs o kadar basit biri değildi belki. Kravat halkası takardı; iyilikseverdi, başında saç yoktu; sıkıcı biriydi; bakımlıydı; titizdi; gerdanı kat kattı. Babam, "Neden gidemiyorsun – neden gidemiyorsun?" diye inlerdi. Vanessa ile bana ortaları yukarıdan aşağıya yarık iki kakım kürkü verdi, bu yarıklardan sonsuz bir servet akıyordu – sel gibi gümüşler. Onun ölüm döşeğinde yattığını da hatırlıyorum; sırtında geceliğiyle; ve bize Retzsch'in resimlerini gösterdiğini.[2] Mr. Gibbs'in karakteri de bana eksiksiz görünüyor ve beni çok eğlendiriyor.

C. B. Clarke'a gelince, yaşlı bir botanikçiydi ve babama, "Siz genç botanikçiler hepiniz Osmunda'yı seversiniz," derdi. New Forest'te yürüyüş turuna giden seksen yaşında bir teyzesi vardı. Hepsi bu – o üç yaşlı beyefendi hakkında bütün söyleyeceklerim

1 Bir kron beş şilindir.

2 Friedrich Moritz Retzsch (1779-1857). Almanya ve İngiltere'de çok tanınan ressam ve oyma sanatçısı.

bu kadar. Ama ne kadar gerçektiler! Nasıl da gülerdik onlara! Hayatlarımızda nasıl da önemli rolleri oldu!

Aklıma bir karikatür daha geliyor; ama bunun içinde acıma da var. Justine Nonon'u düşünüyorum. Son derece yaşlı bir kadındı. Uzun, kemikli çenesinden kısa kıllar fışkırmıştı. Kamburdu; örümcek gibi yürür, bir iskemleden öbürüne uzun, kuru parmaklarının yardımıyla geçerdi. Çoğunlukla şöminenin yanındaki bir koltukta otururdu. Ben onun dizlerinde otururdum, dizleri kalkıp inerdi; boğuk, çatlak sesiyle "*Ron ron ron – et plon plon plon*" diye şarkı söylerdi, sonra dizleri gevşer, ben de yere yuvarlanırdım. Fransızdı; Thackeray'ların yanında çalışmıştı. Bizi ziyarete gelirdi sadece. Shepherd's Bush'ta yalnız yaşardı; Adrian'a bir cam kavanozda bal getirirdi. Onun çok yoksul olduğunu düşünürdüm; bu balı getirmesi beni çok rahatsız ederdi, çünkü bunu ziyaretini kabul edilir kılmak için yaptığını hissederdim. "İki atlı arabamla geldim," derdi, yani kırmızı otobüsle. Bu yüzden de acırdım ona; hırıltılı hırıltılı soluk almaya başladığı için de; hemşireler onun ömrünün pek uzun olmadığını söylerlerdi; çok geçmeden öldü. Onun hakkında bildiklerim bu kadar; ama tamamıyla gerçek biriymiş gibi hatırlıyorum onu, hiç eksiksiz, tıpkı o üç yaşlı adam gibi.

2 Mayıs... Bu tarihi yazıyorum, çünkü sanırım notlarım için olası bir biçim keşfettim. Demek istiyorum ki şimdiki zamanı da içerecekler – en azından üzerinde durulabilecek bir platform oluşturmaya yetecek kadar şimdiki zaman. İki kişiyi, şimdiki ben'le o zamanki ben'i zıtlıklarıyla ortaya koymak ilginç olurdu. Hem bu geçmiş, şimdiki andan fazlasıyla etkilenmiş. Şimdi yazdıklarımı bir yıl sonra yazamazdım. Ama bunu toparlayamıyorum; oluruna bırakmak daha iyi, çünkü Roger'dan biraz olsun uzaklaşmak için ara sıra yazabiliyorum. Bir şeyin ötekini

izlediği ve hepsinin bir araya getirilip bir bütün oluşturduğu düzgün ve anlamlı bir eser yaratmak için gereken korkunç çalışmayı yapacak gücüm yok şu anda. Belki günün birinde, sanat eserleri yapmaktan vazgeçince bunu hazırlamayı denerim.

Neyse, devam edeyim – dediğim gibi üç yaşlı adamla bir yaşlı kadın eksiksizdiler, çünkü hepsi de ben çocukken öldüler. Benim değiştiğim gibi değişecek kadar uzun yaşamadılar – oysa ötekiler, Stillman'lar ya da Lushington'lar yaşadılar, çoğaldılar, doldular ve sonunda eksik kaldılar. Aynı şey mekânlar için de geçerli. Kensington Bahçeleri'ni çocukken gördüğüm gibi göremiyorum, çünkü daha iki gün önce gördüm onu – buz gibi soğuk bir öğle sonrasında, bütün kiraz ağaçları dolu fırtınasının soğuk sarı ışığında hayalet gibi görünüyorlardı. 1890'da, ben yedi yaşındayken orasının şimdikinden çok daha büyük olduğunu biliyorum. Bir kere, Hyde Park'la arasında bağlantı yoktu. Şimdiyse birinden öbürüne yürüyerek geçebiliyorum. Arabamızla gidip onu yeni gazete kulübesinin yanında bırakıyoruz. Ama Broad Walk vardı, Round Pond ve Flower Walk da. O zaman –o günlere geri dönmeye çalışacağım– iki tane giriş kapısı vardı, biri Gloucester Road'un karşısında, diğeri Queen's Gate'in karşısında. Her kapıda yaşlı bir kadın otururdu. Queen's Gate'teki yaşlı kadın sarı benizli, yüzü çiçekbozuğu, keçi suratlı, ince uzun, bir deri bir kemikti. Sanırım fındık ve ayakkabı bağı satardı. Kitty Maxse onun hakkında, "Zavallıcıklar, içki yüzünden bu hale geliyorlar," derdi. Hep otururdu kadın, şal takardı, büyükannemle arasında hafif, küçük düşürücü bir benzerlik var gibi gelirdi bana, suratı uzundu; büyükannemin yüzü de uzuncaydı ama o muhallebi gibi yumuşacık bir şal sarardı başına, çevresi incili bir ametist broşla da tuttururdu. Öbür yaşlı kadın şişman ve tıknazdı. Sallanıp duran koca bir demet uçan balonu beline tutturmuştu.

Bu dalgalanan, kıpır kıpır oynaşan, müthiş arzulanan kütle tek bir ipin ucuna bağlıydı. Gözlerimin önünde hep kırmızılı morlu ışıldarlardı, tıpkı annemin elbisesindeki çiçekler gibi; ve havada hep titreşirlerdi. Bir peni karşılığında o kabaran yumuşak kütleden bir tanesini çözerdi, ben de alıp oynaya zıplaya uzaklaşırdım oradan. O kadın da şal takardı, yüzü de, tıpkı eve gidene kadar sağlam kalsalar da çocuk odasında büzüşen uçan balonlar gibi kırış kırıştı. Sanırım dadımız ile Sooney ara sıra onunla sohbet ederlerdi; ama onun ne dediğini hiç duymadım. Anemonlar, şimdi satılan mavi ve mor buketler aklıma hep Kensington Bahçeleri'nin kapısında titreşen o bir küme uçan balonu getirir.

Sonra Broad Walk'tan yukarı yürürdük. Broad Walk'un tuhaf bir özelliği vardı – St. Ives'tan döndükten sonra oraya yaptığımız ilk gezintide hep küçümserdik onu; tepe filan sayılmaz bu derdik. Haftalar geçtikçe tepe gitgide dikleşir, yaz geldiğinde yine tepe olurdu. Bataklık –Flower Walk'un arka tarafındaki oldukça metruk araziye bu adı takmıştık– Adrian'la benim için en azından geçmişin pırıltısını taşırdı. Nessa ile Thoby çok küçüklerken orası gerçek bir bataklıkmış, öyle dediler; orada bir köpek iskeleti bulmuşlar. Mutlaka sazlıktı ve su dolu çukurlar vardı orada, diye düşünmüştük, çünkü köpeğin açlıktan öldüğüne, orada boğulduğuna inanıyorduk. Bizim zamanımızda bataklık kurutulmuştu, yine de hâlâ çamurluydu. Ama bizim için hep bir geçmişe sahipti. Elbette onu St. Ives yakınlarındaki Halestown Bog ile karşılaştırıyorduk. Çiçekli eğreltiotları yetişirdi Halestown Bog'da; ve enlemesine kesince üzerlerinde ağaç işaretleri görülen o kökleri soğanlı, kalın eğreltiotları. Her sonbahar birkaç tanesini eve getirirdim, kalemlere ayaklık yapmak için. Kensington Bahçeleri'ni St. Ives ile karşılaştırmak her zaman doğal sayılırdı, kaybeden hep

Londra olurdu. Ara sıra Flower Walk'a serpiştirilen midyeleri ezerek parçalamak zevk aldığımız şeylerden biriydi. Sahildeki midye kabukları gibi üzerlerinde küçük damarlar olurdu. Öte yandan krokodil ağacı tam bir krokodil ağacıydı; hâlâ oradadır – Speke Anıtı'na[1] giden yol üzerindeki ağaç; büyükçe bir kökü toprağın üzerindedir; bu kök, kısmen ellerin dokunuşları yüzünden cilalı gibidir, çünkü hep üzerine tırmanırdık.

Gezinirken, kışın yaptığımız bu sayısız gezintilerin sıkıcılığını gidermek için hikâyeler uydururduk, bırakıldığı noktadan başlanan ve her birine eklemeler yapılan upuzun hikâyeler. Jim, Joe ve Harry Hoe'nun hikâyesi vardı; hayvan sürüleri olan, neler olduğunu şimdi hatırlamadığım serüvenler yaşayan üç erkek kardeş hakkındaydı. Ama Jim, Joe ve Harry Hoe'nun hikâyesi yine de bir Londra hikâyesiydi; Talland House'un bahçesinde Beccage ve Hollywinks hakkındaki anlatılan hikâyeden daha iyi değildi; çöplükte yaşayan ve eskalonya çalılığındaki bir boşluktan geçip kaybolan kötü ruhlar; annemle Mr. Lowell'a[2] böyle anlattığımı hatırlıyorum. Kensington Bahçeleri'nde gezinmek çok sıkıcıydı. Londra'daki yaşamımızın büyük bir kısmını var-olmamak kaplıyordu. Gezintiler –Kensington Bahçeleri'nde, günde iki kez– çok tekdüzeydi. Kendi adıma konuşursam, var-olmamanın o yılların üzerinde ağırlığını hissettirdiğini söyleyebilirim. Termometrenin yanından geçip giderdik – hava sıcaklığı bazen donma noktasını gösteren küçük çizginin altında olurdu, ama her gün buz pateni yaptığımız, saatimi yere düşürdüğüm ve kaba bir adamın onu bana verdiği ve para istediği ve nazik bir hanımın ona üç bakır para uzattığı, adamın ona gümüş paradan başkasını kabul

1 Kensington Bahçeleri'nde, kâşif John Hanning Speke'in anısına ithaf edilen kırmızı granit dikilitaş.

2 James Russell Lowell (1819-1891), Amerikalı şair ve deneme yazarı, Amerika'nın Londra büyükelçisi.

etmediğini söylediği, hanımın başını iki yana sallayarak geri çekildiği 1894-95 yılının sert kışı dışında sıklıkla rastlanmazdı buna – termometrenin yanından, yeşil üniformalı ve şapkası sırmalı kapı bekçisinin önünden geçip gider, Flower Walk'a girer, havuzun etrafından dolaşırdık. Tekne yüzdürürdük tabii. Küçük Cornwall yelkenlimin havuzun ortasına kadar kusursuz bir şekilde gittiği gün büyük bir gündü, ama sonra gözlerimin önünde, beni şaşkına çevirerek ansızın battı. "Gördün mü bunu?" diye bağırdı babam, bana doğru geniş adımlarla gelirken. İkimiz de görmüş, ikimiz de şaşkına dönmüştük. Mucize şöyle tamamlandı: Haftalar sonra ilkbaharda, havuzun yanından geçiyordum, yassı tabanlı bir kayığın içindeki bir adam havuzdaki otları temizliyordu, benim teknemi ağlı kepçesinin içinde görünce heyecandan nutkum tutuldu; ve istedim onu; o da bana verdi, bu harika hikâyeyi anlatmak için eve koştum. Sonra annem yeni yelkenler hazırladı; babam da taktı onları, onun akşam yemeğinden sonra yelkenleri direğe taktığını hatırlıyorum; ne kadar ilgisini çekmişti bu iş, hafifçe burnundan soluyarak, yarı gülerek, "Ne tuhaf – bunu yapmak ne kadar da eğlenceli," gibi bir şey söylemişti.

Daha böyle pek çok yüzer gezer olay toplayabilirim – Kensington Bahçeleri'ndeki sahneler; elimize bir peni geçince sarayın yakınındaki beyaz eve gidişimiz ve o tarihte orada bir şekerci dükkânı işleten gri keten elbiseli, düzgün yüzlü, pembe yanaklı kadından şekerleme alışım; haftada bir gün *Tit-Bits* alışımız ve fıkraları okuyuşumuz –en çok okuyucu mektuplarını severdim– çimenlerin üzerine oturup çikolatalarımızı, kendi deyişimizle, "mamalara" bölüşümüz, çünkü bir penilik bir çikolata dörde bölünebiliyordu; gokartımızı dik eğimli bir köşeden döndürürken bir hanıma çarpışımız ve kız kardeşinin bizi paylaması; Shag'i bir parmaklığa bağlayışımız ve birkaç

çocuğun park bekçisine bizim gaddar olduğumuzu söylemesi – ama bu hikâyeler Kensington Bahçeleri'ndeki bitmeyen turlarımızda bize soluk aldırsalar da o zamanlar pek heyecan verici değildiler.

O zaman ilginç ne kaldı o günlerden? Yine o varolma anları. İki tanesini hep hatırlarım. Yolumuzun üzerindeki su birikintisini gördüğümüz an vardı; bilemediğim bir nedenden her şey birdenbire gerçekdışı oldu; havada asılı kaldım; su birikintisinin üzerinden atlayamıyordum; bir şeye dokunmayı denedim... bütün dünya gerçekdışı oldu. Sonra, bir sonraki anda, o budala çocuk elini bana doğru uzatarak, bebek gibi ağlayarak, gözlerini kısarak sıçradı, gözlerinin çevresi kıpkırmızıydı; ve ben de tek kelime etmeden, içimdeki dehşeti hissederek, onun eline bir torba karamela boşalttım. Ama bitmemişti, çünkü o gece banyoda o boğuk dehşet duygusu yine çöktü içime. Yine o umarsız üzüntüye kapıldım; daha önce anlattığım çöküşe; sanki bir balyozun darbeleri altında kıpırdayamıyordum; kendi kendine biriken ve üzerime boşalan, anlamlardan oluşan koca bir çığın altında kalmış gibiydim, savunmasızdım, onu geriye püskürtecek hiçbir şeyim yoktu, bu yüzden küvetin bir ucunda büzüldüm, hareketsiz kaldım. Açıklayamıyordum; küvetin öbür ucunda sabunlanmakta olan Nessa'ya bile hiçbir şey söylemedim.

Geçmişe, Kensington Bahçeleri'ne baktığımda, olayları hatırlasam da, hatta anlatmaya sabrım yetmeyecek kadar çok sayıda olayı hatırlasam da, ara sıra ve kesik kesik aklıma gelenler dışında dış dünyanın merkezini, orantılarını hatırlayamıyorum. Bir çocuğun ilginç bir odak noktası vardır diye düşünüyorum; bir uçan balonu ya da bir midye kabuğunu kesin hatlarla ve net görüyordur; ben hâlâ mavili morlu uçan balonları ve midye kabuklarının üzerindeki derin çizgileri görüyorum;

ama bu noktalar kocaman, boş alanların içinde. Örneğin çocuk odasında duran masanın altındaki alan ne kadar da genişti! Ben onu hâlâ büyük, siyah bir boşluk olarak görüyorum, masa örtüsü uzakta, masanın kenarında kat kat sarkıyor aşağıya; bense orada dolanıp dururken Nessa'ya rastlıyorum. "Siyah kedilerin kuyrukları var mıdır?" diye sormuştu, ben de "YOKTUR" diye yanıt vermiştim, bana soru sorduğu için gururlanmıştım. Sonra yine o geniş alanda dolaşmaya çıkmıştık. Yatak odası da çok genişti. Kışın, yatma vaktinden önce oraya girer, şömine-deki ateşe bakardım. Ateşin söndüğüne emin olmak isterdim, çünkü biz yattıktan sonra yanmaya devam etmesi beni korkuturdu. Duvarlarda oynaşan küçük alevlerden korkardım, ama Adrian hoşlanırdı; rahatlayayım diye dadımız şömine paravanının üzerine bir havlu örterdi; ama elimde olmadan gözlerimi açardım ve titreşen alevleri görürdüm hep; bakar, bakardım, uyuyamazdım; yanımda biri olsun diye, onu uyandırmak ve insan sesi duymak için, "Ne dedin sen Nessa?" derdim, oysa o uyumuş olurdu. Bunlar ilk korkularımdı; çünkü sonraları, Thoby okula başlayıp maymunu Jacko'yu yatarken yanına alması için Nessa'ya bırakınca, kapı kapanır kapanmaz birbirimize hikâye anlatmaya başlardık. Hikâye hep şöyle başlardı: "Clémont, sevgili çocuğum, dedi Mrs. Dilke"; ve sonra Dilke ailesine[1] ve dadı Miss Rosalba'ya dair çılgın hikâyelerle devam ederdi; döşemenin altını kazıp çuval çuval altın bulmalarıyla; şölenler yapıp "bolca kızartmayla" yumurta yemeleriyle, çünkü Dilkeler'in gerçek hayattaki serveti bizim mütevazı olanaklarımızla kıyaslanınca bizi etkiliyordu. Mrs. Dilke'ın ne kadar çok yeni elbise giydiğini fark ediyorduk; annemin de ne kadar seyrek yeni bir elbise satın aldığını.

1 Woolf ailesinin yan komşuları.

Pek çok parlak renk; pek çok belirgin ses; bazı insanlar, karikatürler; gülünçlü sahneler; birkaç sert varolma anı, içinden çıktıkları olayın bir halkasını hep içeriyorlar ve hepsinin çevresinde geniş bir alan – bu, çocukluğun kaba, görsel bir tanımı. Ben onu böyle biçimlendiriyorum; ve kendimi böyle görüyorum, çocukken, 1882'den 1895'e kadar süren o zaman diliminde dolaşırken. Büyük bir hole benzetebilirim onu; içeri tuhaf ışıklar sızdıran pencerelerle, mırıltıların ve derin sessizliklerin doldurduğu boşluklarla. O resmin içine bir biçimde hareket ve değişim duygusu da katılmalı. Hiçbir şey uzun süre sabit kalmadı. Her şeyin yaklaştığını ve sonra kaybolduğunu hissetmeliyiz, büyüdüğünü, küçüldüğünü, değişik hızlarla küçük yaratığın yanından geçtiğini; o küçük yaratığın ilerlemesini sağlayan duyguyu tatmalıyız, kolları ve bacakları uzadığı için ilerleyen küçük yaratığın, istese de duramadan, gidişini değiştiremeden ilerleyen, topraktan başını uzatan, sapı uzayana, yaprakları büyüyene, goncaları kabarana kadar uzayan bir bitkiye benzeyen. İşte tanımlanamayan şey bu, bütün imgeleri fazlasıyla durgunlaştıran bu, çünkü bunun böyle olduğunu söyler söylemez geçip gitmiş ve değişmiş oluyor. Hayatın gücü ne kadar muazzam olmalı ki, siyah zemin üzerindeki iri bir mavi ve mor lekeyi ancak ayırt edebilen bir bebeği on üç yıl sonra, annemin öldüğü 5 Mayıs 1895 günü –neredeyse günü gününe kırk dört yıl önce– hissettiğim her şeyi hissedebilecek bir çocuğa dönüştürüyor.

Taslağımın dışında kalan sayısız şey arasında en önemlilerin de bulunduğunu gösteriyor bu –sanırım beni ilk bilinçli ânımdan itibaren başka insanlara bağlayan o içgüdüler, sevgiler, tutkular, bağlılıklar– onları tek bir ad altında buluşturamam, çünkü aydan aya değiştiler. Yukarıda dediğim gibi, çocuklukta kalan şeylerin, artık tamamlanmış oldukları için

kolayca tanımlanabildikleri doğru olsaydı, o zaman ben on üç yaşındayken ölen annem için neler hissettiğimi söylemek kolay olurdu. Daha sonraki izlenimlerimden hiç etkilenmeden görebilirdim onu, tıpkı Mr. Gibbs'i ve C.B. Clarke'ı gördüğüm gibi. Ama bu ikisi için doğru olan kuram, anneme gelince hiç işlemiyor. Garip bir biçimde çöküyor, bunu açıklayacağım, çünkü böylece belki benim şimdi hem annem için hissettiklerimi hem de annemin kendisini anlatmayı neden zor bulduğumu açıklamama yardımı olur.

Kırklı yaşlarıma kadar –*Deniz Feneri*'ni ne zaman yazdığıma bakarak tam tarihi verebilirdim, ama şimdi buna kalkışacak kadar umursamıyorum tarihini– annemin varlığı zihnimi meşgul etti.[1] Sesini duyabiliyor, onu görebiliyor, ben günlük işlerimi görürken ne yapabileceğini ya da ne söyleyebileceğini hayal edebiliyordum. Ne de olsa herkesin hayatında çok önemli bir rol oynayan görünmez varlıklardan biriydi. Bu etki –etki derken kendi sınırlarımıza giren başka toplulukların bilincinde olmayı kastediyorum; yani kamuoyunun; başkalarının ne söyledikleri ve düşündüklerinin; şöyle olmamız için bizi bu yöne çeken, ya da öbür yöne itip şundan farklı kılan bütün çekim güçlerinin– okumaktan zevk aldığım o yaşamöykülerinin hiçbirinde çözümlenmedi, ya da çok yüzeysel çözümlendi.

"Bu anıların öznesini" hayatının her günü şu yana ya da bu yana çekiştiren bu tür görünmez varlıklardır yine de; onu yerinde tutan da onlardır. Toplumun her birimizin üzerinde hangi muazzam güçleri uyguladığını, o toplumun onyıldan onyıla nasıl değiştiğini bir düşünün; sınıftan sınıfa da; eh, biz bu görünmez varlıkları çözümleyemezsek anılar konusunda pek az şey biliyoruz demektir; ve yaşamöyküsü yazmak boşuna olur.

1 Virginia Woolf *Deniz Feneri*'ni yazmaya 1925'te başlamış, 1927'de yayımlatmıştı, o sırada kırk beş yaşındaydı.

Kendimi akarsudaki bir balık gibi görüyorum; sürüklenen; yerinde tutulan; ama akarsuyu tanımlayamıyorum.

Üzerimdeki etkisi, örneğin Cambridge Apostles'ın[1] ya da Galsworthy, Bennet, Wells kurmaca okulunun ya da seçme hakkının ya da savaşın etkisinden daha kesin ve daha iyi tanımlanabilir olması gereken o özel örneğe – yani annemin etkisine dönelim. Ben on üç yaşımdayken ölmesine rağmen kırk dört yaşıma gelene kadar aklımdan çıkmadığı tamamen doğru. Sonra bir gün, Tavistock Meydanı'nda[2] dolaşırken, kitap yazarken ara sıra yaptığım gibi, *Deniz Feneri*'ni oluşturdum kafamda; belli ki içgüdüsel olan büyük bir aceleyle. Bir şey ötekinin içinde patladı. Bir borudan baloncuklar üflemek, zihnimde hızla biriken ve sonra dışarı uçuşan düşüncelerin ve sahnelerin duygusunu veriyor, ben yürürken dudaklarım kendiliklerinden sözcükleri heceler gibiydiler. O baloncukları ne üflemişti? Neden peki? Hiçbir fikrim yok. Ama kitabı çok çabuk yazdım; yazdıktan sonra da annem artık zihnimi meşgul etmedi. Artık onun sesini duymuyorum; onu görmüyorum.

Sanırım psikanalistler hastaları için ne yapıyorsa ben de kendim için onu yaptım. Uzun zamandır hissettiğim, derinden hissettiğim bir duyguyu ifade ettim. İfade ederken de onu açıkladım ve sonra bir kenara bıraktım. Ama "açıkladım" ne anlama geliyor? O kitapta annemi ve onun hakkında hissettiklerimi anlattığım için onun bendeki resmi ve ona karşı duygularım neden daha da solsun ve zayıflasın? Belki bu günlerin birinde nedenini bulabilirim; öyle olursa da söylerim onu, ama şimdilik, hatırladıklarımı tarif etmeyi sürdüreceğim, çünkü annem hakkında hatırladıklarım zamanla gerçekten daha da

1 Yarı gizli "Cambridge Conversazione Society"ye verilen popüler isim. Cambridge'deki öğretmenlerin ve öğrencilerin üye olduğu seçkinler kulübü. Clive Bell ve Thoby Stephen dışında Bloomsbury grubunun bütün gençleri üyeydiler.

2 Woolf'lar 1924-1939 arası Tavistock Meydanı, 52 numarada oturdular.

zayıflayabilir. (Bu notu geçici olarak düşüyorum, şimdi annemi kesin çizgilerle tarif etmenin neden zor olduğunu kısmen açıklamak için.)

Kuşkusuz oradaydı annem, çocukluk denen o katedral benzeri büyük alanın tam ortasında; en baştan beri oradaydı. İlk anım onun kucağı; yanağımı yasladığım elbisesinin üzerindeki boncukların yüzümü çizdiğini hatırlıyorum. Sonra onu sırtında beyaz sabahlığıyla balkonda görüyorum; ve taçyapraklarının üzerindeki mor yıldızla çarkıfelek çiçeğini. Annemin sesi hâlâ kulaklarımda belli belirsiz – kararlı, aceleci; özellikle de kahkahasının sonundaki küçük ses düşüşleri – yavaş yavaş silinen üç tane ah... "Ah – ah – ah..." Bazen ben de kahkahamı aynı şekilde bitiriyorum. Adrian'ın ellerine benzeyen ellerini görüyorum, çok özel küt uçlu parmaklarıyla, her parmağın inceldiği bir yer var, sonra genişleyen bir tırnak. (Benim parmaklarımsa dümdüz uzuyor, başparmağıma taktığım yüzüğü dibine kadar itebilirim.) Üç tane yüzüğü vardı; bir pırlantalı yüzük, bir zümrüt yüzük, bir de opal yüzük. Annem bize ders çalıştırırken gözlerim sayfanın üzerinde kayan opal yüzükteki ışıklara takılırdı, o yüzüğü bana bıraktığına seviniyorum. (Leonard'a verdim onu.) Evde dolaşırken, Mr. Lowell'ın verdiği burma gümüşten bileziklerinin şıngırtısını da duyuyorum,; özellikle de geceleri elindeki mumun alevine elini siper ederek biz uyuduk mu diye bakmaya geldiğinde; bu belirgin bir anı, çünkü bütün çocuklar gibi bazen uyanık yatar ve annemin gelmesini dilerdim. Aklıma gelebilecek bütün güzel şeyleri hayal etmemi söylerdi bana. Gökkuşaklarını ve çanları... Ama bütün bu farklı, küçük ayrıntılar bir yana, her zaman var olan şeyin ne zaman farkına vardım – onun göz kamaştırıcı güzelliğinin? Belki de asla farkına varmadım; sanırım onun güzelliğini bir annenin –tipik ve evrensel görünüyordu ama yine de özelde

bize aitti– bizim annemiz olduğu için sahip olduğu doğal bir nitelik diye benimsedim. Onun görevinin bir parçasıydı bu güzellik. Onun yüzünü varlığının bütününden ayırdığımı düşünmüyorum; ya da bedeninin tamamından. Elbette şimdi bir imgesi var gözümün önünde, St. Ives'taki çimenliğin kenarındaki yoldan gelirken; narindi, biçimliydi – çok dik dururdu. Ben oyun oynuyordum. Onunla konuşmak için durdum. Ama bize sırtını yarım döndü, gözlerini yere eğdi. O inanılmaz derecede üzgün hareketi görünce, annemin de ziyaret ettiği, demiryolunda ezilen Philip'in öldüğünü anladım. Bitti, demek ister gibiydi annem. Bunu biliyordum, ölüm düşüncesi içimi korku ve huşuyla doldurmuştu. Aynı zamanda annemin o hareketinin bütünüyle bakıldığında çok tatlı olduğunu hissediyordum. Çok erken yaşımda, dadılardan ya da ara sıra gelen konuklardan annemi çok güzel bulduklarını öğrenmiş olmalıyım. Ama o gurur züppeliktendi, saf ve özel bir duygu değildi; başkalarının hayranlığından duyduğum gururla karışıktı. Bir gece hep birlikte yemek yerken "Çok önemli kişilerle ilişkileri var..." diyen dadıların yol açtığı çok daha kesin züppelikle ilişkiliydi.

Ama güzelliği bir yana, tabii bu ikisini birbirinden ayırabiliyorsak, annemin kendisi nasıldı? Tez canlı, çok dobra, pratik ve eğlenceli diyebilirim bir çırpıda. Sert olabilirdi, yapaylıktan hoşlanmazdı. "Eğer başını bir yana doğru öyle eğersen partiye gelemezsin," dediğini hatırlıyorum, arabamız bir evin önüne yanaştığında. Haşindi; bilgisinin dayandığı zemin onu üzüyordu. Arkasında onu bekleyen kederleri vardı, tek başınayken gömülebilirdi onların içine. Bir keresinde, ödevlerimizi yazmamız için bizi oturttuğunda başımı kâğıttan kaldırıp kitap okuyan annemi seyrettim –İncil'di belki okuduğu; yüzündeki ciddiyeti görünce şaşırdım ve ilk kocasının bir din adamı olduğunu ve o adamın okumuş olduğu şeyi okuyan annemin

onu düşündüğünü geçirdim içimden. Bu masalı ben uydurdum, ama konuşmadığı zamanlarda annemin çok üzgün olduğunu gösteriyor.

Ama annem öldükten sonra ona bakışımı etkileyen bütün o betimlemelerden ve anekdotlardan yararlanmadan ona daha fazla yaklaşabilir miyim? Çok hızlıydı; çok kesindi; dimdikti; ve o hareketliliğin gerisinde kederli ve sessizdi. Ve kuşkusuz merkezdi. Sanırım "merkez" sözcüğü, tamamıyla onun atmosferinde yaşamaktan dolayı edindiğim genel duyguya en yaklaşanı, çünkü ondan ne kadar uzaklaşılırsa ulaşılsın asla bir şahıs olarak görmek mümkün değildi onu. (Gibbs'leri, Beadle'ları ve Clarke'ları çok daha belirgin görmemin nedenlerinden biri de bu.) Annem her şeydi; Talland House onunla doluydu; Hyde Park Gate onunla doluydu. Bu cümlem aceleyle söylenmiş, zayıf ve ifadeden yoksun olsa da, annemin bir çocuğun üzerinde çok özel, çok ayrıntılı bir izlenim bırakmasının mümkün olmamasının nedenini şimdi anlıyorum. Kısa notlarımda yazdığım gibi, içinde hepimizin birlikte yaşadığı –hayatın zırhı dediğim– şeyi sağlam tutuyordu. Onun ne kadar geniş bir alanda yaşadığını şimdi görüyorum, ne bana ne de bir başkasına –hastalıklar ya da çocuklardan birinin sorunu dışında– ayıracak zamanı da gücü de yoktu – Adrian hariç. Onu ayrı tutar ve severdi; Ona "Neşe Kaynağım" derdi. Sonraki görüşümü, onun durumuna dair şimdi sahip olduğum anlayışı da ifade etmeliyim; içlerinden birkaçı yetişkinlerin ilgisine muhtaç, dördü de henüz çok küçük olan yedi çocuklu –geri zekâlı olmasına rağmen yanımızda yaşayan Laura da sekizinci çocuktu– ve kendisinden on beş yaş büyük, zor, hoşgörüsüz, karısına bağımlı bir koca ile yaşayan kırk yaşındaki bir kadın; bütün bunları idare etmesi ve kontrol altında tutması gereken bir kadının, yedi-sekiz yaşındaki bir çocuk için özel bir kişi değil, ancak genel bir varlık

olabileceğini şimdi anlıyorum. Onunla birkaç dakikadan daha uzun baş başa kaldım mı acaba? Hep biri girerdi araya. Birden aklıma geldiğinde hep kalabalık bir odada oluyor annem; Stella, George ve Gerald oradalar; bacak bacak üstüne atıp otururken saçının bir tutamını parmağında döndürerek kitap okuyan babam; "Git de babanın sakalındaki ekmek kırıntısını al," diye fısıldıyor bana; ben de gidiyorum. Ziyaretçiler var, Stella'ya âşık olan Jack Hills gibi gençler; pek çok genç adam, George ile Gerald'ın Cambridge'den arkadaşları; çay masasının çevresinde oturup konuşan yaşlı adamlar – babamın arkadaşları, Henry James, Symonds,[1] (St. Ives'taki geniş merdivende gergin, solgun yüzünü kaldırıp bana baktığını hatırlıyorum, sarı kadife kravatının ucundan iki ponpon sallanıyordu.) Stella'nın arkadaşları – Lushington'lar, Stillman'lar; annemi masanın ucunda, yaşlı bir dadının verdiği, Beatrice'in maviye boyalı gravür resminin altında görüyorum; yapılan şakaları; kahkahaları; karmakarışık sesleri duyuyorum; kızdırıyorlar beni; komik bir şey söylüyorum; annem gülüyor; hoşuma gidiyor; kıpkırmızı kesiliyorum; o görüyor; Nessa, Ida Milman benim C.D.'m[2] dedi diye biri onunla alay ediyor; annem avuturcasına, tatlı bir sesle, "Bunun anlamı en iyi arkadaş" diyor. Elinde sepetiyle kasabaya giderken görüyorum onu; Arthur Davies de onunla birlikte gidiyor; biz kriket oynarken onu holün basamağında örgü örerken görüyorum; icra memurları Mrs. Williams'ların evlerine hacze geldiğinde, pencerede duran yüzbaşı avazı çıktığı kadar bağırarak kap kacağı, leğenleri, oturakları çakıl taşlarının üzerine fırlatırken annemin kollarını uzattığını görüyorum – "Bize gelin Mrs. Williams";

1 John Addington Symonds, edebiyatçı.

2 Can Dostum. İngilizcede bu kısaltma aslında "kahrolası budala"nın baş harfleri (bloody fool).

"Olmaz Mrs. Stephen," diye hıçkırmıştı Mrs. Williams, "kocamı bırakmam." Londra'daki masasında yazı yazarken görüyorum onu, gümüş şamdanları ve aslanpençesi ayaklı, oturma yeri pembe, yüksek arkalığı oymalı olan koltuğunu ve üç köşeli pirinç mürekkep hokkasını; geç saatte, sokak lambaları yandıktan sonra, dışarıda olan annemin araba altında kaldığına emin olarak ve korkudan kıvranarak storun arkasından gizlice göz atıyorum dışarıya, geliyor mu diye. (Bir keresinde babam beni dışarıyı gözetlerken yakaladı; sorguya çekti; ve kaygıyla ama sitem ederek, "Bu kadar sinirli olmamalısın Jinny," dedi.) Ve annemi son kez görüşüm; ölüyordu; gidip onu öptüm, odasından çıkarken, "Dik dur, benim küçük keçim," dedi. Annemle ilgili ne kadar karmakarışık şeyler hatırlıyorum zihnimi serbest bıraktığımda; ama hep başkalarının yanında görüyorum onu; çevresi kuşatılmışken; kendisi genelleşmişken; dağınık; her yerde mevcut; çocukluğumun merkezinde neşeyle dönen o kalabalık, tasasız dünyanın yaratıcısı olarak. O dünyayı, kendi coşkumla kurduğum bir başka dünyanın içine hapsettiğim doğru; ta başından o dünyanın dışında pek çok serüven yaşadığım doğru; ve sık sık ondan uzaklara gittiğim; ve ondan pek çok şey gizlediğim; ama hep vardı ailenin, çok neşeli, çok hareketli, kalabalık ortak yaşamı; ve annem onun merkeziydi; o dünya kendisiydi. Bu, 5 Mayıs 1895'te kanıtlandı. Çünkü o günden sonra o dünyadan geriye bir şey kalmadı. Onun öldüğü gün çocuk odasındaki pencereden dışarı sarktım. Sanırım saat altıydı. Dr. Seton'ın başını öne eğip ellerini arkasında kavuşturarak sokakta uzaklaştığını gördüm. Güvercinlerin havada süzülüp bir yere konduklarını gördüm. İçimi sükûnet, hüzün ve bitiş duygusu kapladı. Çok güzel, masmavi bir ilkbahar sabahıydı, etraf çok sessizdi. Bu, her şeyin sonunun geldiğini yeniden hissettiriyor.

* * *

15 Mayıs 1939. Roger'ın tutarlı bir yaşamöyküsünü hazırlamak için katlandığım eziyet bir kez daha dayanılmaz hale geldi, bu yüzden dinlenmek amacıyla birkaç gün 1895 yılının Mayısı'na dönüyorum. Üzerinde durduğum şimdiki zamanın küçük platformu, hava bağlamında nemli ve soğuk. Başımı kaldırıp –yanı başımızda yıkılan evden gelen tozla kaplanmış *Athenaeum* makalelerinin ve Fry kâğıtlarının karmaşasının arasından– tavan pencereme bakıyorum, başımı kaldırıyor ve kirli suyu yansıtır gibi aynı renkte bir gökyüzü görüyorum. Ve içteki manzara ona bire bir uygun. Dün gece Mark Gertler[1] burada yemek yedi ve resim yapmanın tutarlılığıyla kıyaslanınca "edebiyat" dediği şeyin ne kadar adi, ne kadar aşağılık olduğunu söyledi. "Çünkü hep Mr. and Mrs. Brown'la ilgilidir," dedi, şahsi şeylerle, önemsiz şeylerle yani; bu eleştiri batıyor insana ve tıpkı mayıs göğü gibi soğuk. Yine de annemin kişiliğini ancak bir sanatçı hissettirebilir. Cezanne gibi resim yapmak ne kadar zorsa bunu layıkıyla yapmak da o kadar zor.

Annem konusunda kesin olan pek az şeyden biri, iki farklı erkekle evlenmiş olması. Anneme yedi-sekiz yaşlarında bir çocuğun gözüyle değil de onun öldüğü yaştan daha ileri yaşta bir kadın gözüyle bakılırsa bu durumun tutulacak bir yanı olur. O kadar silik ve hatları belirsiz biri değildi, yüzünün güzelliğinin fazlasıyla hükmü altında değildi, kaçınılmaz olarak o günden bugüne böyle bir konuma geldi. Kırk beş yıl önce, arkasında bir tek kitap, resim ya da bir sanat eseri bırakmadan, sadece şimdi hayatta olan üç çocuğunu ve o çocukların zihninde anısını bırakarak kırk dokuz yaşında ölen bir insandan geriye hangi gerçek, gerçek olarak kalabilir ki? Anı duruyor; ama o anıyı denetleyecek bir şey yok; onu sağlama alacak bir şey de.

1 23 Haziran 1939'da intihar eden bir sanatçı.

Bununla birlikte o iki evlilik var; bu da onun birbirinden çok farklı iki erkeğe âşık olabildiğini gösteriyor; biri, kısaca söylemek gerekirse, gelenekselliğin simgesi, diğeri entelektüelliğin simgesi. Annem ikisinin de hakkını verebilmiş. Onun kişiliğini ölçüp biçmeye çalışırken bu benim cetvelim olsun.

O kişiliğin öğelerinin nasıl oluştuğu biraz belirsiz. Sanırım 1848 yılında doğmuştu;[1] sanırım Hindistan'da; Dr. Jackson'la yarı Fransız karısının kızı olarak. Pek fazla eğitim verilmemiş kendisine. Yaşlı bir dadı –Mademoiselle Rose mu? Talland House'un yemek odasında asılı olan Beatrice'in resmini ona o dadı mı vermişti?– anneme Fransızca öğretmiş, bu dili aksansız konuşuyordu; piyano da çalıyordu ve müziğe yetenekliydi. En sevdiği kitaplardan biri olan De Quincey'in *Bir İngiliz Afyon Tiryakisinin İtirafları* adlı kitabının masasında durduğunu hatırlıyorum; doğum günü armağanı olarak Scott'ın bütün kitaplarını seçmiş, babası da ilk baskılarını vermiş ona – bazıları hâlâ duruyor; öbürleri kayboldu. Scott'a bayılırdı. Zekâsı içgüdüseldi, deneyimlerle geliştirilmemişti. Ama içgüdüsünün, en azından kitaplar konusunda güçlü olduğunu görüyorum, bundan da hoşlanıyordum, ona yüksek sesle *Hamlet*'i okurken sliver sözcüğünü yanlışlıkla silver diye okuyunca yerinde sıçradığını hatırlıyorum – tıpkı babamın, kendisiyle birlikte Vergilius okurken bir ünlüyü yanlış söylediğimizde sıçradığı gibi. Üç kız kardeş arasında annesinin gözdesiymiş; annesi hastalanınca çocuk yaşına rağmen ona bakmış; hasta yatağında yardımcı olmuş. Kırım Savaşı sırasında Well Walk'ta evleri varmış; çünkü Heath'te talim yapan askerleri seyrettiğine dair bir anekdot anlatılır. Güzelliğiyse ta başından dikkat çekmiş, küçük bir kızken bile; çünkü bir başka anekdot daha var – dışarıya asla yanız gönderilmezmiş, hayran bakışlardan korusun

1 Julia 1848'de değil, 1846'da doğmuştu.

diye, annem kendi güzelliğinin farkına varmasın diye yanına hep Mary'yi katarlarmış – babamın dediğine göre de pek farkında değilmiş zaten. Dadılardan aldığı eğitimlerin tümünden daha önemli olan o eğitimin, Little Holland House'taki evde aldığı hayat eğitiminin, bu güzelliği sayesinde olduğunu düşünüyorum. Çocukken Little Holland House'ta epeyce zaman geçirmiş, çünkü ressamlar ondan hoşlanırlarmış, Prinsep'ler de, yani Sara Teyze ve Thoby Eniştem, onunla mutlaka gurur duymuşlardır.[1]

O zaman Little Holland House annemin bütün dünyasıymış. Ama neye benzermiş o dünya? Ben onu bir yaz öğle sonrası dünyası olarak düşünüyorum. Bence Little Holland House büyük bir bahçenin ortasındaki eski, beyaz bir sayfiye evi. Camlı kapılar çimenliğe açılıyor. O kapılardan içeri çember etekli, hasır şapkalı hanımlar giriyor; onlara dar pantolonlu, favorili beyler eşlik ediyor. Tarih 1860 civarı. Sıcak bir yaz günü. İçleri çilek ve krema dolu geniş kâselerin durduğu çay masaları çimenliğe serpiştirilmiş. Altı güzel kız kardeşin birkaçı[2] masaların "başında duruyor', o kızlar çember etekler giymemişler, muhteşem Venedik kıyafetleri var sırtlarında; tahtta oturur gibi oturmuşlar, tuhaf, abartılı el kol hareketleri yaparak –annem de ellerini savururdu konuşurken– seçkin kişilerle konuşuyorlardı (sonradan Lytton[3] epeyce alay etmişti onlarla); Hindistan'daki yöneticiler, devlet adamları, şairler, ressamlarla. Annem, sırtında fotoğraflarda gördüğümüz boğazına kadar düğmeli, etekleri uçuşan o çizgili elbiseyle çıkardı camlı kapılardan dışarı. Elbette "görülmeye değer'miş, öyle derlermiş; işte orada duruyor, elinde çilek ve krema dolu tabakla; belki

1 Julia'nın teyzesi Sara ve eşi Thoby Prinsep. Kensington'daki Little Holland House ressamlar başta olmak üzere önemli entelektüellerin buluştuğu bir yerdi.

2 Yedinci kız kardeş olan Julia'dan güzel diye söz edilmezdi.

3 Lytton Strachey, *Eminent Victorians* (Seçkin Viktoryenler) adlı kitabında.

de ona bir grup insanı bahçeden geçirip Signior'un[1] stüdyosuna götürmesini söylemişlerdir. Watts'ın büyük tablolarının asılı olduğu o uzun, alçak tavanlı odalardan müzik sesi de gelir; Joachim keman çalar; şiir okuyan birinin sesi de duyulur – Thoby enişte Acem şairlerinden çevirdiği şiirleri okurmuş. Anılardan topladığım anlık parçalarla resmi tamamlamam ne kadar kolay – Tennyson'ı gözleri açıkken resme katmam; Watts'ı ressam önlüğüyle, Ellen Terry'yi oğlan kılığında; Garibaldi'yi kırmızı gömleğiyle – onunla konuşan Henry Taylor'ı anneme dönerken –"güzel bir kızın yüzü benim için daha anlamlıydı"– diyor bir şiirinde. Ama anneme döndüğümde, onu olduğu haliyle seçmek ne kadar zor; ne düşündüğünü hayal etmek, ağzına bir tek cümle oturtmak! Hayal kuruyorum; bir yaz öğle sonrasına dair görüntüler uyduruyorum.

Ama hayalim bir olgu üzerine kurulu. Biz çocukken bir keresinde annem bizi Melbury Road'a götürmüştü; eski bahçenin üzerine inşa edilmiş sokağa vardığımızda annem bir adım ileri sıçradı, ellerini çırptı ve "İşte buradaydı o!" diye haykırdı, sanki ortadan kaybolan bir masal ülkesi varmış gibi. Bu yüzden, Little Holland House'un annem için bir yaz öğle sonrası dünyası anlamına geldiğinin doğru olduğunu düşünüyorum. Thoby enişte sine hayran olduğunu da biliyorum. Onun, eskiden tepesindeki delikten bir püskül sarkmış olması gereken, on sekizinci yüzyıldan kalmışa benzeyen harika bastonu annemin Hyde Park Gate'teki yatağının başucunda dururdu hep. Annem kahramanlara tapardı, alçakgönüllüydü, eleştirmezdi, coşkuluydu. Babam onun Thoby enişte sine olan duygularının kendi babasına –ihtiyar Dr. Jackson'a– olan duygularından

1 G.F. Watts. George Frederic Watts (1817-1904). İngiltere'de, Viktorya döneminin sevilen bir ressamı ve heykeltıraşıydı, 21 yıl Little Holland House'ta Prinsep ailesinin yanında kalmıştı.

daha güçlü olduğunu söylerdi; "saygıdeğer" biriydi babası; ama yakışıklılığına, başının çevresinde üç köşeli şapka gibi duran gür beyaz saçlarına rağmen alelade, sıradan yaşlı bir adamdı; Kalküta'da tanık olduğu ünlü bir zehirlenme vakasını anlatıp insanları bıktırırdı; bu şiirsel masal dünyasına alınmazdı o; ve kuşkusuz kızardı da ona. Annem romantik gözlerle bakmazdı babasına; ama nitelikleri arasında bulunan pratikliğini, kurnazlığını babasından almıştı.

Demek ki Little Holland House annemin eğitimi oldu. O günlerde kızlar seçkin erkeklerin hayatında nasıl bir rol alıyorlarsa annem de onu öğrendi; çay servisi yapmayı; erkeklere kremalı çilek sunmayı; onların bilgece konuşmalarına ciddiyetle, saygıyla kulak vermeyi; Watts'ın büyük bir ressam, Tennyson'ın büyük şair olduğunu kabul etmeyi; ve Galler Prensi'yle dans etmeyi. Çünkü dindar ve ruhani biri olan büyükannem dışında kız kardeşler Viktoryen anlayışa kesinlikle uyan dünyevi kişilerdi. Belli ki Virginia teyze kendi kızlarını, yani annemin kuzinlerini, birini Bedford Düküyle, öbürünü Lord Henry Somerset'le evlendirebilmek için yanında engizisyon aletlerinin masum kaldığı işkencelerden geçirmişti. (Dadıların dediği gibi biz bunun sayesinde "bu kadar asil insanlarla akraba olduk".) Ama yine anılara daldım ve asıl kişi olan Julia Jackson'ı kenarda bıraktım. O ilk yıllara dair emin olduğum yegâne şeyler, iki kişinin anneme evlenme teklif ettiği (ya da ailesinden istemişlerdi onu); biri Holman Hunt, öteki bir heykeltıraş olan Woolner. Bu iki teklif geldiğinde ve reddedildiğinde annem çocukluktan yeni çıkmıştı. Bir keresinde başına gri tüylü bir şapka takıp bir nehir partisine gittiğini biliyorum, Anny Thackeray de[1] oradaymış; Nun (yani babamın

1 Anne Thackeray romancı W.M. Thackeray'nin büyük kızı ve Leslie Stephen'ın ilk eşinin kız kardeşiydi.

kız kardeşi olan Caroline halam) onu tek başına görünce hayran sürüsünün odağında olmamasına şaşırmış; "Neredeler?" diye sormuş Anny Thackeray'e, o da "Bugün tesadüfen yoklar burada," diye yanıtlamış – bu küçük sahne on yedi-on sekiz yaşındaki Julia'nın çok saf olduğunu getiriyor aklıma; ve tam da güzelliği yüzünden etrafında belli bir sessizliğe neden olduğunu.

Bu küçük olayın tarihi belli; Julia on sekizinden fazla olamaz; çünkü on dokuz yaşındayken evlenmiş.[1] Venedik'teymiş, Herbert Duckworth ile tanışmış; ilk görüşte ona âşık olmuş, Herbert de ona, böylece evlenmişler. Julia'nın başına gelen en önemli olay hakkında bildiğim bu kadar, belki başkaları da daha fazlasını bilmiyordur. Ne kadar önemli olduğunu, Herbert dört yıl sonra öldüğünde Julia'nın "bir insan ne kadar mutsuz olabiliyorsa o kadar mutsuz" olması kanıtlar. Bu kendi sözü; bana Kitty Maxse anlattı. "Bir insan ne kadar mutsuz olabilirse o kadar mutsuz oldum, ne kadar mutlu olabilirse o kadar mutlu oldum." Kitty bunu hatırlıyordu, çünkü annemle çok samimi olmalarına rağmen arkadaşlıkları boyunca annem Herbert Duckworth'le ilgili duyguları hakkında bir tek o gün konuşmuş.

Annemin, bir insan ne kadar mutlu olabiliyorsa o kadar mutlu olduğu sırada nasıl göründüğü hakkında bir fikrim yok. O dört yıldan geriye ne bir ses kalmış ne de bir sahne. Maddi durumları iyiymiş; Bryanston Meydanı'nda oturuyorlarmış, Herbert avukatlığı pek ciddiye almıyormuş; (Bir gün birlikte bölge mahkemesine gitmişler, ve bir arkadaşı Herbert'e "Mahkemede bütün sabahı güzel bir yüze bakarak geçirdim" demiş – yani Herbert'in eşine.) George doğmuş, sonra Stella,

1 Herbert Duckworth ile evlendiğinde yirmi bir yaşındaydı.

Herbert Duckworth öldüğünde Gerald doğmak üzereymiş. Upton'da Vaughan'ların yanında kalıyorlarmış;[1] Herbert anneme incir koparmak için uzanmış, çıbanı patlamış, birkaç saat içinde ölmüş. O mutlu dört yıl hakkında bildiklerim sadece bunlar.

Herbert'in nasıl biri olduğunu bilebilseydim ondan annemin üzerine bir ışık huzmesi düşebilirdi. Ama trajik bir şekilde ölen bütün yakışıklı erkekler gibi Herbert arkasında ancak efsane kişiliğini bırakmış. Gençliği ve ölümü bir hale örmüş çevresinde, ona nüfuz ederek gerçek bir yüz –bugün sokaklarda ya da burada, benim çalışma odamda görülebilecek bir yüz– görmek mümkün değil. Mary teyze için –annemin kız kardeşi duygularından bazılarını bu şekilde paylaşmayı sever– o şöyleydi: "Ah canım, bir ışık huzmesi o... Onun gibi birini görmedim hiç... Herbert Duckworth gülümsediğinde... Herbert Duckworth bir odaya girdiğinde..." cümlesini yarıda bırakır, başını iki yana sallar, Herbert tariflere sığmazmış gibi yüzünü buruştururdu; onu anlatacak sözcük yoktu. Böyle bir oradan bir buradan konuşarak annemin duyguları olması gereken şeyi yansıtırdı; tek farkı anneminkinin daha derin, daha güçlü olmasıydı. Herbert annemin gözünde kusursuz erkek olmalıydı; bir kahraman; yakışıklı; çekici; "tanıdığımız büyük Akhilleus'tu"[2] –Tennyson'dan alıntı yapmak doğal görünüyor– aynı zamanda güler yüzlü, sevimli, alçakgönüllüydü ve kocasıydı da; çocuklarının da babası. Bu nedenle genç kızken, tanıştığı ve kendisiyle evlenmek isteyen o garip, görgüsüz sanatçı, entelektüel erkek yerine alçakgönüllü, güler yüzlü, normal ve sıradan erkeği sevmek ona doğal görünmüştü. Babam, Herbert'in tam bir devlet okulu öğrencisi İngiliz beyefendisi tipi olduğunu söylerdi.

1 Julia'nın kız kardeşi Adeline, Henry Halford Vaughan ile evliydi.

2 Tennyson'ın "Ulysses" şiirinden.

Julia onu seçti, Herbert'in onu ne derece mutlu ettiği, o öldüğünde Julia'nın çöküşü, tam anlamıyla çöküşü kanıtlıyor. Ne neşesi kaldı ne de insan içine çıktı. Bir insan ancak onun kadar mutsuz olabilirdi. Böyle geçen yıllar hakkında pek bir şey bilinmiyor. Sadece yukarıdaki deyiş var, Stella bir gün bana Julia'nın hep Herbert'in Orchardleigh'deki mezarının üzerine yattığını söylemişti. Duygularını belli etmeyen biri olduğundan kederini bu şekilde ifade etmesi olağanüstü sayılır.

Çocuklarından ve evinden vakit buldukça "iyilikler yaparak", hasta bakarak geçirdiği o sekiz yılda, inancını kaybettiği biliniyor, ve bu çok daha dikkat çekici. Bu hali, çok düşkün olduğu, koyu dindar bir kadın olan annesini üzüyordu, demek ki gerçekten yitirmişti inancını; yalnız ve bağımsız düşünmelerinin sonucu olmalıydı bu. Bu da onun sadece basit biri olmadığını kanıtlıyor; heyecanı vardı; romantizmi; böylece birbirini tutmayan iki seçimi de mantıklı geliyor: Herbert ve babam. Annemin içi karmaşıktı; büyük bir basitlik ve doğruluk, kuşkucu, ağırbaşlı bir ruhla birleşmişti. Büyük olasılıkla insanların üzerindeki büyük etkisinin –olumlu etkisinin– nedeni bu birleşimdi. Basitlik ve kuşkuculuğun karışımı onun kişiliğini keskinleştiriyordu. Arkadaş canlısıydı ama ağırbaşlıydı da; eğlenceliydi; ama çok ciddiydi; olağanüstü pratikti ama içi derinlikliydi... "Meryem Ana ile ayakları yere basan bir kadının karışımıydı" diye tanımlamıştı onu Miss Robins.[1]

Şurası kesin ki, sonunda yalnız kaldığında –"Ah, asla yalnız bırakılmamanın çektirdiği işkence!" demiş, bana kimin anlattığını unuttum, bu sözü dulluk döneminde, arkadaşlarıyla ailesinin ortalığı velveleye verişleriyle ilgili söylemiş– sonunda Hyde Park Gate'te yalnız kaldığında durumunu düşünmeye koyulmuş; belki de bu nedenle babamın eskiden yazdığı bir

1 Oyuncu Elizabeth Robins, Julia'nın arkadaşıydı.

şeyi okumuş. O sırada babamdan hoşlandığına emin olmasa da okuduğu hoşuna gitmiş. (Babam *Mausoleum Book*'ta yazdı bunu.) Böylece, Hyde Park Gate'teki, sarmaşıkların kararttığı salonda, çocuklar yatmaya gittikten sonra, matem kıyafetiyle, tek başına oturduğunu, elinde *Fortnightly*'nin bir nüshasıyla, bilinemezcilik konusu üzerinde kafa yorduğunu varsayabiliriz. O konudan sonra Leslie Stephen'ı düşünmeye geçmiş olabilir, sokağın öbür ucunda oturan, Minny Thackeray'le evli olan zayıf, sakallı adamı. Her bakımdan Herbert Duckworth'ün zıddıydı o adam; ama onun kafasındaki bir şey Julia'nın ilgisini çekmişti. Bir akşam Leslie Stephen'lara uğradı ve onları şöminenin başında oturur buldu; mutlu bir evli çift, bir küçük çocukları vardı, biri de yoldaydı. Oturup konuştu onlarla, sonra eve döndü, onların mutluluklarını kıskanmış, kendi yalnızlığıyla kıyaslamıştı. Ertesi gün Minny ansızın öldü. İki yıl kadar sonra da Julia o zayıf, sakallı adamla evlendi.[1]

"Babam sana nasıl evlenme teklif etti?" diye sormuştum bir gün ona, döner merdivenden kol kola inip yemek odasına giderken. Küçük bir kahkaha attı, yarı şaşırmış, yarı dehşete düşmüş gibi. Yanıt vermedi bana. Babam mektupla teklif etmiş, annem de reddetmiş. Sonra bir gece, babam bu fikri kafasından çıkarmışken, annemle yemek yediği sırada, Laura'ya tutacağı dadı için ona akıl danışmış, sonra annem onunla kapıya kadar gidip "Sana iyi bir eş olmaya çalışacağım," demiş.

Annemin aşkı belki merhametle karışıktı; ama babamın aklına gerçekten hayrandı; böylece iki farklı erkekle iki evliliğini birbirine bağladı ve sekiz sessiz yılın koridorundan çıkıp on beş yıl daha yaşadı;[2] dört çocuk doğurdu; 5 Mayıs 1895 sabahının

1 Minny 1875'te öldü; Leslie Stephen, Julia ile 1878'de evlendi.

2 Doğrusu: Leslie Stephen ile evlendikten sonra Julia on yedi yıl daha yaşadı.

erken saatinde öldü. George vedalaşmamız için bizi yanına götürdü. Biz gelirken babam yatak odasından sendeleyerek çıktı. Onu durdurmak için kollarımı uzattım, ama anlayamadığım bir şeyler bağırarak beni sıyırıp geçti; perişandı. Az önce ölen annemi öpmem için George beni içeri soktu.

28 Mayıs 1939. Bizi havlulara saran ve hepimize birer damla konyak damlatılmış süt içiren George, hepimizi annemin yatak odasına götürdü. Sanırım mumlar yanıyordu; ve sanırım içeriye güneş vuruyordu. Hangisi olursa olsun uzun aynayı hatırlıyorum; iki yanı çekmeceliydi; ve lavaboyu; ve annemin yattığı büyük yatağı. Beni yatağın yanına götürürlerken hemşirelerden birinin hıçkırarak ağladığını çok net hatırlıyorum, içimden gülmek gelmişti, o günden beri kriz anlarında hep yaptığım gibi kendi kendime, "Hiçbir şey hissetmiyorum ki," demiştim. Sonra durup annemin yüzünü öptüm. Hâlâ ılıktı. Öleli bir dakika ancak olmuştu. Sonra hepimiz yukarıya, oyun odasına çıkarıldık.

Stella'nın, annemi son bir kez öpmem için beni yatak odasına götürmesi belki ertesi akşamdı. Daha önce yan yatıyordu annem. Şimdiyse yastıkların tam ortasında dümdüz yatıyordu. Yüzü çok uzak, çökük ve ciddi görünüyordu. Onu öptüğümde soğuk bir demiri öper gibi oldum. Ne zaman soğuk demire dokunsam aynı duyguya kapılırım – annemin yüzüne dokunduğumda hissettiğim duyguya, demir gibi soğuk ve pütürlü. İrkildim. Sonra Stella onun yüzünü okşadı, geceliğinin bir düğmesini açtı. "Hep böyle isterdi," dedi. Daha sonra çocuk odasına geldiğinde bana, "Bağışla beni. Korktuğunu gördüm," dedi. İrkildiğimi görmüştü. Beni korkuttuğu için Stella benden af dilediğinde ağladım –bütün gün durup durup ağlamıştık– ve "Anneme baktığımda yanında oturan bir adam

görüyorum," dedim. Stella kendisini korkutmuşum gibi baktı bana. Bunu dikkati kendime çekmek için mi söylemiştim? Yoksa doğru muydu? Emin olamadım, çünkü elbette dikkatleri kendime çekmeyi çok istiyordum. Ama Stella "Bağışla beni" derken ve annemi gözümün önüne getirmeme neden olurken, yatağın kenarında kamburunu çıkarmış oturan bir adam görür gibi olduğum da doğruydu.

"Yalnız kalmaması çok iyi," dedi Stella az sonra.

Cenaze töreninden önceki o üç-dört günün atmosferi kuşkusuz öyle melodramatik, teatral ve gerçekdışıydı ki her türlü sanrı mümkündü. O günleri derin bir sessizlik içinde, yapay ışıklar altında geçirdik. Odaların kapıları kapalıydı. İnsanlar süzülerek girip çıkıyorlardı. Kapıya gelenler vardı sürekli. Hepimiz salonda, babamın koltuğunun etrafında oturup ağlıyorduk. Holü çiçeklerin kokusu sarmıştı. Masanın üzerinde yığılıydılar. O koku aklıma hâlâ o şaşırtıcı yoğunluktaki günleri getirir. Ama çok güzel bir anım var. Clifton'daki Thoby'ye telgraf çekilmişti. Akşam Paddington'a gelecekti. George ile Stella holde fısıltıyla onu kimin gidip karşılayacağını konuşuyorlardı. George'un itirazını Stella'nın kabul etmemesi içimi rahatlattı, "Ama gitmek ona iyi gelir" dedi; böylece George ve Nessa ile bir arabaya binip Thoby'yi karşılamak üzere Paddington'a gittim. Güneş batıyordu, istasyonun ucundaki büyük cam kubbe ışıl ışıldı. Sarılı-kırmızılı parlıyor, demir putreller onun üzerinde desen oluşturuyorlardı. Peronda yürürken bu alevlenen muhteşem renklere hayranlıkla baktım, tren dumanlar çıkararak yavaşça istasyona girdi. Etkilendim ve hayran oldum. Öyle büyük ve öyle kıpkırmızıydı ki. Yanıp tutuşan o muhteşem ışıkla Hyde Park Gate'teki perdeleri kapalı karanlık odalar birbirine o kadar zıttı ki. Bir nedeni de annemin ölümünün her şeyin üzerindeki örtüyü kaldırması ve her şeyi yoğunlaştırmasıydı;

sanki karanlıkta kalmış, uyuyan bir şeyin üzerine sıcak bir cam konmuş gibi ansızın algılarım açılmıştı. Elbette ki bu gelip geçici bir uyanıştı. Ama şaşırtıcıydı – sanki hiç çabalamadan bir şey görünür hale geliyordu. Başka bir örnek vereyim – o günlerde Kensington Bahçeleri'ne gittiğimi hatırlıyorum. Sıcak bir ilkbahar akşamıydı, ikimiz –Nessa ile ben– Flower Walk'un arkasındaki uzun otların arasına yatmıştık. Ben yanıma *The Golden Treasury*'yi almıştım.[1] Açıp bir şiir okumaya başladım. Ve birden, ilk kez o şiiri anladım (hangi şiir olduğunu unuttum). Sanki tamamı anlaşılır olmuştu. Kelimelerin, kelime olmaktan çıkıp saydamlaştıklarını hissediyordum, öyle yoğunlaşıyorlardı ki sanki onları yaşıyorduk; zaten hissettiğimiz şeyi sanki onlar geliştirmişler gibi önceden seziyorduk onları. Öyle şaşkındım ki o duyguyu açıklamaya çalıştım. "Ne hakkında olduğunu anlar gibiyiz," dedim, beceriksizce. Sanırım Nessa unutmuştur bunu; söylediklerime bakarak, o sıcak otların arasındaki tuhaf duygularımı, yani şiirin gerçeğe dönüştüğünü kimse anlayamazdı. Sözlerim o duyguları aktarmıyor da. Yazarken bazen hissettiğim şeye uygun düşüyor. Kalem kokuyu alıyor.

O iki ânı –Paddington istasyonunun ucunda yanan cam kubbeyi ve Kensington Bahçeleri'nde okuduğum şiiri– net olarak hatırlasam da, o iki berrak an, o günlerde bizi sarıp sarmalayan boğucu durgunluğun içindeki hemen hemen tek berrak anlar. Annemin ölümüyle birlikte onun canlı tuttuğu o neşeli, bol çeşitli aile yaşamı sonsuza kadar kapandı. Onun yerine üstümüze kara bir bulut çöktü; hepimiz birbirimize sokularak oturur gibiydik, üzgün, ağırbaşlı, gerçekdışıydık, ağır duyguların pusuna gömülmüştük. Bunu yarıp geçmek olanaksız görünüyordu. Sadece donuk değil, gerçekdışıydı da. Sanki biri dudaklarımıza parmağını bastırmıştı.

1 Palgrave'in *Golden Treasury of Songs and Lyrics*'i, sevilen bir şiir antolojisiydi.

Şimdi hepimizi görür gibiyim, siyahlar içindeyiz, George ile Gerald siyah pantolonlu, Stella'nın elbisesinde geniş bir matem bandı, Nessa ile ben biraz değiştirilmiş bir matem bandıyla, babam tepeden tırnağa simsiyah –not kâğıdındaki siyah çerçeve bile öyle genişti ki yazı yazacak küçücük bir yer kalmıştı– güzel bir yaz öğle sonrasında Hyde Park Gate'ten çıkarken ve el ele tutuşup peş peşe yürürken görüyorum bizi, hep el ele tutuşurduk – yürüdüğümüzü görüyorum – ben bu ağırbaşlı siyahlıktan ve bırakacağı izlenimden gururlanıyordum – Kensington Bahçeleri'ne giriyoruz; sarısalkımlar nasıl da altın gibi parlıyordu. Sonra sessizce ağaçların altına oturduk. Sessizlik boğucuydu. Dudaklarımıza bastıran bir parmak vardı. Söyleyeceğimiz şeyin doğru şey olup olmadığını hep düşünmek zorundaydık. Söyleyeceğimizin bir yardımı olmalıydı. Ama insan nasıl yardım edebilirdi? Babam kasvet içinde otururdu. Onu konuşturabildiğimizde –ve görevimizin bir kısmı da buydu– geçmişten söz ediyordu. "Eski günlerden". Konuşacak olsa bile sonunda içini çekerdi. Kulakları ağır işitiyordu artık, inlemeleri de sandığından daha yüksek sesliydi. Evin içinde, salonda bir aşağı bir yukarı yürür, elini kolunu sallar, annemi ne kadar sevdiğini kendisine söylemediğini bağırırdı, sonra Stella ona sarılır, itiraz ederdi. Sık sık karşılaşırdık bu tür sahnelerle. Babam kollarını açar, bizi yanına çağırdı. Bizim tek umudu, tek tesellisi olduğumuzu söylerdi. Orada, yere çömelmiş durumda gayret ederdik – belki de sadece ağlamaya.

Esas yük elbette Stella'daydı. Simsiyah elbisesinin içinde gitgide sararıp soldu. Önünde siyah çerçeveli mektup kâğıdıyla masasında oturur, başsağlığı mektuplarını yanıtlardı. Karşısında annemin bir fotoğrafı dururdu; bazen yazarken ağlardı. Yaz ayları boyunca ziyaretçiler geldi, acımızı paylaşan kadınlar, eski dostlar. Arkadaki salona alınırlardı, babam orada

Shakespeare'in eserindeki kraliçe gibi otururdu –"burada ben ve keder oturuyoruz"–[1] sarmaşıklar pencereyi perde gibi kapatır, salon yeşil bir mağaraya benzerdi. Biz öndeki salonda büzülüp oturur, boğuk sesler duyardık, ziyaretçinin yanakları gözyaşlarıyla ıslanmış halde ortaya çıkmasını beklerdik. Yazın bütün o gevezeliklerinin ve kahkahalarının yerini örtülü, ihtiyatlı, donuk bir hayat almıştı. Artık ne davetler vardı ne de kahkahalar atan genç erkekler ve kadınlar. Beyaz yazlık elbiselerin ve özel gösterilere ve yemekli davetlere koşturan arabaların yanıp sönen imgeleri yoktu, annemin yarattığı o doğal hayatın ve neşenin izi yoktu. Bir an içine dalıp bir şakaya ya da küçük bir olaya tanık olduktan sonra yeniden yukarıya, çocuk odasına koştuğum büyüklerin dünyası sona ermişti. Annemle kol kola aşağıya, yemeğe indiğimizde yaşadığımız o eğlenceli ve nedense avutucu, aynı zamanda da heyecan verici kaçamak anlar yoktu artık; ya da kullanacağı takıları seçtiğimiz anlar. Onun hoşuna giden ya da ilginç bulduğu bir şey söylediğimizde duyduğumuz gurur da yoktu. Pazartesi sabahları *Hyde Park Gate News*[2] tabağının üzerine bırakıldığında ve benim orada yazdığım bir şeyi beğendiğinde ne kadar heyecanlanırdım! Öykülerimden birini Madge Symonds'a gönderdiğini öğrendiğimde ne büyük keyif aldığımı asla unutamam –sanki ben bir kemandım ve biri beni çalıyordu; çok yaratıcı bir öykü, dedi; öykü, havada dolaşan ve içinde doğacakları bedenleri arayan ruhlara dairdi.

Onun ölümünün trajedisi insanı ara sıra ve çok yoğun olarak mutsuz eden türden değildi. Annemi gerçekdışı kılıyordu, bizi de ağırbaşlı ve sıkılgan. Hissetmediğimiz rolleri oynamaya

1 *Kral John'un Yaşamı ve Ölümü* adlı yapıtından.

2 *Hyde Park Gate News*, Şubat 1891-Nisan 1895 arasında haftalık yayımlandı. Bu ev gazetesi önce Vanessa, Virginia ve Thoby tarafından ortaklaşa hazırlanıyordu, sonradan neredeyse tümüyle Virginia'nın elinden çıktı.

zorluyordu bizi; bilmediğimiz kelimeleri aratıyordu. Her şeyi karartıyor, donuklaştırıyordu. İnsanı ikiyüzlü yapıyor, matemlerin âdetlerine bulaştırıyordu. Pek çok budalaca ve duygusal fikir doğuyordu. Ama mücadele de vardı, çünkü çok geçmeden canlandık ve ne olmamız gerektiğiyle ne olduğumuz arasında çelişki doğdu. Thoby bunu kelimelere döktü. Bir gün, okula dönmeden önce, "böyle devam etmek saçmalık..." dedi, böyle iç çekerek ağlamak, odalara kapanıp oturmak, demek istiyordu. Bu kadar kalpsiz olması beni dehşete düşürmüştü; ama haklıydı, biliyorum; ancak nasıl kurtulabilirdik bundan?

Başımızın üzerindeki tenteyi kaldıran Stella oldu yine. Biraz ışık sızdı içeriye.

20 Haziran 1939. Dün gece Manş'ı geçerken Stella'yı düşünüyordum; çok kopuk, ara ara, kapının önünde insanlar tartışırken; vapur bağlantılı tren yanaşırken; zincirler şakırdarken ve vapurdan o ani, hırıltılı sesler çıkarken. Ve huzursuz bir geceyi izleyen o ilk sabah, dikkatim dağılmış ve kırık dökük durumdayken, yeniden Roger'a başlayacağım yerde, dağınık ve birbirinden kopuk düşüncelerimin bazılarını kâğıda geçireceğim; eğer zamanı gelirse belge olarak işe yararlar.

20 Haziran 1939'da Stella'yı hâlâ düşünebilen kaç kişi vardır? Pek az. Jack geçen Noel'de öldü; George ve Gerald birikiyıl önce; Kitty Maxse ile Margaret Massingberd öleli yıllar oldu. Susan Lushington ve Lisa Stillman hâlâ hayattalar; ama nerede ve nasıl yaşadıklarını bilmiyorum. Belki de böylece Stella'yı, şimdi hayatta olanlardan –Vanessa ile Adrian, ve belki ihtiyar Sophie Farrell[1] hariç– daha tutarlı ve daha içtenlikle

1 Sophie Farrell, Stephen ailesinin aşçısıydı. Vanessa evlendikten sonra Sophie, Virginia ve Adrian ile Fitzroy Meydanı 29 numaraya, sonra da George Duckworth'ün yanına gitti.

düşünüyorumdur. Çocukluğuyla ilgili hemen hemen hiçbir bilgim yok. Stella, yakışıklı avukat Herbert Duckworth'ün tek kızıydı, ama babası o üç-dört yaşındayken öldüğünden onu hatırlamıyordu, ya da annesinin çok mutlu olduğu yılları. Dinlediğim tek tük anekdotlardan ve kendi gözlemlerimden bildiğim kadarıyla Stella çocukluğunun bilinçli dönemine eriştiğinde en mutsuz yıllar yaşanıyordu. Bu da ondaki bazı niteliklerin nedenini açıklıyor. İlk anılarında, yoksul semtleri, hatta Brompton Road'daki kanser hastanesini ziyaret ederek "iyilikler yapan" –Stella onun mezar taşına böyle yazdırmak istiyordu– çok üzgün bir anne var. Kuveykır[1] yanlısı teyzemiz onun bunu alışkanlık edindiğini anlattı; orada gördüğü bir vakanın kendisini "dehşete düşürdüğünü" söylermiş. Stella çocukluğunu o dulluğun gölgesinde geçirdi; yas kıyafetli o güzel kadını her gün gördü; ve belki de sonra o belirgin eğilimi gösterdi – annesine karşı, yaltaklanmaya, acınası bir tapınmaya varan o bağlılığı; o edilgen, ıstıraplı sevgiyi; ve o sorgusuz sualsiz mutlak bağımlılığı.

Birbirleri için ayla güneş gibiydiler; annem olumlu ve kesin; Stella yansıtan ve uydusu. Annem ona karşı katıydı. Bütün sevgisi, tıpkı babasına benzeyen George'aydı; bütün ilgisi ise sonradan doğan ve çok narin olan Gerald'a. Stella'ya sert davranıyordu; öyle ki evlenmelerinden önce babam itiraz etmeye yeltenmiş. Annem, haklı olabilirsin, demiş; Stella'ya sert davranmamın nedeni onun "benim bir parçam olması" demiş. Stella'yı solgun, sessiz bir çocuk olarak hayal ediyorum; duyarlı; alçakgönüllü; yakınmayan; annesine tapan; sadece ona nasıl yardım edebileceğini düşünen, hiçbir hırsı olmayan, hatta kişiliği bile olmayan. Yine de kişilikliydi. Çok nazik,

1 Kilisenin ve Kutsal Kitap'ın otoritesini reddeden, sadece Kutsal Ruh'un otoritesini kabul eden Kuveykırlar din görevlisi de kabul etmezler.

çok dürüst, ve bir bakıma tek; insanların üzerinde kendi etkisini bırakıyordu. Kitty Maxse gibi göz alıcı, pırıltılı arkadaşlar onu, o olduğu için, gerçek ve neşe veren bir şefkatle seviyorlardı. Çok çekiciydi; bunun nedeni kısmen bu alçakgönüllülüğü, dürüstlüğü, bu son derece basit, gösterişten uzak diğerkâmlığıydı; aynı zamanda yapmacıktan, züppelikten uzak oluşuydu; ve içi dışı bir oluşu, tamamen –keşke tam anlatabilsem- kendisi, tamamen tek oluşuydu. Bu isimsiz niteliğin –gerçek şeylere karşı duyarlılığın– saydamlıktan uzak ve geleneksel sayılan George ile Gerald'ın kız kardeşlerinde bulunması tuhaftı, o ikisi geleneklere ve saygınlıklara doğuştan bağlıydılar. Stella doğarken nasıl olduysa olmuş, Duckworth'lerin cehaleti ve zevksizliği ona bulaşmamıştı, onların orta sınıfa has kurnaz vurdumduymazlıklarından Stella'da eser yoktu. Onların açgözlülükle parlayan küçük kahverengi gözlerine değil, iri ve oldukça soluk mavi gözlere sahipti. Hülyalı, samimi bakışlı gözlerdi bunlar. Ailenin içgüdüsel dünyeviliği Stella'da yoktu. Güzeldi de, annemden çok daha silik, çok daha az mükemmel bir biçimde olsa da. Bana hep şu iri beyaz çiçekleri hatırlatırdı – haziranda kırlarda gördüğümüz mürver çiçeklerini, frenkmaydanozunu. Belki annemin taktığı komik ad da –yaşlı inek– frenkmaydanozunu ima ediyordu. Masmavi gökyüzündeki beyaz, soluk bir ay da akla onu getirir. Bol taçyapraklı, yarı saydam görünen şu iri beyaz güller de. Muhteşem sarı saçları vardı, alnında kıvır kıvır olurdu; yüzü bembeyazdı. Eğitime gelince – herhalde bir dadısı vardı; ders alıyordu; Arnold Dolmetsch'ten keman dersi alıyor ve Mrs. Marshall'ın orkestrasında çalıyordu. Ama zihninde bir tutukluk vardı, kitaplara ve öğrenmeye karşı hafif bir ilgisizlik. Onun ölümünden sonra Jack bana onun kendisini neredeyse kafasız bulduğunu söyledi; Stella'nın çocukken geçirdiği ateşli romatizmanın onda "iz bıraktığını"

(bu sözcüğü hatırlıyorum) anlattı. Ama şunu da unutmamalı, Duckworth'lerin kanı düşünülürse –o kadar kaba, o kadar yontulmamış, o kadar cahildiler ki– dikkat çekici olan bir şey vardı, Stella'nın kafası pek çalışmasa da, İngilizlerin üst orta sınıfından, neşeli, sıradan, pembe yanaklı, parlak kahverengi gözlü bir kız da değildi, oysa George'un kız kardeşi pekâlâ da böyle olabilirdi. Stella kendisiydi. Aklımda oldukça belirgin resmi. Tuhaf olan, onu ne kişilik ne de yüz bakımından hiç kimseyle karşılaştıramamam. Şimdi burada olsaydı bir oda dolusu insanın arasında nasıl görünürdü, hayal edemiyorum; ya da nasıl konuşurdu. Bana onu hatırlatan kimseyi görmedim; bu dediğim annem için de geçerli. Yaşayanların dünyasına hiç uymuyorlar.

Ben altı-yedi yaşlarındayken Stella on dokuzundaydı; bir genç kız olarak Londra'ya tek başına gidemezdi, küçük bir çocuk olmama rağmen ona eşlik edeyim diye beni yanına katarlardı. İlk anılarım arasında onunla birlikte belki alışverişe, belki bir ziyarete gidişim var; işimiz biter bitmez beni bir dükkâna götürür, mermer bir masanın üzerindeki bir bardak sütle üzerine şeker serpiştirilmiş kurabiyeleri yedirirdi. Bazen de arabayla giderdik. Ama Stella elbette aşağıda, salonda yaşardı; çay servisi yapardı; bir anlığına içeri daldığımızda çevresinde pek çok genç adamın oturduğunu görürdük. Arthur Studd'ın ona âşık olduğunu hayal meyal bilirdik; Ted Sanderson'ın da; ve sanırım Richard Norton'ın ve Jim Stephen'ın da.[1] Kalın sesli, çılgın bakışlı, deli görünümlü o iri yarı adam eve gelip Stella'yı arardı; çocuk odasına dalar, kılıçlı bastonunu ekmeğe saplardı, bir keresinde bizden arka kapıya gitmemiz ve eğer Jim'i görürsek Stella'nın evde olmadığını söylememiz istendi.

1 James Kenneth Stephen, Leslie'nin kardeşi James Fitzjames Stephen'ın ikinci oğlu.

19 Temmuz 1939. Yine ara vermek zorunda kaldım, ve bu ara vermelerin bu anıların sonu olacağından kuşkulanıyorum.

Bir ay önce Manş'ı geçerken Stella'yı düşünüyordum. O günden beri hiç aklıma gelmedi. Geçmiş, ancak şimdiki zaman derin bir nehrin kaygan yüzeyi gibi pürüzsüzce akınca geliyor akla. O zaman yüzeyin altını, derinleri görüyoruz. Böylesi anlarda en büyük tatminlerimden birini yaşıyorum, ama geçmişi düşündüğüm için değil; şimdiki zamanı dolu dolu yaşamakta olduğum için. Çünkü geçmiş tarafından desteklenen şimdiki zaman, başka bir şey hissetmenize imkân vermeyecek kadar size yaklaşan, kameradaki filmin sadece gözünüze ulaştığı şimdiki zamandan bin kez daha derindir. Ama şimdiki zamanın geçmişin derinliklerinin üzerinden kaydığını hissedebilmeniz için huzura ihtiyacınız vardır. Şimdiki zaman pürüzsüz, sürekli olmalıdır. Bu yüzden –hayatın doluluğunu mahvettiği için– verilen her ara –örneğin ev taşımak gibi– bana aşırı sıkıntı verir; kırar; sığlaştırır; derinliği sert, ince kıymıklara dönüştürür. Leonard'a dediğim gibi: "Bunun neresi gerçek? Bir daha gerçek bir hayat yaşayabilecek miyiz?" "Monk's House'ta" diyor. Sözcükleri sıralamaya ve yerleştirmeye –Roger'ın biyografisini hazırlarken hayatım buna dönüştü– bir sabah ara verip bunu yazıyorum – bunu yazmamın nedeni kısmen, geçmişin bu kırık yüzeyi karartmasını sağlamak ve böylece şimdiki zaman duygumu canlandırabilmek. Soğuk bir nehirde çıplak ayakla ilerleyen bir çocuk gibi o sulara yeniden dalmama izin verin öyleyse.

...Jim Stephen, Stella'ya âşıktı. O zamanlar çılgının biriydi. Çılgınlığın son raddesindeydi. Arabayla gezer, parasını babama ödetirdi. Bütün gün Londra'da dolaşmış olurdu. Arabacı belki de bir altın lira isterdi. Parası ödenirdi. Çünkü

"sevgili Jim" çok gözde biriydi. Dediğim gibi bir keresinde çocuk odasına dalıp ekmekleri şişlemişti. Başka bir gün kalkıp onun De Vere Gardens'taki evine gitmiştik, küçük bir tahta parçasına benim resmimi yapmıştı. Bir süre resim yapıp durmuştu. Bence delilik ona kendini çok güçlü hissettiriyordu; bir gün de biz kahvaltı ederken geldi, "Savage[1] bana az önce ya ölüm ya da delirme tehlikesiyle karşı karşıya olduğumu söyledi," diyerek güldü. Çok geçmeden Cambridge'de çırılçıplak soyunup koştu; bir akıl hastanesine götürüldü; ve öldü. Geniş omuzlu, biçimli ağızlı, kalın sesli ve güçlü yüzlü –ve masmavi gözlü– bu büyük, deli adam bize şiir okurdu; "Sir John Moore'un Gömülmesi"ni hatırlıyorum; aklıma hep acı çeken bir boğayı getiriyor; ve sıkışık yatağında tembel tembel yayılan, bağrının derinlerinden kükreyerek beğenisini duyuran Akhilleus'u.[2] Stella'ya âşıktı – yeterince uygunsuz bir biçimde. Bize de talimat verilmişti, ona sokakta rastlayacak olursak Stella'nın evde olmadığını, Pyports'ta Lushington'larla kaldığını söyleyecektik. O zamanlar aşklar büyük bir gizemle çevrili olurdu.

Jim onun âşıklarından biriydi. Öbürü –yani en önemlisi– Jack Hills'ti. Stella onu St. Ives'ta reddetmişti; bir gece geç saatte Stella'nın içini çeke çeke ağladığını tavan arası duvarının gerisinden duyduk. Jack hemen gitmişti. O günlerde geri çevrilmek felaket sayılırdı. Tam bir ret anlamına geliyordu. İnsan ilişkileri, en azından iki cins arasında, şimdi ülkeler arasındaki ilişkiler gibi yürütülürdü – elçilerle ve antlaşmalarla. İlgili taraflar teklifin verildiği büyük olay sırasında buluşurlardı. Eğer teklif reddedilirse savaş ilan edilirdi. Stella'nın öyle acı acı ağlamasının nedeni buydu. Çünkü yaptığı, hem uygulama hem

1 Dr. John Savage, Stephen ailesinin eski bir dostu. Virginia'nın doktorlarından biriydi.

2 Shakespeare, *Troilos ile Kressida*, 1. Perde, 3. Sahne, Ulysses'in repliğinden alıntı.

de duygu açısından çok önemliydi. Jack hemen gitti – balık tutmak için Norveç'e; belki sonradan davetlerde tamamıyla resmi bir şekilde karşılaşmışlardır. Görüşmeler annem kanalıyla az çok sürdürüldü; çevirmene ihtiyaç duyuldu. Bütün bu işlemler aşka ciddiyet katıyordu. Duygular birikiyordu; sessizlikler giriyordu araya; her ailede bir kural vardı, bu katı kural, şu ya da bu şekilde çocukların içine işlerdi. Gizliydi ama biz tahmin ederdik.

Annem öldüğünde Stella arabulucusuz kaldı, çünkü babam o işi beceremedi. Annem ölmeden bir gece önce gelmiş olmalı Jack – onun geri dönüşünün kabullenilmesi, duygunun ne kadar derin olduğunu kanıtlıyor. Durum çaresizdi ama umutsuz değildi.

8 Haziran 1940. Kâğıt sepetime atılmış bu not kâğıtlarını yeni buldum. Ortalığı topluyordum; Roger'ın hayatıyla ilgili her şeyi o kocaman sepete atmıştım, onlarla birlikte bu kâğıtları da. Şimdi Roger'ın son sayfalarının nihai düzeltilerini yapıyorum. Karıncalar gibi titizlikle çabaladıktan sonra biraz değişiklik olsun diye bu kâğıtları aramaya karar verdim. Bırakın kitaplaştırmayı, bu notları bir gün tamamlar mıyım acaba? Savaş kritik bir noktada, Almanlar her gece İngiltere'nin üstünde uçuyorlar; bu eve de günden güne yaklaşıyor. Eğer yenilirsek –bu sorunu nasıl çözersek çözelim çözümlerden birinin intihar olduğu belli, (üç gece önce Londra'da kendi aramızda buna karar verdik)– kitap yazabilir miyim, bilmem. Ama devam etmek istiyorum, o felaket gölcüğüne yerleşmek değil.

Jack Hills'in annem ölmeden bir gece önce geri döndüğünü söylüyordum, bu da gösterir ki görüşmeler yarıda kalmasına rağmen bir bağ oluşmuştu herhalde, yoksa böyle büyük bir kriz yaşanan bir gecede nasıl gelebilirdi? Arkadaki oturma

odasındaydık, çay tepsisi duruyordu, çünkü saat dokuzda çay içmek gibi tuhaf bir alışkanlığımız vardı. Hâlâ bende olan – ama bir yerinde delik var– gümüş sıcak su kabının sapı ısınıyordu. Brighton'dan çağrılan Mary teyze[1] kabı tutup kaldırdı ama hemen yerine bıraktı. "Onu sadece Mrs. Stephen ve Stella becerebilir," dedi Jack Hills, yüzünde şakasına eşlik eden o tuhaf küçük gülümsemeyle. Onun "Stella" dediğini hatırlıyorum. Ve o son gece orada bulunduğuna göre mesele yoluna girmiş olmalıydı – bizim yanımızda böyle samimi bir şekilde bulunmasını mümkün kılmaya yetecek kadar. Bu dediğim 4 Mayıs 1895'te oldu.

Bundan sonra Hindhead'deki geceyi (22 Ağustos 1896) hatırlıyorum – gizemli seslerle dolu kara ve gümüş gece, babam bizi erkenden yataklarımıza yollamıştı; bahçede sesler duyduk; Stella ile Jack'in geçtiğini gördük; gözden kayboldular; o serseri geldi; Thoby onun karşısına dikildi; Nessa ile ben yatak odamızda oturup bekledik; Stella dönmedi; sonunda, sabah erkenden geldi ve nişanlandığını söyledi bize; "Annem biliyor muydu" diye sordum fısıltıyla, o da "Evet" diye mırıldandı.

Ertesi sabah kahvaltıda heyecan ve duygulanma ve hüzün vardı. Adrian ağlıyordu; Jack onu öptü, babam da nazikçe ama kararlı bir tavırla, "Stella mutlu olduğu için hepimiz mutlu olmalıyız," dedi. Zavallı adam bu talimata kendisi bile uyamadı.

Ya Jack Hills? George ile Eton'da birlikteydi. Zihnimin resimler galerisinde temsil ettiği bir tip var – arzu edilen bir tip; İngiliz taşra beyefendisi diyebilirim bir çerçeveye oturtmam gerekirse; şunu da eklemeliyim ki, pek içli dışlı olmadığım bir tiptir bu; belki de kimse içli dışlı değildir taşra beyefendisi tipiyle; yine de dokuz yıl boyunca Jack Hills'le yakın oldum;

1 Mary teyze, Julia'nın ablasıydı, Herbert Fisher ile evlenip yedi erkek dört kız çocuk doğurmuştu.

daha sonra birbirimizden kopmamızın bir nedeni de budur belki, o samimiyetten sonra yeniden resmi bir şekilde başlamak mümkün değildi. Taşra beyefendisi yüzeye çıktı ve bizi ayırdı.

O çerçevenin içini hemen doldurabilir miyim? Şöyle başlayayım: Jack özelliksiz, ufak tefek, tombul bir adamın oğluydu –Yargıç Hills'in– aile içinde "Buzzy"[1] derlerdi ona, kurt sineği gibi vızıldardı, hâlâ hatırlıyorum; kısa boylu, şakacıydı, golf pantolonu giyerdi, Corby'de bize karamela verirdi. Buzzy'nin yazdığı bir soneyi Shakespeare'in sanmışlardı, genç hanımlara yerli yersiz küçük şakalar yapmayı severdi – Susan Lushington'ı hatırlıyorum, "Nereye bakacağımı bilemedim," demişti bir koca konusunda Buzzy ona takılınca – "bir tripodun üzerine oturup geleceğe bakar gibiydim," demişti, Buzzy, kurnazlık edip baba diyeceğine koca dedikten sonra – Buzzy esas olarak Mısır'da yaşıyordu, Mrs. Hills de –adı Anna'ydı– çoğunlukla Corby'de tek başına kalıyordu. Anna, dünya zevklerine düşkün, sert bir kadındı, Londra'da sımsıkı siyah saten elbiseler giyerdi; Corby'de ise emaye Chelsea enfiye kutuları biriktiren, entelektüel adamlarla arkadaşlık etmek için deli divane olan bir taşra hanımefendisi olurdu. Kadınlardan nefret ederdi; Andrew Lang'la çok iyi geçinirdi. Andrew Lang sık sık kalırdı orada; kasabanın dişçisinin frakla geldiği bir daveti Anna sık sık anlatırdı – "Öteki erkeklerin hepsi golf pantolonlarıyla pek görülesiydiler." Şöyle de söylemişti: "Paskalya'da dokuz kişi için yas tutuyordum." Çayırdaki atlara bakarak, "Bunlar *ikinci* çift" demişti; "hizmetçi *yardımcısı*" diyerek birkaç hizmetçisi olduğunu gösterip bizi etkilemek istemişti; akrabası olan Curwen'lerin soylu bir aileden geldiklerini anlatırdı; her hafta Christopher Howard'ın mezarına koyacağı bir

1 İngilizce "buzz" vızıldamak anlamındadır. Buzzy de Vızıltılı diye çevrilebilir.

çelenk alıp Naworth'a gitti. Piknik sepeti gibi arabada veriyorlardı ona – haftalık çelengi. Onu hâlâ parlak siyah saten giysisiyle ve tüylü Viktoryen şapkasıyla Naworth mezarlığında mezarın üzerine eğilirken görüyorum; Susan heyecanlanıp "Ya Lady Carlisle ya da onlardan biri gelip bizi yakalarsa" diye fısıldıyor. Bu anılar, Stella'nın 1897 sonbaharındaki ölümünden sonra Corby'de geçirdiğimiz kasvetli ve ürkütücü haftaya ait. Corby'yi Howard'lardan kiralamışlardı; damda dimdik kuyruğuyla aslan oturuyordu. Nehir arazinin içinden hızla akıyordu; Jack'in bir somonbalığı yakaladığını gördüm; o umarsız aylardan sonra ilk kez zafer kazanmış gibi duruyordu; ne kadar bitkin görünürse görünsün, oltanın ipi gerilince ve nehirdeki balık oltaya gelince ansızın nasıl da kendinden geçtiğini görmek beni şaşırttı. Balığı daha sonra av etlerinin konduğu kilerde gördük; Mrs. Hills, "O küçük yaratıklar üzerinde mi onun?" diye sordu. Bir somonbalığının üzerinde bit bulmak, tazeliğin kanıtıdır diye düşünüyorum. Nehrin kıyısında yanımızda duran bekçi Tuddenham, "Oltaya geldi," dedi.

Anna Hills'e dönelim. Kadınlardan nefret ederdi. Ama cinsel açıdan bir hırsı olduğundan kuşkuluyum. Bence bütün isteği bakımlı, biraz da tanınmış erkeklerden oluşan küçük bir saray halkına hükmetmekti: terbiyeli, züppe Viktoryen usulde. Kızı olmadığı için şükrettiğini bize anlattığını hatırlıyorum; bizim gibi elinden pek iş gelmeyen iki kızın yanında kalmasından hiç hoşlanmadığı da belliydi. "Saçını çarpık ayırmışsın" dedi, küçük siyah gözlerini bana dikerek. Bereket iki oğlu vardı onun; Eton ve Oxford'a gidiyorlardı. Sözcükleri yayarak konuşan, hoş tavırlı, nazik, tatlı, yumuşak sesli Eustace'ı daha çok seviyordu. Jack'le ilişkileri çok resmiydi. Bu yüzden Jack, Ebury Sokağı'nda tek başına, az parayla yaşarken, çok ağır çalışırken, kekeme ve yalnızken, sevgi aranarak anneme gelirdi.

Çok samimiydiler. Annemi ve onun ustalıklı tarzını konu ettiğimizde Kitty Maxse bir gün bana, "Örneğin Mrs. Hills nasıl hoşlanabildi bundan – Jack annene kendi annesiymiş gibi davranıyordu" demişti. Kısaca söylersem, Jack sevgi dolu, dürüst, evcimendi ve tam bir beyefendiydi; yapmacıklı değildi, tam bir taşra beyefendisiydi. Çok iyi at binerdi; çok iyi balık avlardı; ve içinde bir şiir damarı da vardı. Yıllar önce bir keresinde karşılaştığımızda bana yeni çıkan şiir kitaplarının hepsini okuduğunu söylemişti; yeni şairlerin de (o zaman Siegfried Sassoon, Robert Graves ve De la Mare) en az eskiler kadar iyi olduğunu düşünüyordu. Felsefe de okuyordu; Oxford'lu felsefeci Nettleship onun gözünde tanrı gibiydi. "İsa gibiydi" dediğini hatırlıyorum, kesin, tumturaklı tarzıyla, Nettleship'in felsefesini büyük çaba harcayarak açıklamaya çalışırken; bize kitabı ödünç verdi; bana, Nessa'ya ve Marny Vaughan'a Platon'u Warboys'da anlattığını hatırlıyorum. Pencerenin altında oturan Gerald sonradan, "Pazar duası nasıl gitti?" diye alaya almıştı. Ama benim arkadaşlarımla karşılaştırıldığında sade ve basit fikirli kalıyordu. Onların tersine –yanında kendimi pek rahat hissetmesem de ondan bu yüzden mi hoşlanıyordum– çok meziyetli bir adamdı; öne çıkan bir yeteneği olmasa da pek çok değişik şey yapıyordu. Bir "Gunner"dı.[1] "Onun tek ayağının üzerinde durarak üç atı sürdüğünü duydum," diye yazmıştı Ethel Dilke, nişan açıklandığında, "eminim ki başka şeyleri de aynı şekilde beceriyordur." İyi bir avukattı. Roper ve Whateley firmasında kendi çabasıyla yükselmişti; Whateley hakkında pek çok hikâye anlatırdı: "İğrenç biri, ama bazı bakımlardan tanıdığım en becerikli adam. Büyük bir balıkçıymış – öyle diyorlar. Onun balıkçılık kitaplarını seviyorum." Siyaset daha sonra geldi. Ellerini de ustalıkla kullanırdı. Ama bir keresinde annemin

1 Gunner: Aynı isimli topçu alayında topçu subayı.

babama, entelektüel açıdan pek sıra dışı değil, dediğini duydum. Bu kabataslak çizimle orantılıydı görünümü. Çok güzel kahverengi gözleri vardı, burnunun ucunda müzmin bir şişlik vardı; içeri çekik çenesinin çevresinde dachshund'larınki gibi garip kırışıklar görülürdü. (Elbette çok severdi köpekleri.) Kekelerdi ve kekelemesi olumlu cümlelerini –"ördeklerin suya ihtiyacı vardır"– sonunda ağzından çıkarabildiğinde daha da olumlu yapardı. Ona gülerdik, zamanla taklit de edebildik. Titizlik derecesinde temizdi; her gün defalarca baştan aşağı yıkanırdı, hem Viktorya dönemindeki bir şehir avukatı hem de bir taşra beyefendisi olarak titizlikle şık giyinirdi. Jack Hills'i düşününce aklıma hemen "titiz" sözcüğü geliyor. Titizlik derecesinde dürüsttü, Eton ve Balliol anlamında onurluydu, ama titizliği bunlarla kalmıyordu. Benimle cinsellik hakkında açıkça ve bilerek konuşan ilk kişi oydu – yeşil halılı ve kırmızı Çin perdeli Fitzroy Meydanı'nda.[1] Sıradan adamın hayatında cinselliğin oynadığı role benim gözlerimi sanırım kasıtlı olarak açtı. Biraz sarsıldım, ama iyi geldi. Bana genç erkeklerin durmaksızın kadınlardan söz ettiklerini anlattı; ve sürekli onları "aldıklarını". "Ama onlar..." bir sözcük bulamadım ve sonra "onurlu mu?" çıktı ağzımdan. Güldü, "elbette – elbette," diye güvence verdi bana. Cinsel ilişkilerin onurla bir ilgisi yoktu. Kadınlara sahip olmanın bir erkeğin hayatında önemli rolü yoktur, diye açıkladı bana, saygınlıklarını, başka erkekler arasındaki değerlerini zerre kadar etkilemez. Ben inanılmaz derecede saftım, ama bütün bütüne de değil. Sıradan erkeklerin hayatları hakkında hiçbir şey bilmiyordum ve bütün erkeklerin de babam gibi sadece bir kadını sevdiklerini, namussuzluk ederlerse kadınlar gibi "onursuz" sayılacaklarını düşünürdüm; öte yandan

1 Fitzroy Meydanı, 29, Bloomsbury. Virginia ile Adrian buraya Vanessa'nın 1907'de Clive Bell ile evlenmesinden sonra taşındılar.

aşağı yukarı on altı yaşımdan bu yana, Platon'u okuduğum için sodomi[1] hakkında ne varsa biliyordum. Jack'in dürüstlüğü bu şekildeydi ve George'un ya da Gerald'ın dürüstlüğünden farklıydı. Onların ikisi de bir kızla cinsellik hakkında bu kadar açık, eğlenceli, dürüstçe konuşmazlardı. Bu nitelik biz çocukken içimize işledi, Jack bizim edebi, kitapsever, seçkin dünyamıza taşra hayatını da soktu. Ağaçlardan reçine almayı öğretti; bize Morris'in *Butterflies and Moths*[2] kitabını verdi; yakaladığımız kelebekleri, oradaki kelebeklerin resimlerinin arasında arayarak bu kitapla saatler geçirdim. Ne de olsa Entomoloji Derneğimizde benim görevim isim buluculuktu; laçkalaşırsam Thoby beni sertçe azarlardı. Bir gece akşam yemeğinde Gerald o alaycı ve hain kahkahasıyla kuyunun dibinde, eski diş tozu kutularında can çekişen böcekler sakladığımızı söyleyiverdi. Annemin ve sanırım babamın da, bizi azarlamak ya da bunu yasaklamak yerine bu saplantımızı kabullenmeleri içimizi rahatlattı; bu işi bir düzene soktular, bize ağlar ve tutturma tahtaları aldılar; annem Walter Headlam ile St. Ives'taki meyhaneye gidip bize rom aldı. Ne tuhaf bir sahne – annem rom alıyor. Biz yattıktan sonra reçine toplardı.

Jack'e dönersek – Stella onun teklifini kabul edince biz, hızla biçimini kaybetse de annemin ölümünden sonra hâlâ varlığını sürdüren cumhuriyetimizde bunu onayladık. Bana kalırsa o evlilik çok mutlu bir evlilik olurdu. Birçok çocuklu olurdu. Ve Stella hâlâ hayatta olabilirdi. Jack kesinlikle çok âşıktı ona; Stella ise ilk başta pasifti. Ve ben erkekle kadın arasındaki aşka dair ilk görüşüme onların nişanı sırasında sahip oldum – o kadar yoğun, o kadar heyecan verici, o kadar coşkuluydu ki

1 Üreme amacıyla gerçekleştirilmeyen, anal, oral ya da başka türlü cinsellik faaliyeti.

2 Francis Orpen Morris (1810-93). Tabiat bilgisi üzerine popüler kitaplar yazardı. Ancak bu isimde (Kelebekler ve Pervaneler) bir kitabı yoktu.

görüş sözcüğü uygun düşüyor. Bir yakut gibi görünüyordu bana, nişanlandıkları o kış keşfettiğim o aşk, ışıl ışıl, kırmızı, berrak ve derindi. Aşk kavramını sunmuştu bana, aşkın standardını; dünyada bir erkekle bir kadının arasındaki ilk aşk kadar lirik, müzikli bir şey olamayacağı duygusunu. Bu duyguyu saygıdeğer nişanlanmalarla ilişkilendiriyorum; resmi olmayan aşklar bana aynı duyguyu vermiyor. "Aşkım haziranda yeni açmış kırmızı, kıpkırmızı bir güle benziyor" – onların bana hissettirdikleri duygu buydu, birilerinin "nişanlandığını" duyduğumda hep hissettiğim duygu; bir "ilişkiyi" duyduğumda değil. Bu duygunun kaynağı Stella ve Jack. Benim Hyde Park Gate'teki salonun akordeon kapılarının arkasında, gizlendiğim yerde hissetmiş olduğum coşkudan kaynaklanıyor. Oraya sinerek, mahcubiyetten ve sinirden yarı delirmiş durumda oturmuştum; Fanny Burney'nin günlüğünü okuyordum; çok güçlü bir duygulanımın kesik kesik üzerime gelen dalgalarını hissediyordum –bazen de öfke olurdu, babama o zamanlar ne kadar sık öfkelenirdim!– aşkın, ya da aşkın yansımasının da. Bedensiz bir şeydi, bir ışıktı; bir esrimeydi. Ama aynı zamanda olağanüstü kalıcıydı. Bir keresinde elime Jack'in yazdığı bir mektup geçti, Stella onu kurutma kâğıdının arasına sokmuştu –mahremiyetten nasıl yoksun yaşadığımızın bir işareti– ve okudum onu. "Dünyada bizim aşkımızdan daha tatlı bir şey yoktur," diye yazmıştı. Mektubu elimden bıraktım, ama burnumu soktuğum için duyduğum suçluluktan değil de bu açıklama karşısında heyecanlanıp ürperdiğimden. Bana böyle bir ürperti yaşatan sözcükleri hâlâ iki kez okuyamam. Çok hoşuma giden bir mektup aldığımda asla tekrar okumam onu. Neden diye merak ediyorum. Bozulur diye mi? Bu renk, bu parlaklık Stella'nın bütün bedenindeydi. Solgunluğuna pırıltı gelmiş, gözlerinin mavisi derinleşmişti. O kış evin içinde sanki

ay ışığıyla kuşatılmış gibi gezindi. Bir gece beni uyanık bulduğunda ona, "Dünyada onun gibi bir şey yok" –ya da ona benzer bir şey– dedim. O da tatlı tatlı, çok yumuşak güldü, beni öptü, "A, pek çok kişi bizim gibi âşık. Sen ve Nessa da günün birinde âşık olacaksınız," dedi. Bir gün de bana, "İnsanların ikinize de bakmalarını beklemelisiniz," dedi.

"Ben," dedi "Nessa kadar güzel olmadım hiç," –yirmi altı yaşındaydı ama güzelliğinden sanki geçmişte kalmış bir şey gibi söz ediyordu. Mary teyzeye, artık sadece temiz ve düzenli olabilirim diyordu –sanırım bunu da, alçaklık edip, kurutma kâğıdının arasına konmuş bir mektupta okudum– Nessa bizi aşk hayatının üzerinde dolaştıracaktı; sıradan kadının bu tür zevkler vaat eden hayatına sokacaktı. Bir davette, belki Nessa'nın katıldığı ilk davette, belki de beyazlar giyip ametistler taktığı bir davette, Desmond'ın ona "Yunanlı bir esire gibisin" dediği bir davette, George Booth'un kendisine tutulduğuna emindi Nessa; George'u reddederse Booth'ların nasıl da rahatsız olacaklarını, korkarak, şefkatle sezerek, yine de gururlanarak ve sevinerek söylemişti. Bunları hatırlayınca, eğer Stella yaşamış olsaydı, "çıkmak" ve o Yunanlı esire yılları ve bütün o angaryalar ve zorbalıklar ve başkaldırılar nasıl olurdu diye düşünüyorum!

Nedense Stella ile Jack temmuzdan nisana kadar aylarca nişanlı kaldılar. Her ikisi için de acemice, acımasız, gereksiz bir sınamaydı bu. Şimdi geriye bakınca, her şey özensizce ya da düşüncesizce, acemice, nedensizce yapılmış gibi görünüyor. O uzun bekleyiş döneminin ayları geçtikçe Stella'nın, annemin ölümüyle birlikte girdiği uyuşuk, donmuş halinden kendisini ağır ağır çıkardığını anlıyorum. İlk başta Jack'te sevgi ve destek buldu, "ailenin" bütün dertlerinden ve sorumluluklarından kaçıp sığınacağı birini; babamın asla dizginlemeden

Stella'ya uyguladığı bütün sıkıntılardan da kurtulacaktı. Yavaş yavaş daha iyimserleşti Stella, pasifliği azaldı; ve Jack'in haklarını savundu; kendi evi, kendi kocası, kendilerine ait bir hayatı, bir yuvası olması için beslediği arzusunu da. Sonunda, görünüşe bakılırsa babamın dayattığı ve evlendikten sonra da bizimle oturacaklarına dair sessizce kabul ettikleri –şimdi inanılmaz ama o tarihte uygulanırdı bu– koşul tahammül edilmez oldu; Stella bir gece babamın çalışma odasına gitti; ve onunla konuştu; ve bir "patlama" yaşandı.

Nişanlılıkları sürerken, babam iyice zorbalaştı. "Jack" adından hoşlanmıyordu, öyle söylediğini hatırlıyorum; kamçı sesine benziyormuş. Belli ki kıskanıyordu. Ama o günlerde hiçbir şey belli değildi. Geleneksel pozuna bürünmüştü babam; yalnız olan oydu; terk edilendi; yaşlı, mutsuz adamdı. Aslında hükmediciydi; incinendi; genç erkeği kıskanan bir adamdı. Eğer kendisine sorulmuş olsaydı o patlamalarının mazereti bulunduğunu söylerdi. O zamana kadar kendini, tanımlaması neredeyse olanaksız bir dünyada –çünkü şimdi böyle bir dünyada yaşayabilecek hiç kimseyi tanımıyorum– bütün gerçeklere karşı sağlama almıştı, bu yüzden bu nişan inanılmaz derecede karmaşıklaştı, amacına ulaşamadı, engellenmiş oldu. Sonunda 1897 Nisanı'nda evlendiler – geleneksel biçimde, törenlerle, çalan çanlarla, gelen eş-dostla ve gümüş süslemeli düğün davetiyeleriyle, St. Mary Abbots'ta. Nessa ile ben davetlilere çiçekler verdik; babam koluna giren Stella ile kilisede rahibe doğru yürüdü.

"Stella'yı damada kendisinin teslim etmesini doğal saydı," diye homurdandılar George ile Gerald. Onların bir hakkı olabileceğini babam görmezden gelmişti. Bu ayrıcalığı babamın elinden almaya kimse cesaret edemezdi. Bir bakıma ona özgü bir şeydi – yani bu hakka kendisinin sahip olduğunu varsayması; ve bu konumdan zevk alması. Stella ile Jack İtalya'ya

gittiler; biz de Brighton'a. Balayları iki hafta sürdü. Döner dönmez hastalandı Stella. Apandisitti; bebeği de olacaktı. Ama olamadı; ve üç ay boyunca gidip gelen bir hastalığın sonunda öldü – Hyde Park Gate, 24 numarada, 27 Temmuz 1897'de.

Şimdi. 19 Haziran 1940. İki gün önce, 17'si pazartesi, öğle yemeğine otururken John[1] geldi, yüzü solgundu, soluk gözleri her zamankinden daha soluktu, Fransızların silah bıraktıklarını söyledi. Bugün diktatörler şartlarını Fransa'ya bildiriyorlar. O arada, bu sıcak sabahta, bir kurt sineği vızıldarken, cılız bir laterna gıcırdarken ve adamlar meydanda çilek diye bağırırken, ben Mecklenburgh Meydanı 37 numaradaki odamda oturuyorum ve babama dönüyorum.[2]

Şimdi babamın betimlenmesi gerekiyor, Stella'nın 1897'deki ölümüyle babamın 1904'teki ölümü arasındaki yedi yıl boyunca Nessa ile ben korunmasız durumda o tuhaf kişiliğin esip gürleyen öfkesinin hedefi olduk. Stella öldüğünde Nessa on sekiz yaşındaydı; bense on beş buçuk. Neden "hedefi olduk" dediğimi ve neden, kullandığım sözcük doğru sözcük olmasa da –ama uygun sözcüğü bulamıyorum– onu tuhaf kişilik diye nitelendirdiğimi açıklayabilmek için yine kendi çocuk zihnimin ve bedenimin yıpranmış kabuğunun içine yerleşebilmeliyim. Şu anda, kendimin o günkü yaşına değil de babamın o tarihteki yaşına daha yakınım. Ama bu yüzden onu eskisine göre daha mı iyi "anlıyorum"? Yoksa o muazzam öneme sahip ilişkinin görüş açısını bozduğum için bu ilişkiyi, onun ya da benim bakış açımdan betimleyemeyecek miyim? Şimdi babamı köşeden görüyorum; tam karşımda değil. Sonra, *Deniz Feneri*'nde kendisi hakkında yazarak annemin anısının

1 John Lehmann; eleştirmen, yayıncı, sonradan The Hogarth Press'in ortağı oldu.
2 Woolf'ların Temmuz 1939'dan sonra oturdukları ev.

etkisinin epeyce bir kısmını silmiş olduğum gibi babamın anısının epeyce bir kısmını da orada sildim. Yine de yıllarca babamın etkisinden çıkamadım. Yazacaklarımı bitirene kadar dudaklarım hep kıpırdardı; onunla içimden tartışırdım; ona öfkelenirdim; ona asla söyleyemediklerimi kendi kendime söylerdim. Yüksek sesle söyleyemeyeceğim şeyler içimin ne kadar derinine girmişler. Bazıları hâlâ söylenebiliyor; örneğin Nessa çarşamba günlerini ve haftalık kitapları hatırlatınca, dışarı vuramadığım o eski öfkeme tekrar kapıldığımı hissediyorum.

Nessa'da olmasa bile bende öfkeyle sevgi yer değiştiriyordu. Geçen gün Freud'u ilk kez okurken sevgiyle nefret arasındaki bu şiddetli, rahatsız edici uzlaşmazlığı herkesin hissettiğini keşfettim; buna duygu karmaşası denirmiş. Ama babayla kızı olarak ilişkimizi çözümlemeden önce onu, bana karşı değil ama bütün dünyaya karşı göründüğünü düşündüğüm şekliyle kabataslak tanıtmak istiyorum.

Babam Viktorya çağının ilk zamanlarında doğmuş bir çocuktu; tamamen dar fikirli, Protestan ama politik, son derece entelektüel ama güzelliğe yabancı, bir ayağı Clapham'da öbür ayağı Downing Street'teki Stephen ailesinde yetişmişti. Onun biyografisinin ilk net cümlesi budur. Ve biyografi devam ederken her şey o kadar açık seçik ki takip edemiyorum – Eton'a nasıl gittiği ve mutsuz olduğu; Cambridge'e gidince keyfinin yerine geldiği; Cambridge Apostles'e[1] alınmadığı, atletik olduğu, kürek takımını çalıştırdığı; Hıristiyan olduğu; ama Hıristiyanlıktan vazgeçtiği – Fred Maitland'ın[2] bir gün bana söylediği gibi öyle acı çekmiş ki intiharı düşünmüş; sonra da Pendennis[3] gibi ya da Viktorya çağındaki zeki gençlerin

1 Bkz: 144. sayfadaki dipnot.
2 Leslie Stephen'ın biyografisini yazmıştır.
3 William Makepeace Thackeray'nin yazdığı aynı adlı romanın kahramanı.

herhangi biri gibi –onların tipik örneğiydi– gazetelere yazı yazmaya başlamış, Amerika'ya gitmiş; ve görebildiğim kadarıyla, sonradan tanıştığım –George Trevelyan, Charlie Sanger, Goldie Dickinson gibi– pek çok Cambridge'li entelektüelin tam bir simgesiydi ya da örneğiydi. Onun hakkında yazmak, onu anlatmaya çalışmak beni sıkıyor, nedeni kısmen bütün bunları yakından biliyor olmam; kısmen onun benim gözümde güzellikten, tuhaflıktan, romantizmden uzak bir tip olması. Bu tipler çelikten oyulmuş gibidirler, renksiz, soğuk, bedensiz; ama keskin, net hatları saymakla bitmez. Hayal gücümü işletecek girintileri çıkıntıları yoktur; hiçbir şey önümde bir bahar dalı sallamaz. Her şey çoktan ölçülmüş, tamamlanmış ve özetlenmiştir. Elbette, diyorum kendi kendime, hayranım onlara. Devam ediyorum: onlara saygı duyuyorum, diyorum; onların dürüstlüklerine, tutarlılıklarına, zekâlarına hayranım. Yüzeyimdeki izleri o kadar belli ki onlarla aynı odada olsam nerede bulunduğumu tam olarak bileceğimi hissediyorum; aslında Harold Nicolson ya da Hugh Walpole gibi başka tiplerle aynı odada olsam, elimde Cambridge'li entelektüellerin zekâsını ölçen aletim hazır demektir; ve içimden, ne kadar da yetersiz kalıyorsunuz, derim. Nasıl da ıskalıyorsunuz hedefi, şurada, şurada ve şurada. Ama aynı zamanda baştan çıkarıyorlar beni; ve ölçümün hatalı olduğunu hissediyorum. Harold Nicolson'lar ve Hugh Walpole'lar bana renk ve sıcaklık katıyor; beni eğlendiriyorlar ve enerji veriyorlar. Yine de George Moore'a duyduğum saygıyı duymuyorum onlara.

Ama babamın çelik oyması resmine bir şey ekleyebilirim – sert bir mizacı. Çocukken bile, diye anlatmıştı Anny teyze[1] bana, babam öyle öfkeye kapılırmış ki -cümlesini nasıl bitirdiğini hatırlamıyorum ama sanırım bir serada çiçek saksılarından birini

1 Anne Ritchie (Kızlık soyadı Thackeray).

yere fırlatmasıyla ilgiliydi– hiç kimse –hiç kimse– onunla başa çıkamazmış. Bu huyunu kontrol edemiyormuş; onun mantığa bağlılığını, taşkınlıktan, abartıdan, bütün fazlalıklardan nefretini düşünürsek bu durum tutarsız görünüyor. Sanırım bunun nedeni çocukken şımartılmasıydı; sinirlerinin hassas oluşundandı; bu hassasiyeti de aşırı hırçınlığını mazur gösteriyordu. Ama sanırım aynı zamanda, Carlyle, Tennyson gibi zamanın önemli adamlarınca da desteklendiği gibi, dâhilerin doğal olarak kontrolsüz oldukları kuralı vardı. Babamın gençlik çağında dâhiler el üstündeydi. Dâhi demek olumlu esinlenme nöbetleri geçiren adam demekti. Babamın Stevenson hakkında, "Ama o bir dâhiydi," dediğini hatırlıyorum. Viktoryen anlamda, deha sahibi olanlar birer kâhin gibiydiler; farklıydılar, başka bir soydandılar. Farklı giyinirlerdi, saçları uzundu, büyük siyah şapkalar, pelerinler ve paltolar giyerlerdi. Hepsi de "geçinilmesi güç" kişilerdi. Ama bence, geçinilmesi güç olmanın zararlı sayıldığı babamın aklına asla gelmedi. O şiddetli, ani patlamalarından biri yaklaşırken, bilinçsizce "Bu benim dâhiliğimin bir işareti" dediğini düşünüyorum, kendisini doğrulaması için Carlyle'ı çağırmış ve öfkesine yol vermiştir. Bu patlamaların arkasından dâhinin "acınası derecede özür diler" kıvama gelmesi kuralın bir parçasıydı; özrünü karısının ya da kız kardeşinin kabul etmesini, kendisi deha sahibi olduğundan düzgün bir toplumda geçerli yasalara uyması gerekmediğini doğal kabul ediyordu. Ama babam deha sahibi miydi? Hayır; ne yazık ki durum tam anlamıyla böyle değildi. "Sadece iyi bir ikinci kalite zihnim var" demişti bir gün bana, Fritham'daki kriket sahasında birlikte dolaşırken. Bilim adamı olsaydım iyi iş çıkarırdım, diye eklemişti.

Bilim adamı olma arzusunun böyle gerçekleşmemesi ve aslında birinci kalite biri olmadığını bilmesi – bunu bilmek onu

epeyce üzüyor ve benmerkezci yapıyordu, bu ikincisi sonraki yaşamında onu en azından çocuk gibi övgü bekler hale getirdi, başarısızlığı ve başarısızlığının boyutu ve nedenleri üzerinde kara kara düşünmeye zorladı ki bunlar tipik Cambridge entelektüelinin güzelim çelik gravürünü çatlatan özellikler. Bir erkek olarak –çünkü onu bir baba olarak değil, bir erkek olarak görmeye çalışıyorum– esas Cambridge tipine kıyasla daha kendine özgüydü, daha kişilikliydi. Çünkü Lowell ve Fred Maitland ve Herbert Fisher gibi adamlar sadece ona hayran olmakla kalmıyorlar, ona karşı koruyucu, şakacı bir sevgi de duyuyorlardı; onun hikâyeler üretme, bir efsane yaratma gücüne bakarak varıyorum bu hükme. Örneğin Fred Maitland bütün gün Cornwall'deki kırlarda nasıl yürüdüklerini anlatırdı, Leslie hiç konuşmamış; "ama arkadaş olduğumuzu hissettim"; Lytton da bana Strachey ailesinden bir kuzeninden söz etti, şöminenin karşısında oturan ve ayağını sallayan babamı seyrediyormuş, her seferinde babamın ayağı paravana çarpıyor ve her seferinde "lanet olsun" diyormuş; o kadar. Strachey kuzen bayılmış buna. Babamın Fred Benson'a hayranlığından söz eden Mrs. Cornish de "Kadınların hoşlandığı bütün o küçük şeyleri içgüdüsel olarak yapardı," demişti.

Şu ya da bu niteliğe değil, her çeşit niteliğin birleşip oluşturduğu "karakter" denen şeye sahip olduğu belliydi; kişiliğe; sessizlikte iz bırakmaya; "lanet olsun" sözünün izini bırakmaya; öyle ki onun açıkça görülen nitelikleri işaret edildiğinde –dürüstlüğü, saflığı, sevimliliği, kusursuz samimiliği– o bütünü oluşturan niteliklerin arasından bir tanesi seçilip alınıyor demektir; bütün de, kendisini oluşturan niteliklerden farklıydı. Ne olursa olsun, anlatılan hikâyelerden, anılardan anladığım kadarıyla kitapları dışında da bir kişilikti Leslie Stephen; bir odaya girdiğinde daha önce söylenenleri ve hissedilenleri

değiştiren biriydi; Walter Headlam ya da Herbert Fisher gibi adamların zihinlerinde çok gerçek bir yaşam süren biriydi; onların gözünde bir şeyleri temsil eden bir adamdı; sık sık değindikleri bir standarda sahipti. Leslie Stephen gibi biri *Tristram Shandy*'yi sevmişse, diye yazmıştı Walter Headlam birisine, o zaman tamam demektir. Ne demek istediğimi bu anlatıyor.

Düşüncelerimin akıp gitmesine bilerek izin verip böyle satır satır ilerlerken o çelik oyması resme sanatsı bir öğe, çözümlenemeyecek bir şey katıyorum. Çocukken bunun farkında değil miydim? Benim kararsız duygularımın seven yarısının kaynağı bu değil miydi? Babamın çekiciliğini ben de hissediyordum. Bu çekicilik onun –rasgele birkaç öğe sıralamam gerekirse– yalınlığından, dürüstlüğünden, eksantrikliğinden kaynaklanıyordu – demek istediğim, ne düşünürse onu söylerdi, canı ne isterse onu yapardı, hiç uygun kaçmasa da. Berrak, dolaysız duyguları vardı. Bazı tutkularının esiriydi. Sandviçlerini alıp uzun yürüyüşlere çıkardı. Orada yanındakinin kim olduğuna aldırmadan bir olguyu ya da fikrini söyleyiverirdi. Ve çok sağlam fikirleri vardı; son derece bilgiliydi. Bu yüzden ne söylerse büyük bir saygıyla dinlenirdi. Aile içinde tanrısal, ama yine de çocuksu bir konumu vardı. Olağanüstü ayrıcalıklıydı konumu. Onu taklit ederek saçımı tutar, bükerdim. Annem itiraz ettiğinde, "Babam da yapıyor," derdim. "Ama babanın yaptığı her şeyi sen yapamazsın," derdi annem, böylece babamın ayrıcalıklı olduğunu ima ederdi, babam sıradan insanlar için geçerli olan kurallara bağlı değildi.

Garip biriydi, hep birlikte yemek yerken yemek masasının başında çoğunlukla hiç sesini çıkarmadan otururdu. Bazen iğneleyici olurdu, bazen de Thoby'ye yönelik özellikle eğitici. Herhangi bir sayının kübik kökünün ne olduğunu sorardı; tren biletlerinin üzerinde matematik problemleri çözerdi;

ya da bize dominikal sayının[1] nasıl bulunacağını anlatırdı – dolayısıyla Paskalya'nın hangi güne denk geleceğini. Annem de karşı çıkardı; yemek yerken matematik istemediğini söylerdi. Bazen eski bir arkadaşıyla, sanırım bir üniversite hikâyesine, alnındaki damarlar şişene kadar gülerdi. Evet, onun varlığını kesinlikle hissederdim; küçücük, masmavi gözlerini bana dikip ikimizin aynı kafada olduğunu bir biçimde bana hissettirdiğinde kaç kez zevkten kendimden geçmiştim. Paylaştığımız bir şeyler vardı. "Ne var elinde?" derdi, omzumun üstünden okuduğum kitaba bakarak; benim yaşımdaki hiçbir çocuğun anlayamayacağı bir kitabı okuduğumu görünce hem şaşırıp hem eğlenerek küçük bir homurtu saldığında ukalaca ne kadar gururlanırdım. Kuşkusuz züppenin tekiydim, kısmen de akıllı bir küçük kız olduğuma inansın diye okurdum. Bitirdiğim bir kitapla çalışma odasına girip başka bir kitap istediğimde bundan ne kadar hoşlandığını, yazdığı şeyi bırakıp ayağa kalktığını, bana çok nazik ve yumuşak davrandığını hatırlıyorum. Gerçekten de, öfkelendiğinde bile çoğunlukla onun tarafında olurdum. Bir pazar günü yürüyüşten geldiğini hatırlıyorum, kaba giysileri temiz hava kokuyordu ve çamurluydu, şöminenin önündeki kilimde güçlü kuvvetli, serinkanlı Dermod O'Brien[2] oturuyordu, Stella'ya âşıktı ve nezaket gereği akşam yemeğine kalıp kalamayacağını sormuştu. Babam yine salonda bir aşağı bir yukarı yürümüş, homurdanmış, sayıp sövmüştü. Kurbanının –güçlü kuvvetli Dermod'un– duyup duymadığına aldırmadan ağzına geleni söyleyebilirdi o.

1 Dominikal sayı: Herhangi bir tarihe ait günü bulmak için kullanılan sayı. Romalıların eski kronolojistlerden aldıkları bir hesap düzeni. Böylece güneş yılına ve ay yılına bakarak her yıla ait dini takvimi ve her yıl Paskalya'nın hangi güne denk geleceğini hesaplayabiliyorlardı.

2 Dermod O'Brien (1865-1945), tanınmış bir amatör ressam, sonradan siyasete atılıp İrlanda meselesinde aktif rol aldı.

Dâhi havalarındaydı; ve herkesin bunu kabullenmesi gerekiyordu. Kabullenilmese aldırır mıydı buna? O gece bir nedenden annemin yarı gülerek yaptığı protestoya bakarken ben babamdan yana oldum, düşüncesizce konukseverlik gösteren annemden yana değil. Haklısın, haklısın deyip duruyordum, birkaç basamak yüksekteki konumumdan o sahneyi gözden geçirirken. Duygudaşlığımı gösterdim, babama benzediğimi hissettim. Üstüne üstlük, onu annemi gördüğüm kadar berrak bir şekilde asla görmesem de babam, ara sıra, özellikle saçları kalın bir bukle halinde kulaklarının arkasında kıvrıldığında çok göz alıcıydı, aslında muhteşem biriydi; Hill Brothers elbisesi içinde çok şıktı; frak ceketiyle; ince uzun ve kamburumsuydu, sakalının kapattığı küçük dar papyonu görünmez olurdu. Sanırım çenesi içeri çekikti; asla görmediğim dudakları biraz sarkık olabilir; ama alnı çıkıntılı ve yüksekti; kafatası muhteşemdi, beyninin bulunduğu yerdeki kaviste küçük bir yara izi vardı, bir keresinde bana elletmişti; gür kaşlarının altındaki gözleri çok küçük olmalarına rağmen berrak, parlak, mavi mine çiçeği rengindeydiler. Elleri çok biçimliydi, açık mavi taşa kazılı çifte kartallı armasını taşıyan mühürlü bir yüzük takardı. Taşı düştükten sonra bile yüzüğü takmaya devam etmesi görünüşe hiç önem vermediğini gösteren önemsiz bir işaretti. Giysilerini, bence şiirin sesine uyarak üzerinde düşünmeden giymiş olmalı; yeleğinin düğmeleri çoğunlukla ilikli olmazdı; bazen de pantolonunun düğmeleri; paltosu da sık sık sigara külünden grileşirdi. Yazarken sürekli pipo içerdi, ama salonda asla. Orada kendi koltuğunda oturur, yanındaki küçük sehpanın üzerinde bir lamba ile iki-üç kitap dururdu, annem onun gerisinde, çok karanlık bir köşedeki yazı masasında otururdu; Lowell'ın mum söndürme aletiyle mumları söndürürdü; babam okurken ayağını yukarı aşağı sallar, kulağının arkasındaki

bukleyi durmadan bükerdi. Okurken kendini kaptırırdı; çoğunlukla etrafının hiç farkına varmaz gibiydi; hayatını ezberler üzerine kurmuştu –yani hep belli bir anda ayağa fırlayıp giderdi– çalışmak için üst kata, yürümek için dışarıya; her cumartesi James Payn'ı[1] ziyaret ederdi; ya da bir toplantıya giderdi. Sokakta uzun adımlarla yürürken bir yandan da şiir okur, vurgulamak için başını sıklıkla sallar, bastonunu sağa sola savururdu. Hep bir melon şapka takardı, şapka onun kocaman kafasında çok garip dururdu, saçları iki yandan taşardı. Çok şık bir akşam kıyafetiyle annemle dışarıda yemek yediğini de hatırlıyorum, siyah yeleğinin kenarı kordonla çevriliydi, ayaklarına da yanı lastikli botlar giyerdi. "Bütün bu dışarıda yemek yemeler bitince sevineceğim Jinny," derdi bana, lambanın yanında ayakta durmuş beklerken; bana güvendiği için gururum okşanırdı, ama onun bu işten zevk aldığını hissederdim.

O günlerde epeyce sık yemeğe çıkarlardı, yemekli davetler de verirlerdi. Ne kadar resmiyetten uzak biri olsa da bizden çok daha hevesliydi sosyal davetlere, bu yüzden nasıl oluyor da onun bütün bunlarla ilgilenmediği duygusu var içimde. Akşam kıyafetiyle bir arabaya binip gitmek onun için çok doğaldı; sekiz-on kişilik yemekli davetleri sorun etmezdi; bir hizmetçi tutulur, filan sayıda çeşitten ve şaraptan oluşan yemek sunulurdu. Koluna girmiş bir hanımla merdivenden –gülerek– indiğini görebiliyorum. Sandığım kadar ciddi, hüzünlü ve asık suratlı değildi mutlaka. Sohbet etmiştir, fıkralar anlatmıştır, şimdi düşünüyorum da küçük bir kartvizit tabakası vardı, öbür Viktoryen beyefendiler gibi pazar günleri, öğle sonrasında ziyaretler yapardı. Fazlasıyla karanlık bir tablo çiziyorum kuşkusuz, seksenlerde ve annemin ölümüne kadar da doksanlarda herkesin gördüğü Leslie Stephen sadece

1 James Payn, romancı ve *Cornhill Magazine*'in yayıncısı.

çeliğe oyulmuş Cambridge'li bir entelektüelden ibaret değildi. Ellisindeyken yakışıklı biriydi herhalde; dört küçük çocuğu ve çok güzel bir karısı olan bir adamdı; akşam kıyafetiyle salona giren ve Mrs. Gosse ya da Lady Romer ya da Mrs. Booth ya da Lady Lyttleton'ı alıp akşam yemeğine götüren biriydi, London Library toplantılarına başkanlık eder ve Oxford ya da Cambridge'deki mezunlar yemeklerine de katılırdı. Salonlarda ve yemek salonlarında ve toplantılarda rolünü normal ölçülerde, garip şeyler ya da taşkınlıklar yapmadan oynayan bir Leslie Stephen vardı. Yine de babamı akşam kıyafeti içinde düşünemiyorum. Söylenen her şeyi duyduğunu, şakalar yaptığını ve elbette entelektüel olmasına rağmen o varlıklı, neşeli geç Viktorya dönemi dünyasından biri olduğunu düşünemiyorum. Booth'lar babalarının onları dansa götürdüğünü söylediklerinde ne kadar şaşırdığımı ve imrendiğimi hatırlıyorum. Charles Booth, "Sürümü güdüyorum" gibi komik bir şey söylediğinde ne kadar şaşırmıştım, sonra Charles Booth'un Meg ile Imogen'ı davetlere götürdüğünü anlamıştım. Başında kepi, önünde önlüğüyle sokakta durup sıradaki arabalardan biri ağır ağır gelene kadar iki kez tiz ıslık çalan Amy'nin çağırdığı arabaya binip –bazen iki araba birbiriyle yarış eder, hangisi önce geldi diye tartışırlardı– annemle birlikte uzaklaşırlarken, kapının önündeki basamakları inip sokağa çıkarlarken babam ufkumun ötesine geçiyor. Babamı akşam kıyafetiyle gören biriyle hiç karşılaşmadım; biyografilerinde bile rastlamadım bu haline. Yine de kadınların gözünde çok çekiciydi; nazik ve yumuşak tavırlarına bakınca onun da genç ve güzel kadınlara ilgisiz kalmadığını anlıyordum. Bir Amerikalı kadının, Mrs. Grey'in adı geliyor aklıma; annemin, ben babamın sakalından ekmek kırıntılarını alırken, "güzel hanımlarla cilveleşiyorsun," dememi isteyerek onu kızdırmamı ima ettiğini de hatırlıyorum. Ben de

bu sözcükleri kullanmıştım; babam kızarak bakmamıştı bana, çünkü papağan rolündeydim; yine de onun dehşete düştüğünü hatırlıyorum, sonra homurtu sayılabilecek bir şeyi bastırdı, bu konuda şaka kaldırmayacağını bana göstermek istercesine üstüne basa basa bir şeyler söyledi. O şokun ardından, bir keresinde, annemin gözlerinin büyük mü ufak mı olduğunu tartışırken ısrarla, "Annenin gözleri dünyanın en güzel gözleri," demesinin anısı geliyor. Mrs. Langtry'nin güzelliğinden öyle çarpılmış, öyle içten ve erkeksi bir biçimde etkilenmişti ki onu görmek için oyun seyretmeye gitmiş olmasını hatırlamak hoşuma gidiyor, ne olursa olsun, çünkü babamın sert görünümüne insanlık katıyor. Yoksa hiç gitmezdi oyun izlemeye; resim galerilerine hiç gitmezdi; müzik kulağı da yoktu –Joachim, Little Holland House'ta çalarken, ne zaman başlayacak, diye sorardı– Mozart ya da Beethoven onun kulaklarına çalgıların akordu gibi gelirdi. Hayatı boyunca zahmet edip İtalya'ya ya da Fransa'ya gitmemişti. Yurtdışına çıkmak onun için sadece dağa tırmanmak üzere İsviçre'ye gitmek anlamına geliyordu; ya da dağlara bakmak üzere İsviçre'ye gitmek.

Sıcak bir yaz gününde yine Mecklenburgh Meydanı, Temmuz 1940. İstila tehlikesi sürüyor. Kitabım çıktı;[1] yorulmuş, aklım başka yerde kalmış durumda bu boş sayfaya dönüyorum.

Toplum içindeki babayı demek ki hiç tanımıyordum. Yazar babamı elbette kitaplarında bulabilirim; erkeklerin tanıdığı Leslie Stephen'la ilgili babayı sanırım. Onca yazarın ve okumuş kişinin hayran olduğu Leslie'yi, ama çoğu kişi onu soğuk ve küçümseyici bulurdu; bir o kadar kişi de saygın, çılgın ve yaklaşılmaz. Şunun ya da bunun anı kitabında rastlanabilir ona.

1 *Roger Fry: Bir Biyografi*, 25 Temmuz 1940'ta yayımlandı.

Stevenson ve Gosse ile yemek yerken hiç ağzını açmazdı, uzun, soğuk elleriyle, yelpaze biçimli sakalı göğsünün üzerinde dalgalanarak sessizce otururdu. Kitaplarını okurken onu eleştirel açıdan kavrıyorum; örneğin, Coleridge'in kitaplarını okurken onun hakkındaki düşüncelerimi bütünlemek için *Hours in a Library*'yi[1] okuyorum hep; ve bütünleyecek bir şey de buluyorum sürekli; düzeltecek; sıvılaşmış görme gücümü katılaştıracak bir şey. Zeki bir zihin bulmuyorum; yaratıcı bir zihin bulmuyorum; fikir verici bir zihin de. Ama güçlü bir zihin, sağlıklı, dışarı çıkmak, kırlarda dolaşmak isteyen bir zihin; sabırsız, sınırlı bir zihin; neyin dürüst, neyin ahlaki olduğu hakkında tamamen kendi standardını kabul eden, karşısındakinin iyi bir adam, iyi bir kadın olduğuna dair en ufak bir şüpheye kapılmayan geleneksel bir zihin; Leslie Stephen, o atletik agnostik hakkında bir anlayış oluşuyor içimde; keyifli, candan; mantığı ve erkekliği hep göklere çıkaran; duygusallığı ve belirsizliği kötüleyen, ama doğru yere birazcık duygu katan – "Başka bir şey demeyeceğim... kusursuz duyarlılık... tamamıyla erkeksi... kadın narinliği..." Bu, basit yapılı bir dünya görüşünü gösteriyor; ve sanırım o zamanlar dünya daha basitti. Bizimkiyle kıyaslandığında siyah-beyaz bir dünyaydı; sahtelikler başlığı altında bazı şeylerin yok edilmesi gerekiyordu – evcil erdemler başlığı altında bazı şeyler korunuyordu. O Leslie Stephen'a (gülerek) hayranlık duyuyorum; ve son zamanlarda bazen kıskandım da onu. Yine de pek zevk aldığım bir yazar değil. Köpeğin bir otu ısırması gibi ben de ara sıra ondan ilaç niyetine bir ısırık alıyorum, o zaman çoğunlukla bir evladın değil de bir okurun sevgisi sızıyor içime; cesareti için, sadeliği için, gücü ve umursamazlığı ve dış görünüşe aldırmayışı için.

1 Leslie Stephen'ın, eleştiri yazılarını toplayan 3 ciltlik kitabı (Bir Kitaplıktaki Saatler).

Kitapları yoluyla yazar babaya hâlâ ulaşabiliyorum; ama evin yönetimi Nessa ile bana kaldığında toplum hayatındaki babayı hiç tanımıyordum, yazar baba da şimdiki, onu sadece kitaplarında bulduğum halinden çok daha hoşgörüsüz ve baskıcıydı; ve o günlerde bana tahakküm eden de o zorba babaydı – hoşgörüsüz, sert, yapmacık tavırlı, gösterişçi, benmerkezci, kendine acıyan, sağır, yakarıcı, hem sevilen hem nefret edilen baba. Vahşi bir hayvanla aynı kafese kapatılmak gibiydi. Benim on beşimdeyken sinirli, birtakım şeyler geveleyen, durmadan tıslayan ya da cevizleri kırıp kabuklarını etrafa saçan, suratını asan, karanlık köşelere sıçrayıp sonra da kafesin içinde kendinden geçmişçesine sağa sola sallanan küçük bir maymun olduğumu varsayarsanız, babam da kafesin içinde dolaşan, tehlikeli, asık suratlı aslandı; somurtuk ve öfkeli ve yaralı bir aslan; birden vahşileşir, sonra alçakgönüllü, arkasından heybetli olurdu; sonra da toz içinde ve sineklerin saldırısı altında kafesin bir köşesinde yatardı. Şimdi kafesi betimlemeye çalışacağım –Hyde Park Gate, 22 numara– 1897 Temmuzu'nda olduğu haliyle. İki gece önce Mecklenburgh Meydanı'nda uyanık yatıyor, odaları teker teker aklımdan geçiriyordum. Bodrumdan başladım, hizmetkârların oturma odasından. Arka taraftaydı; çok alçak tavanlı ve çok karanlıktı; duvarların birinde parlak siyah Amerikan bezi örtülmüş bir divan vardı; arkasındaki duvarı Mr. ve Mrs. Pattle'ın kocaman, çatlak bir resmi kaplıyordu. Çok uzun boylu bir genç adam hatırlıyorum, daracık pantolonu ayağının üstünde bir bantla tutturulmuştu, çorapları beyazdı. Watts'ın yukarıdaki portreleriyle karşılaştırıldığında çok büyük, çok çatlak, çok kötü olduğundan bu odaya atılmıştı resim. Tam olarak anlaşılmıyordu – kadın kimdi? Onu da başka bir şeyi de göremiyorum; çünkü sarmaşıklar pencerenin önünde aşağı sarkıyorlardı, yazın el şeklinde, yarı saydam

yapraklar kaplardı üzerlerini. Demir bir kafes destek verirdi sarmaşıklara, dışarıda duvarla çevrili küçük, toz kokulu, derme çatma arka bahçe vardı. Koridordaki tahta dolabı hatırlıyorum; katranlı iple bağlanmış yakacak odun istiflenmişti içine; bir gün, yontacak bir sopa ararken dolabın içini karıştırdığımda bir köşede iki göz parladı, Sophie de orada vahşi bir kedi yaşıyor diye beni uyardı. Vahşi kediler yaşamış olabilir orada. Bodrum katı, yedi hizmetçinin kalabileceği karanlık ve sağlıksız bir yerdi. Yemek odasında ders çalışırken içlerinden biri anneme, "Cehennem gibi orası" diye sızlanmıştı. Annem hemen Viktorya dönemindeki yaşlıca bir kadının katı saygınlığını takınmıştı ve (belki de) şöyle demişti: "Çık dışarı"; zavallı kız da, yemek odasıyla kileri ayıran ve yarım daire şeklindeki bir tele bağlanmış, kocaman altın bir tokmağa sabitlenmiş kırmızı kadife perdenin arkasında kaybolmuştu.

Derslerimizi yemek odasında, uzun, çuha kaplı masada yapardık. Annemin, sevdiğim opal yüzüklü eli Fransızca ve Latince dilbilgisi kitaplarının arasında dolaşırdı. Yemek odasının bir ucunda şişe camından iki küçük pencere vardı. Duvardaki girintide bol oymalı bir büfe dururdu; üzerinde de mavi porselenden bir dilsiz uşak; ve fıçı biçiminde bir kurabiye kutusu. Oda hafifçe şarap, puro, yemek kokardı. Tepe penceresinden ışık alırdı, camın bir kanadı rüzgârda açılınca başımıza düşecek diye ürkerdim. Duvarlarda Sir Joshua'nın gravürleri asılıydı; köşede benekli sarı mermerden bir ayaklığın üzerinde birinci Sir James'in[1] büstü dururdu – hâlâ Adrian'ın Regents Park'taki evinde heybetle duran gözsüz, beyaz bir adam. Tam Viktorya tarzı bir yemek salonuydu orası; yüksek arkalıklı, kırmızı kadife kaplı tam takım oymalı meşe sandalyeleriyle. Yemek zamanı, yemek masası bütün o gümüş şamdanlarla, gümüş tabaklar, çatal, bıçaklarla

1 Sir James Stephen.

ve peçetelerle pek şenlikli görünürdü. Döner bir merdivenle hole geçilirdi. Holde bir köpek yatardı, yanında içinde bir parça sarı sülfür bulunan su dolu bir kap dururdu. Holde giriş kapısının karşısında içinde mavi porselenler bulunan bir dolap dururdu; üzerinde de yüzeyi altın bir saat. Holde üç köşeli bir koltuk vardı; içinde halılar duran bir de sandık; bu sandığın üzerinde kartvizitlerin doldurduğu bir gümüş tepsi; George ile Gerald'ın ipek silindir şapkalarını düzeltmek için kadife bir eldiven; şöminenin üzerine çikolata renkli uzun bir karton şerit tutturulduğunu da hatırlıyorum, kartonda "Centilmen olmak ne demektir? Kadınlara karşı nazik, hizmetkârlara karşı soylu davranmak demektir..." yazıyordu, devamını hatırlamıyorum; oysa ezbere bilirdim. Nasıl bir masumiyeti, nasıl inanılmaz bir duygu basitliğini gösteriyordu –kartondaki bu alıntı, sanırım Thackeray'in sözüydü– sanki bir kitabın başındaki resimli sayfaymış gibi, o cümleyi evin holündeki duvarda sürekli sergilemek.

Holden iki salona geçiliyordu; öndeki ve arkadaki salonlara. Sokağa bakan öndeki salon görece aydınlıktı; Watts'ın yaptığı babamın portresi kapının karşısındaydı, abartılmış, olduğundan iyi gösterilmiş bir resim, babam kendisine hayran olan hanımları oraya götürürdü; durur, kendini beğenerek incelerdi resmi. Ama bir keresinde, "Lowell bu resimde sansara benzediğimi söyledi," demişti. Üzerinde Noel hediyelerinin durduğu kuyruklu piyano vardı; pencerenin önünde de Stella'nın yazı masası; ortada, istememiştim ama peşimden Monk's House'a bile gelen ufak bir katlanır masanın yardımıyla çay masasına dönüşen yuvarlak masa. Aile hayatının kalbi ve merkezi olan çay masası, etrafında sayısız grupların oturmuş olduğu çay masası; pazarları –çay masasının şenlik günüydü–, içleri kahverengi çöreklerle, incecik tereyağlı ekmek dilimleriyle dolu istiridye biçimli pembe tabakların dizildiği çay masası.

Viktorya dönemi aile hayatının merkezi yemek sofrası değil de çay sofrasıydı – en azından bizim ailede öyleydi. Sanırım vahşilerin, etrafında toplandıkları bir ağaçları ya da yaktıkları ateş vardır; bizim evimizde o yuvarlak masa aynı odak noktası, aynı kutsal noktaydı. Ailenin merkeziydi, kalbiydi. Akşamları evin oğulları işten çıkınca o merkeze gelirlerdi; çay servisi yapan annemin, ateşini körüklediği ocaktı. Aynı şekilde yatak odası –ilk kattaki çift kişilik yatağı olan yatak odası– cinselliğin merkeziydi; evdeki doğumların merkezi, ölümlerin merkeziydi. Büyük bir oda değildi ama, eğer duvarlar resim çekebiliyorlarsa ve söylenen ve yapılan her şeyi istifliyorlarsa, yaşanan en yoğun şeyler, aile hayatının en mahrem oluşumu o duvarların içine işlemiş demektir. O yatakta dört çocuk ana rahmine düştü; orada doğdular; orada önce annem öldü; sonra babam öldü, annemin resmi karşısında asılıydı. O yatak odasının üzerinde evin üç katı daha vardı. Annemle babamın yatak odalarının üzerindeki katta George, Gerald ve Stella'nın üç yatak odası bulunuyordu; onların yatak odalarının üzerindeki katta da bizim oyun odamızla yatak odalarımız. O katın üzerinde, sarı benekli ahşaptan yüksek bir tavanı olan büyük çalışma odasıyla hizmetkârların yatak odaları. O yüksek, karanlık evin her katındaki merdiven sahanlığının farklı bir kokusu vardı. Sahanlıklardan biri hep mum yağı kokardı; çünkü yüksek bir dolabın üzerinde yatak odalarında kullanılan mumlar dururdu. Diğer bir yarım sahanlıkta tuvalet vardı; pirinç sıcak su kaplarının hepsi lavabonun yanında diziliydi. Başka bir yarım sahanlıkta ailenin yıkandığı evin tek banyosu bulunuyordu. (Babam hayatı boyunca, sabun konulacak yassı sapları olan sarı bir çinko küvette yıkandı.) Biraz yukarıda kahverengi bir filtre dururdu, herhalde bir zamanlar içme suyu oradan sağlanıyordu, bizim zamanımızda ise filtreden üç beş

damla su akıyordu. O kata –çalışma odasının bulunduğu yarım sahanlıkta– artık halı ve tablo konulmuyordu, en üst kat da biraz boş ve çıplaktı. Bir keresinde su borularından biri patladığında genç bir erkek konuğumuz –Peter Studd mıydı?– yardım önerip, elinde kovayla üst kata koşup hizmetkârların odalarına dalınca, annemi bir parça "sinirlenmiş" gördüm, biraz da utanmıştı, o adam bizim epeyce perişan denebilecek odalarımızı gördü diye. Babamın büyük çalışma odası –ailemiz genişleyince eklenmişti orası– güzel ve genişti, yüksek tavanlıydı, üç penceresi vardı ve baştan aşağı kitap raflarıyla doluydu. Amerikan beziyle kaplı eski sallanan koltuğu, evin beyni olan odanın merkeziydi. Bütün kitaplarını o koltuğa gömülerek yazmıştı, koltuk öne arkaya sallanırken; koltuk öyle derindi ki babamın ayakları yere değmezdi. Babamın yazı tahtası koltuğun üzerinde enine dururdu; kenarlara düzeltileri girebilmek için büyük boy kâğıtları hep ortadan ikiye katlardı. Zarif diviti ve porselenden, kapaklı, derin çanaklı, tuhaf mürekkep hokkası da yanındaydı. Bütün kitapları, o çanağa batırdığı Joseph Gillott'un uzun gövdeli divitlerin ucundan çıkmıştı. Kaleminin işaret parmağının ekleminde pürüzsüz, sert, düz bir iz bıraktığını hatırlıyorum. Watts'ın elinden çıkan Minny'nin –hafif çarpık– portresi şöminenin üstünde asılıydı –sevimli, utangaç bir yüz– soylu değildi, kahraman gibi görünmüyordu, ama mahcup ve tatlıydı; pencerenin yanındaki köşede demir uçları paslı bir öbek dağcı sopası dururdu. Yere kadar inen üç pencereden Kensington'ın damları, geleneksel nikâhlarımızın kıyıldığı, çevresine tepeden bakan St. Mary Abbots Kilisesi görünürdü – babam bir gün orada dururken bir kartal görmüştü. Bir bakışta onun bir kartal olduğunu görmenin babama has bir şey olduğunu düşünmüştüm; gazeteye bakıp onun hayvanat bahçesinden kaçan bir kartal olduğunu

doğrulamıştı. Londra'nın üstünde uçan vahşi kartallarla ilgili hikâyeler uydurmazdı. Odası hep pipo tütünü kokardı.

Aşağıdaki sokak bir çıkmaz sokaktı. Bizim evimiz sokağın sonundaki boş tuğla duvara yakındı. Hiçbir yere açılmayan, ama Hammersmith'ten Piccadily'ye giden büyük anacaddeden ayrılıp küçük, ucu kapalı bir fiyonk oluşturan Hyde Park Gate bir köy sokağına benziyordu. Kaldırımda ayak sesleri duyulurdu. Sokaktan geçen insanların çoğu karşılaştıklarında birbirlerine selam verirlerdi. Yaklaşırken kim olduklarını bilirdik. Şu, zarif, soylu Mrs. Muir-Mackenzie'ydi; şu, solgun benizli Miss Redgrave'di; ya da şu, kırmızı burunlu Miss Redgrave'di; ya da o ihtiyar, matem kılığında, yüzü peçeli Mrs. Redgrave'di; yanında Miss Redgrave'lerden biriyle tekerlekli sandalyesiyle dışarı çıkıyordu – hava yağmurluysa bir cam panel olurdu önünde, o zaman da müzede camekânda korunan bir parçaya benzerdi. Önünde tuhaf, kavisli bir merdiveni bulunan bir evde hemşirelerin "Haşmetmeapları" dedikleri biri vardı – yaşlı Grafton Düşesi. Ünlü –nedense kötü ünlü– Mrs. Biddulph Martin'in evi de vardı, bahçe duvarı sokağa taşan zengin Amerikalının. George, duvara sıva yapan işçilere, "Neden işinizi doğru dürüst yapmıyorsunuz?" demişti. Onlar da emirleri yerine getirdiklerini söylemiştiler; duvar sokağa taşmaya devam etti. Mrs. Biddulph Martin, kadın hakları savunucularıyla ilişkisi vardır diye şaibeliydi belki de. Kapı komşumuz Mrs. Ashton Dilke de öyleydi kesinlikle. Gerçekten de bir toplantıda adamın biri ona taş atmıştı; kadınların seçme ve seçilme hakkına karşı bir manifestoya imza atan ve kadınların seçme ve seçilme hakları olmadan da evlerinde yeterince işleri olduğunu öne süren annem de Dilke'ın dadısı hakkında, biz çocuklar kanalıyla, nazikçe araştırma yapmıştı. Ama bu tuhaflıkları bir yana bırakılırsa Mrs. Dilke tam bir

zarafet simgesiydi; çok güzel bir kadındı, öyle şık giyinirdi ki onun yeni elbisesini fark eder, anneme, "Mrs. Dilke'ın senden çok daha fazla yeni elbisesi var" derdik, anneminse yeni elbisesi hiç olmazdı, sanırım her zaman gündelikçi terzinin diktiği siyah bir elbise giyerdi. Sokağın ilerisinde Minna halanın[1] evi vardı, orada daimi papağanı ve daimi İtalyan uşağıyla birlikte yalnız yaşardı. Uşak değişirdi, ama adı hep Angelo'ydu; hep ufak tefek ve pasaklı biriydi, bodrum katında, ceketini çıkarıp bizimle bilardo oynardı. Sokağın ortasında yer alan, kapısı kilitli, önü çok basamaklı ev "kocaman köpeğiyle" ünlüydü. Maude diye birileri yaşardı orada; parasız, güvenilmez, kötü şöhretli kişiler; faturalarını ödeyemezlerdi; bu yüzden kapılarını kilitler, alacaklılarını ürkütmek için kapının arkasında kocaman bir köpek tutarlardı. Biri geçtiğinde köpek havlayarak merdivenden aşağı atlardı; bir gün beni yere devirdi, ısırdı ya da en azından kolumu yaraladı. Sonra mahalleli bir araya geldi ve olayı ceza mahkemesine bildirdi; benim tanıklığım – daha doğrusu ruh halim– yargıç Mr. Plowden'ı öyle etkiledi ki köpeğin öldürülmesi emrini verdi. "Ama biz onun öldürülmesini istemiyoruz," diye diretti Mrs. MacKenzie, "sadece bağlansın." Çünkü suçun Maude'ların zavallı kızlarında olmadığında herkes hemfikirdi – alacaklıları ürküten kilitli kapının arkasında yaşayan güzel, esmer kızlarına acınması gerekiyordu, kötü şöhretli ebeveynlerinin uyguladığı yüz kızartıcı hapis hayatı için.

Hyde Park Gate'te herkes herkesi tanırdı, herkes hakkındaki her şeyi bilirdi. Size yaklaşan kişiden, MacKenzie'lerden ya da Redgrave'lerden –benim gibi– hoşlanmıyorsanız, durmak ya da en azından gülümsemek tam bir işkenceydi. Evlerin hepsi müstakildi; bazıları bizimki gibi yüksekti; Redgrave'lerinki

1 Sarah Emily Duckworth, Julia Stephen'ın görümcesi.

gibi neredeyse sayfiye evlerini andıran uzun, alçak evler de vardı; bazılarının önünde küçük bahçeler vardı; kimileri de doğrudan sokağa bitişikti. Ama ön tarafta, anacaddeye yaklaştıkça tektipleşirler, sütunlu ve cafcaflı olurlardı. Şimdi inanılmaz görünebilir ama, bu cafcaflı evlerden birinin, pudralı peruklar ve sarı kadife dizlikler takan, ipek çorap giyen sürücüsü ve uşağıyla birlikte çift atlı bir arabası olduğunu hatırlayabiliyorum; ama evin sahipleri pek önemli kişiler değillerdi; yine de kimse böyle bir ihtişamın tuhaf olduğunu düşünmezdi. Belki de Hyde Park Gate'teki her altı evden birinin arabası vardı ya da büyük avlusunun tam ortasında at ahırı olan Hobbs'tan kiralarlardı. Çünkü insanları, babamın deyişiyle "Şehre götürmek için" bir tek kırmızı otobüs vardı, ya da eğer gücünüz yetiyorsa sırada bekleyen bir faytonu ya da dört tekerlekli arabayı çağırabilirdiniz. Sanırım vagonların oldukça seyrek geçtiği, sülfür kokulu buharların kararttığı bir tünel olan metro çok uzaktaydı – Kensington High Street'te ya da Gloucester Road'daydı. Annemle babam her zaman kırmızı otobüse binerlerdi, onların gözünde gündüzleri faytona binmek bilmedikleri bir lükstü. Annem bütün önemli işlerini –alışveriş, ziyaretler, hastane ve ıslahevi ziyaretleri– otobüsle görürdü. Otobüsler konusunda uzmandı. Kırmızıdan maviye, maviden sarıya atlar, nasıl beceriyorsa onları birbiriyle bağlantılı yapar ve kendini Londra'nın her yerine taşıtırdı. Bazen eve çok yorgun dönerdi, otobüsü kaçırdığını ya da otobüsün çok dolu olduğunu ya da sevdiği otobüslerin işlediği bölgeden uzaklaştığını itiraf ederdi. Ama daha çok, otobüste başından geçenlerle ilgili hikâyeler anlatırdı – biletçiyle yapılan bir konuşmayı ya da otobüsteki bir yolcunun söylediği şu ya da bu şeyi. "Oturmuş ağlıyordu," dediğini hatırlıyorum annemin, "ben de ona sadece esans şişemi uzatabildim." Babam otobüste hep üst kata çıkar ve pipo içerdi;

annemin üst kata çıktığını hiç sanmıyorum, ama çıkabilse bile köşede oturur ve biletçiyle konuşurdu. İki güçlü at, sadece biriki yıl kadar yaşadıkları söylenen –çünkü kenara yanaşıp yolcu almaları onları mahvedermiş– o ihtiyar otobüs atları sokaklarda ilerlerken adam anneme içini dökermiş. Yılda bir kez, Noel sırasında, sürücü koltuğundan sarkan bir çift sülün görürdük – Rotschild'lerin armağanı.

Sokaklar at doluydu. Küçük, kahverengi öbekler halinde, buharları tüten at pisliğinin kirlettiği sokakları, tekerleklerin arasına fırlayan oğlan çocukları küreklerle temizlerlerdi. Atlar çifte atar, şaha kalkar ve kişnerlerdi. Çoğunlukla kaçıp giderlerdi. High Street'te arabaların çarpıştığını hatırlıyorum; atlar yere yıkılıyorlardı; ürküyorlardı; şaha kalkıyorlardı; tekerlekler yerinden çıkıyordu. Sokak atlarla titreşiyor, at kokuyordu. Atların derisi genelde pırıl pırıldı, tertemizlerdi, kulaklarında gül biçimli süsler takılıydı; uşakların şapkalarında kokartlar bulunurdu; atların ağzından çıkan köpükler parlak gümüş koşumlarını lekelerdi; arabaların iki yanında, boyayla kondurulmuş taçlar ve armalar görülürdü, sokaktaki gürültülerin arasında –nal sesleri, tekerleklerin tıkırtıları– sallanınca çıngırdayan koşumların şakırtılarını ve metalik gürültülerini duyardık. Ama bizim sakin Hyde Park çıkmazımıza, babamın deyişiyle bizim "arka sularımıza", sadece tek tük fayton ya da kasapların yüksek arabaları girerdi ya da özel, dört tekerlekli atlı arabalar.

O yüksek binadaki odam arka taraftaydı. Stella evlendiğinde Nessa ile benim yatak-oturma odalarımızı ayırdılar; bu da, onun on sekizinde, benim de on beşimde birer genç kız olduğumuzun kanıtı sayıldı; eskiden çocuk odası olan benim odam ince uzundu, iki penceresi vardı; şöminenin olduğu taraf yaşadığım taraftı; lavabonun durduğu taraf da uyuma bölgemdi. Düşünüyorum da, galiba George üstlenmişti masrafları;

çocuk odasına ait bütün izler silinmişti. Oturma bölümünde sallanan koltuğum duruyordu ve Stella'nın kendi tasarladığı, çapraz bacaklı, yeşil boyalı, Stella'nın kahverengi yaprak deseniyle süslediği (O tarihlerde boyama, emaye işi ve amatör mobilya süslemesi pek modaydı) yazı masası. Masasın üzerinde Yunanca sözlüğüm açık dururdu; şu ya da bu Yunan trajedisi; bir sürü küçük mürekkep şişesi, sayısız kalem; ve büyük olasılıkla kurutma kâğıdının altına gizlenmiş durumda, bana özel yazılarla ve aile içinde şakalara yol açan, küçük ve kavisli bir elyazısıyla doldurulmuş dosya kâğıtları.

Uyku bölümünü uzun Chippendale (taklit) ayna kaplıyordu, bakayım da saçıma biçim vermeyi ve dış görünüşümle ilgilenmeyi öğrenirim umuduyla George vermişti onu bana. Aynayla lavabo arasında, pencerenin önünde yatağım dururdu. Yaz geceleri pencere açık yatar, gökyüzüne bakar, düşünürdüm, o sıralarda yazdığım bir öyküyü hatırlıyorum, yıldızlar ve Mısır'daki bir vahşinin onlara nasıl baktığı hakkındaydı; etrafa da kulak verirdim. Çok uzaklardan trafiğin uğultusu gelirdi. Ahırlarda atların tepindiği duyulurdu; tekerleklerin ve kovaların takırtısı da. Bir yatak odası penceresinde, karşıdaki Queen's Gate'in arka pencerelerinden birinde, Sir Alfred Lyall'ın giyinip soyunduğunu görürdüm. Camlardan biri kırıktı; hizmetkârlar düğün sofrasının orada hâlâ el değmeden durduğunu söylüyorlardı; ya damat gelmemiş ya da gelin ölmüştü. Tozlu, kırık bir cam vardı mutlaka. Yaz geceleri dans müziği de duyardım bazen, dans edenlerin çinko kaplı damda oturduğunu görürdüm; merdivendeki camın önünden onların defalarca geçtiğini görürdüm. Bir gece, ahlaksız, yaşlı bir adamın –ben öyle olduğunu hayal etmiştim– hırıltılı sesler çıkararak, bunakça ahlaksız şeyler geveledığini duyup dehşet içinde, uyumadan yatmıştım – sonradan bana o sesleri çıkaranın bir

kedi olduğunu söylediler; bir kedinin ıstıraplı aşk sesleriymiş. Alt kattaki George eski elektrik ampullerini biriktirir, kedilere fırlatırdı – ampuller duvara çarpıp pat pat diye patlarlardı. Çoğunlukla gece ikiye-üçe kadar uyanık kalır, Nessa'nın partiden sonra yanıma gelmesini beklerdim. Mum ışığında kitap okur, Gerald'la Nessa'nın yaklaştığını duyunca mumu söndürürdüm. Ama Gerald mumun ucunu sıkardı, mumu yumuşak bulunca yakalanmış olurdum.

Önce hangisini betimleyeyim – odanın yaşadığım yarısını mı, uyuduğum yarısını mı? Ayrı ayrı betimlenmeleri gerek; yine de birlikte yürürdü ikisi. Nasıl da mücadele ederlerdi birbirleriyle; yani o odada ne kadar da sık öfkelenirdim; ve çaresiz kalırdım; ve coşardım; nasıl da okuya okuya kendimden geçerdim; sonra Adrian, George, Gerald, Jack, babam girerdi içeri; babam beni deli ettiğinde nasıl da kapanırdım o odaya; kıpkırmızı kesilerek volta atardım; bir akşam Madge geldi odama; mutluluktan neredeyse konuşamıyordum; orada uzun yalnız sabahlarımı Yunanca okuyarak geçirirdim... Babam öldüğünde Gerald o odadan gelip aldı beni. O korkunç sesleri ilk orada duydum...

Eğer o oda –şimdi otel müşterileri için bölmelere ayrıldığını düşünüyorum, biz taşındıktan sonra orasını pansiyona çevirmişler– hayaletlerini ortaya çıkarabilseydi, Birmingham'lı işadamı, Royal Academy'yi görmeye gelen Cheltenham'lı hanımefendi çok eğlenirlerdi; acırlardı da; belki içlerinden biri, on beşindeki bir kız için ne tuhaf, ne kadar sağlıksız bir hayat derdi; sanırım şunu da eklerlerdi: "Günümüzde böyle yaşamak mümkün değil." İçlerinden biri *Deniz Feneri*'ni, ya da *Kendine Ait Bir Oda*'yı ya da *Sıradan Okur*'u[1] okumuş olsaydı o kişi, "Bu oda çok şeyi açıklıyor," derdi.

1 *Sıradan Okur*. Denemeler, 1925 ve 1932'de 2 kitap halinde yayımlanmıştı.

Ama elbette ki Hyde Park Gate'teki odamda yaşarken Birmingham'lı işadamlarını ya da Cheltenham'lı hanımları düşünmüyordum. Ama düşünüyordum; hissediyordum; yaşıyordum; iki yarımın simgelediği o iki hayatı, yapışkan, titrek bacakları ve antenleriyle kozayı zorlayıp dışına çıkan ve o çatlamış kabuğun yanında bir an titreyerek oturan, kanatları hâlâ buruşuk, gözleri kamaşmış bir kelebeğin ya da pervanenin henüz uçamazken hissettiği yoğunlukla, boğuk yoğunlukla.

On beşinde olsun ya da olmasın, duyarlı olsun ya da olmasın, herhangi biri sırf bu olanlardan çok keskin bir şeyler hissetmiş olmalı. Annemin ölümü gizli bir dert olmuştu – insan on üçündeyken böyle bir şeyin üstesinden gelemiyor, onunla yüzleşemiyor, baş edemiyor. Ama iki yıl sonra Stella'nın ölümü farklı bir maddeye çarptı; olağanüstü korunmasız, biçim almamış, savunmasız, endişeli, çabuk kavrayan, beklentili bir ruh ve beden maddesine. On beşindeki ruhlar ve bedenler için bu hep geçerlidir. Ama bu ruhun ve bedenin yüzeyinin altında öbür ölüm gömülüydü. Annemin ölümünün ne anlama geldiğinin tam anlamıyla bilincinde olmasam da iki yıldır Stella'nın sessiz kederi yoluyla farkında olmadan özümsemiştim onu; babamın dışa vurduğu kederi yoluyla; değişen ve duran her şey yoluyla; keyifli toplantıların, neşenin sona erişiyle; St. Ives'tan vazgeçilmesiyle; siyah giysilerle; bastırılanlarla; annemin yatak odasının kilitlenmesiyle. Bütün bunlar ruhumu değiştirmiş, onu tedirginleştirmişti; sanırım Stella'nın mutluluğuna ve bu mutluluğun Stella'ya ve bize o kasvetten kurtulmamız için vaat ettiği şeye karşı doğal sayılmayan bir şekilde duyarlılaştırmıştı da. Sonra bir kez daha inanılmaz şekilde –akıl almaz derecede– sanki bana verilen sözden bir anda dönülmüş gibi oldu; hatta, birtakım şeyler umut edecek kadar budala olmamam söylenmiş gibi oldu; Stella öldükten sonra kendime şöyle

dediğimi hatırlıyorum: "Ama bu olanaksız; her şey böyle değildir, böyle olamaz" – darbeyi, ölümün ikinci darbesini yedim; ürkektim, gözlerim bulanık görüyordu, kanatlarım hâlâ kırışıktı, kırılmış kozamın kenarında oturuyordum.

Dün (18 Ağustos 1940) beş Alman savaş uçağı Monk's House'un o kadar yakınından geçtiler ki kapının yanındaki ağaca sürtündüler. Ama madem bugün hayattayım ve önümde boş bir saatim var –çünkü roman yazıyorum; saat on ikiden sonra da yazamıyorum– bu bağlantısız hikâyeyi anlatmaya devam edeyim.[1]

O oda bana verildiğinde, yani on beş yaşımdayken, bizim taktığımız adla "Biz Dörtler" dağılmıştı. Bunun simgesi de ayrı odalarımızın olmasıydı. Ancak oğlanların okula gidip kızların evde kaldığı durumlarda olduğu gibi, oğlanlarla kızların, erkek ve kız kardeşlerin ayrıldığı gibi ayrılmamıştık. Sanırım annemin ve Stella'nın ölümleri bizi birleştirdi. Onlardan hiç söz etmiyorduk. Stella isimli bir gemi battığında Thoby'nin Stella demekten nasıl da çaresizce kaçındığını hatırlıyorum. (Thoby öldüğünde Adrian'la ben ondan söz etmeye devam etmeyi kararlaştırmıştık, "çünkü ölenler artık öyle çoktu ki.") Bu sessizliğin bir şeyin üzerini örttüğünü hissediyordum: pek çok ailede olmayan bir şeyin. Ama o bağ olmadan da çok küçük yaşımdan beri Nessa ve Thoby ile öyle yakındım ki kendimi betimlersem onları betimlemek zorundayım.

Stella öldüğünde Thoby on yedi yaşındaydı – benden iki yaş büyüktü. Ama çok sonraları bile onun varlığını çok net hissediyordum. Küçük bir çocukken bile hepimize hükmederdi. Sözünü geçirirdi. Zeki değildi; eğlenceli, konuşkan bir çocuk

1 Ölümünden sonra, 1941'de *Between the Acts* (*Perde Arası*) adıyla yayımlanan son romanı.

değildi; sakar, beceriksiz küçük bir oğlandı, tombuldu, Norfolk ceketi patlayacak gibi dururdu. Bizim dünyamıza hükmeder, bizi yönetirdi. Ama büyükleri bile ürkütürdü. Bir-iki kez babamı çağırmak zorunda kaldık. Thoby'nin Gerald'la kaplan gibi mücadele ettiğini hatırlıyorum. İri ve hantaldı. Çocukluktan çabuk çıktı. Adrian'ı olduğu gibi onu hiç çocuksu hatırlamıyorum. Ama annem de Adrian'a olduğu gibi rahat davranamıyordu ona. O da anneme. Zeki değildi ama yetenekliydi. Ve bu yetenekleri doğuştan vardı içinde; seçkin görünmeyi doğallıkla beceriyordu; ya da sessiz olmayı; resim yapmayı. Bir kâğıt alır, yamuk tutar, sonra kolaylıkla, doğallıkla bir kuş çizmeye başlardı, benim beklediğim yere değil, garip bir yere, öyle ki o kuşun bir kuşa nasıl dönüşeceğini tahmin edemezdim. Erken olgunlaşmamıştı; ama ara sıra birtakım ödüller kazanırdı, yine de Eton'dan burs alamadı. Latincesinin ve Yunancasının çok zayıf olduğunu öğretmenlerin söylediklerini sanıyorum. Ama kompozisyonlarında büyük bir zekâ görülüyordu. Yunanları ilk kez ondan duydum. Evelyn'lerden geldiğinin ertesi günü, ilk seferinde, pek mahcuptu; ve tuhaftı; birlikte merdivenden inip çıkmıştık; bana Hektor'u[1] ve Truva'yı anlattı. Bunları otururak anlatamayacak kadar utangaç olduğunu hissetmiştim; bu yüzden merdivenden inip çıkmaya devam ettik; bana bu destanı kesik kesik ama heyecanla anlattı. Evelyn'lerdeki çocuklarla ilgili hikâyeler de anlattı. Bu hikâyeler Evelyn'ler, Clifton, Cambridge günlerinde hep sürdü. O hikâyeler kanalıyla bütün arkadaşlarını tanıdım. İnsanları sevme, onlara hayran olma yönünde büyük bir güce sahipti. Ve insanlar onu eğlendirirdi; sanırım Evelyn'lerden hoşlandığını hissetmiştim; ve Clifton'dan, çünkü kendi başına olmayı seviyordu ve sıkı duruyordu da;

1 Hektor: Yunan mitolojisinde Truva Kralı Priamos ile karısı Hekabe'nin büyük oğulları. Truva ordusunun en güçlü savaşçısı.

hayranlık topluyordu ama orada da üstünlük gösteriyordu. Kendini kabul ettiriyor, tatsızlıklarla baş ediyordu; Adrian'dan daha sakindi, çünkü okulda ondan daha fazla rahat hissederdi kendini. Hakkını arardı. Başka bir çocuğu okulun kıdemlisi olarak atayan sersem, ondan özür dilemek zorunda kalmıştı; atlatılmaya göz yumacak değildi. Kolay kolay kazık atılamazdı ona. Yine de öne çıkmak için ısrar etmezdi; bazı şeyleri kazanmayı beklemiyordu; iyi futbol oynayan, Latincede iyi olan çocuklara hayrandı, ama kıskanmazdı. Kendi yeteneklerinin neler olduğunu hesapladığını hissetmiştim; zamanı gelince hepsini işletecekti; Clifton'da karşılaştığı her şeyin, hiç dertlenmeden ya da tedirgin olmadan, ağır ağır ve bilerek tadını çıkardı. Hoşgörülüydü; eleştirmezdi; çokbilmiş değildi; acele etmez, yerini sakince alırdı. Bizimleyken, bu kayıtsızlığın altında, kendisi duygularını bir kez bile tek kelimeyle açıklamasa da, bize sessizce düşkün olmasının, bizimle gururlanmasının yattığını hissederdim, bir parça da hüzün vardı – belki de annemin ve Stella'nın ölümleri, bir de babamın abartılı sevgi gösterisi onu vaktinden önce olgunlaştırmıştı.

Bu yağmurlu günde (22 Eylül 1940) devam ediyorum –havayı şimdi kişisel olarak hoşlandığımız ya da hoşlanmadığımız hava olarak değil de, istilaları, saldırıları etkileyen hava olarak algılıyoruz– devam ediyorum, çünkü romanıma[1] gömülmüş durumdayım, bir sayfa daha dolduruyorum. Anılarıma ara verdiğimde Thoby'yi anlatıyordum. Dün gece, uyumaya çalışırken (Anrep'ler[2] buraya geleceği için, Clive'ın deyişiyle pek "heyecanlıydım.") St. Ives'ı düşündüm. St. Ives hakkında

1 *Perde Arası* üzerinde çalışıyordu.

2 Virginia Woolf, ölümüne kadar Roger Fry'ın yanından ayrılmayan Helen Anrep'in oğlu ve kızıyla birlikte yerleşmek üzere Rodmell'e geleceğinden korkuyordu, ancak bu doğru çıkmadı.

yazacağım ve uygun biçimde, ama dolaylı yoldan yine Thoby'ye döneceğim. St. Ives onun yerini dolduracak.

Babam gezintilerinden birinde St. Ives'ı keşfetmiş, sanırım 1881'deymiş. Orada kalmış ve Talland House'un kiralık olduğunu görmüş olmalı. O kasabayı neredeyse on altıncı yüzyıldaki haliyle görmüştür, oteller ve villalar olmadan; koy da dünyanın ilk kurulduğu günden beri olduğu gibiydi herhalde. St. Erth'le St. Ives arasındaki demiryolunun açıldığı ilk yıldı sanırım, ondan önce St. Ives en yakın tren istasyonunun sekiz mil uzağındaymış. Yukarıda, Tregenna'da sandviçlerini yerken, kendi sakin tavrıyla körfezin güzelliğinden etkilenmiş olmalı babam ve şöyle düşünmüştür: yaz tatillerimiz için uygun olabilir burası; her zamanki ihtiyatlı tavrıyla bunu gerçekleştirmenin yollarını ve çarelerini düşünmüştür. Ben o tarihi izleyen ocak ayında doğdum; ailelerini sınırlı tutmayı arzu etseler de, benim olmamam için ellerinden geleni yapsalar da attıkları adımlarda başarılı olmadıklarını biliyordu mutlaka; benden bir yıl sonra Adrian doğdu (1883) – yine, önlemlere rağmen. Para saplantısı olan bir adamın İngiltere'nin, kendi deyişiyle ucunun da ucunda bir ev sahibi olmayı uygun bulması, o günlerin ne kadar rahat ve bolluk içinde yaşandığını kanıtlar, her yaz çocukları, dadıları, hizmetkârları İngiltere'nin bir ucundan öbür ucuna taşımanın masrafına katlanacaktı. Yaptı da bunu. Evi Great Western Railway Company'den kiraladılar.

Bir açıdan mesafe dezavantajdı; çünkü oraya ancak yazları gidebiliyorduk. Böylece kırsaldaki yaşamımız yılda iki, en fazla üç aya sığdırılmış oldu. Öbür ayların tamamını Londra'da geçiriyorduk. Ama geriye dönüp baktığımda, çocuklar olarak sahip olduğumuz hiçbir şey Cornwall'da geçirdiğimiz yazlar kadar fark yaratmadı bizde, orası kadar önemli olmadı. Londra'da geçirdiğimiz aylardan sonra Cornwall'a gitmek,

kendi evimizde bulunmak, kendi bahçemizde, koyda olmak, denizde, kırlarda, Clodgy, Halestown Bog, Carbis Körfezi, Lelant, Trevail, Zennor, Gunnard's Head'de; ilk gece dalgaların sahilde çatladığını sarı storun arkasından işitmek, kumları kazmak, bir balıkçı teknesinde denize açılmak, kayalıklara tırmanmak, kırmızı ve sarı anemonların antenlerini uzattıklarını görmek ya da kayalara pelte gibi yapışmak, bir su birikintisinde çırpınan bir balık görmek, deniz kabukları toplamak, yemek odasında dilbilgisi çalışmak ve koyda ışıkların değiştiğini görmek, eskalonyanın gri ya da açık yeşil yapraklarını görmek, kasabaya inip bir peniye bir kutu raptiye ya da bir çakı almak, Lanham'ların evinin –Mrs. Lanham başının etrafında sallanan sahte bukleler takardı saçlarına; hizmetçiler Mr. Lanham'ın karısıyla ilan yoluyla evlendiğini söylerlerdi– etrafında dolanmak, eğimli küçük sokaklarda balık kokularını duymak, ağızlarında balık kılçıklarıyla sayısız kedi görmek, evlerinin önündeki yüksek basamaklarda durup mazgallara kova kova kirli su boşaltan kadınları görmek, her gün kocaman bir kâse, üzeri sarı bir tabaka halinde krema kaplı Cornish kaymağı yemek ve böğürtlenlerle bolca esmer şeker yemek, kırsalı bizim içimizde pekiştirdi. Bu hatırladığım şeylerle sayfalar doldurabilirim. Bunların hepsi birleşince St. Ives'taki yazlar akla gelebilecek en iyi başlangıç oldu hayata. Annemle babam Talland House'u kiraladıklarında, bize –en azından bana– sürekli ve paha biçilmez bir şey sunmuş oldular. Çocukluğumu düşündüğümde ya sadece Surrey'i ya da Sussex'i ya da Isle of Wight'ı düşünseydim?

Kasaba o günlerde neredeyse on altıncı yüzyıldaki görünümündeydi, tanınmıyordu, kimse gelmiyordu, adanın aşağısındaki çukurun yamacını süsleyen, birbirine girmiş granit evlerden oluşuyordu. Bu evler birkaç tane balıkçı için, sığınma

amacıyla yapılmış olmalıydı, Cornwall'un İngiltere'den, şimdi İspanya ya da Afrika'nın olduğundan daha uzakta sayıldığı zamanlarda. Yokuşlu, küçük bir kasabaydı. Pek çok evin önünde, kapıya uzanan parmaklığıyla birkaç basamaklık merdiven vardı. Duvarlar, denizden gelen fırtınalara dayanacak kalın granit bloklardan yapılmıştı. Cornish kaymağı renginde boyanmışlardı; kaymak gibi de pütürlüydüler. Görünümlerini yumuşatacak hiçbir şey yoktu; ne kırmızı tuğlalar, ne yumuşak hasır damlar. On sekizinci yüzyıl, güneydeki her evin üzerinde kesin izler bırakmış olsa da St. Ives'ın üzerinde hiçbir iz bırakmamıştı. Dün bile inşa edilmiş olabilirdi orası; ya da Fatih William zamanında. Ne mimarisi vardı ne de düzeni. Pazaryeri, köşeli, parke taşlı açık bir alandı; kilise bir yandaydı, granittendi, evler gibi onun da yaşı belli değildi; yanında da balık pazarı vardı. Önü çimenlik değildi. Pazaryeriyle doğrudan birleşiyordu. Oymalı kapılar da yoktu, büyük pencereler de, eşikler de; yosun da yoktu, kapıların üst eşiği de. Orası rüzgârlı, gürültülü, balık kokulu, karmaşalı, dar sokaklı bir kasabaydı; midye ya da deniz minaresi rengindeydi; gri bir duvarın üzerinde kümelenmiş bir öbek kaba, kabuklu deniz hayvanı gibi.

Bizim evimiz, Talland House, kasabanın hemen dışında, tepedeydi. Great Western Railway'in orasını kimin için yaptırdığını bilmiyorum. Kırklı ya da ellili yıllarda yapılmış olmalı; çocukların çizdiği evler gibi kare bir binaydı; tek dikkati çeken yanı alçak damı ve damın çevresini dolaşan çaprazlı parmaklıktı; o da çocukların çizdiği resimler gibiydi. Eğimli bir bahçenin ortasındaydı; ve bahçe, kalın eskalonya çitleriyle birbirinden ayrılan birkaç bahçeye bölünmüştü, eskalonyanın yapraklarını elimizde ezince çok tatlı bir koku salarlardı. Birbirinden uzak pek çok köşesi ve etrafı çevrili çimenliği vardı, hepsi de bir ada sahipti; kahve bahçesi vardı; çeşme vardı – huniye

benzeyen ağzından su damlatan bir çanaktı, etrafında da nemli ve her mevsim yeşil bir çit; kriket çimeni; seranın altında, mor klematislerin yetiştiği yerdeki Aşk Köşesi – Leo Maxse, Kitty Lushington'a evlenme teklifini orada yapmıştı. (Bu konuşmayı duyan Thoby, Paddy'nin oğluyla konuştuğunu sandım, demişti.) Mutfağın bahçesi de vardı; böğürtlen tarhları; Willy Fisher'ın, hazırladığı küçük vapurları, çarklarını lastik bir bantla döndürerek yüzdürdüğü havuz; ve büyük ağaç. Bütün bu farklı, birbirinden kopuk yerler, iki hektardan büyük olmayan o bahçenin içindeydi. Büyük, tahta bir kapıdan geçilerek girilirdi bahçeye, kapının sürgüsünün tıkırtısı âşina olduğumuz seslerden biriydi; araba yolundan ilerler, buz çiçeklerinin etli yapraklarının yer yer örttüğü dik, taş duvarın yanından geçerdik; sonra öbek öbek pampa çalılarının arasından gözetleme yerine ulaşırdık. Burası, yüksek bahçe duvarının üstüne doğru uzanan çimenlik bir tepeydi. Bizi sık sık oraya yollarlardı sinyalin verildiğini görelim diye. Sinyal verildiğinde treni karşılamak için istasyona koşma vakti gelmiş demekti. O tren Mr. Lowell'ı, Mr. Gibbs'i, Stillman'ları, Lushington'ları, Symonds'ları getirirdi. Ama arkadaş ağırlamak büyüklere ait bir meseleydi. Bizim arkadaşlarımız asla kalmaya gelmezlerdi. Biz de istemezdik zaten. "Dörtlümüz" kendine yetiyordu. Bir keresinde Mrs. Westlake, Elsie adında bir kızı bizimle oynasın diye getirdiğinde ben kızı "bahçede süpürmüştüm". Onu önüme katıp ölü yapraklar gibi sürüdüğümü hatırlıyorum.

Gözetleme yerinden bakınca koyu tabak gibi görürdük. (Mr. Symonds, o koyun ona Napoli Körfezi'ni hatırlattığını söylerdi.) Geniş bir koydu, girintili çıkıntılıydı, sahilinde ince bir kum şeridi vardı, onun da gerisinde yeşil kum tepecikleri; sahilin kavisleri bir ucunda deniz fenerinin siyah ve beyaz kulesi bulunan iki siyah kayanın içine girip çıkardı; öbür ucunda,

Hayle Nehri kumların üzerinde mavi bir damar oluştururdu, üzerinde her zaman bir martının oturduğu kazıklar, kanalın Hayle Limanı'na geçişini belirlerdi. Bu büyük, akışkan su çanağının rengi sürekli değişirdi; koyu mavi olurdu; zümrüt yeşili; mor ve sonra tepesi beyaz köpüklü fırtına grisi. Koya sürekli gemiler girip çıkardı. Çoğunlukla, bacasının çevresinde beyaz ya da kırmızı bir şerit bulunan bir Haines gemisi görülürdü, kömür almak üzere Cardiff'e giderdi. Kötü havalarda bazen uyandığımızda koyu gemilerle dolu bulurduk, gece boyunca oraya sığınmış olurlardı – çoğunlukla ortası alçak küçük yük şilepleriydi bunlar. Ama bazen de büyük bir gemi demir atardı orada; bazen bir savaş gemisi; bazen büyük bir yelkenli; bazen de tanınmış, beyaz bir yat. Sonra her sabah ufak yelkenliler derin sularda balık avlamak için hantal hantal çıkarlardı. Akşamları uskumru filosu gelirdi, ışıkları oynaşıp dururdu; filo geri gelirken burundan dolaşır, ansızın yelkenlerini indirirdi. Biz annemle gözetleme yerinde durur, onları seyrederdik.

Her yıl, eylülün ilk haftasında, "Sardalye tekneleri çıkarıldı!" diye bağırırdık. Sahile çekilirlerdi, yılın geri kalan kısmındaysa orada arka arkaya yatarlardı. Atlar sahilde çekmeye uğraşırlardı onları. Kıyıya yakın bir yere demir atarlardı; uzun siyah ayakkabılara benzerlerdi, çünkü her birinin bir ucunda gözcü için bir örtü, öbür ucunda da iri bir yığın halinde toparlanmış ağ –bunlara büyük ağ denirdi– bulunurdu. Sardalye tekneleri sürekli katranlanırdı, bu yüzden sahilde hep hafif bir katran kokusu olurdu. Haftalarca dururlardı orada, biz ekim ayında ayrılırken bile orada dururlar, Carbis Koyu'ndaki beyaz korunağında, teleskopunun başında oturan gözcünün gördüğü bir balık sürüsünü duyurmasını beklerlerdi. Gözcü orada oturup mor bir leke halinde körfeze girecek sardalyeleri gözler, yanı başında borazana benzer kocaman bir şey bulundururdu. O tek-

neler yıllarca dururlardı koyda. Büyük ağlar hiçbir zaman atılmazdı. Balıkçılar, Newlyn'deki buharlı trol teknelerinin sardalyeleri (belki) kaçırdığından ve onları denize sürüklediklerinden yakınırlardı. Ama bir gün, ders çalışırken gözcünün bağırdığını duyduk – düdüğe benzeyen uzun, berrak, tiz bir sesti. Balıkçılar sandallarla teknelere gittiler. Dersi bıraktık. Büyük ağlar denize atıldı. Şurada burada, halka halka mantarlar, ağın üzerinde sürükleniyordu. Ama o zamana kadar sardalyeler koydan çıkmışlardı; ağları topladılar. (Dördümüzün Carbis Koyu'nda ev tuttuğu 1905 yılında sardalyeler geldiler. Sabah erkenden kürek çekerek denize açıldık. Deniz gümüşsü püskürüp köpürüyor, kabarıyordu. Yandaki teknedeki bir yabancı o köpüren nesneyi kürekle bizim kayığımıza boşalttı. "Kahvaltıda taze balık ister misiniz?" dedi – herkes heyecanlı, sevinçliydi; bütün tekneler balıkların ağırlığından su düzeyine alçalmışlardı. Limana gittik, balıkların kutulanmasını izledik. Bunu anlatan bir yazı yazdım ve bir gazeteye yolladım; ancak kabul etmediler. Ama Thoby, Nessa'ya bende biraz deha olabileceğini söylemiş, Nessa da bana aktardı.) St. Ives'ta kaldığımız yıllar boyunca koya sardalye gelmedi; sardalye tekneleri orada kaldılar, demir atmış olarak beklediler; biz yüzerek açılır, kenara tutunur, yaşlı adamın kahverengi muşamba çadırının altında yatarak nöbet tutmasını seyrederdik. Orada bekleyen sardalye teknelerini gördükçe babam sofrada oflayıp puflardı. Yoksul balıkçıların halinden anlardı tuhaf bir şekilde; dağ rehberlerine gösterdiği saygıyı onlara da gösterirdi. Annem de elbette balıkçıların evlerine girip çıkarak tanıdı onları; Stella'nın mezar taşına yazılmasını istediği gibi "iyilikler yaparak" dolaşırdı; ziyarette bulunur, yardım ederdi, bakım derneğini kurdu. Annemin ölümünden sonra o kuruluşun adı Julia Prinsep Stephen Nursing Association oldu.[1]

1 Bakım derneği.

Meredith,[1] Symonds'lar ve Stillman'lar ona katkıda bulundular; Ka Arnold-Forster[2] bana geçenlerde o derneğin hâlâ mevcut olduğunu söyledi.

Her yıl, ağustos ayında koyda tekne yarışları yapılırdı. İplere gerilmiş küçük bayrakların direkten direğe asıldığı hakem teknesinin yerini almasını seyrederdik. Bando çalardı. Suyun üzerinden bize doğru müzik esintileri gelirdi. Bütün küçük tekneler limandan çıkardı. Sonra bir silah patlatılır, yarış başlardı. Tekneler fırlardı – yelkenli ufak gemiler, gezinti tekneleri, kayıklar; koyun çevresinde bayraklarla işaretlenmiş değişik rotalarda yarış ederlerdi. Onlar yarışırken yüzücüler de yarış teknesinde sıraya girip kendi yarışlarının başlamasını beklerlerdi. Top patlatılırdı; yüzücüler suya atlarlardı, küçük başlarının suya dalıp çıktığını, kollarının parladığını görür, yüzücülerden biri diğerlerinin önüne geçtiğinde insanların bağırdığını duyardık. Bir yıl, bizim sevimli, kıvırcık saçlı postacımızın kazanması gerekiyordu (Onun mektupları taşıdığı kahverengi bez çantayı hatırlıyorum) ama daha sonra Amy'ye, "Öbür adamın kazanmasına göz yumdum, çünkü onun son şansıydı," demiş.

Uçuşan bayraklarla, topların patlatılmasıyla, suya atlayan, sonra da tekneye geri çekilen yüzücülerle bütün bunları seyretmek çok eğlenceliydi. St. Ives'lılar seyretmek için Malakoff'ta toplanırlardı, burası Kırım Savaşı sırasında yapıldığı söylenen Teras'ın gerisinde sekiz köşeli bir yerdi ve kasaba halkının bir yeri süsleme konusundaki tek çabasıydı. St. Ives'ta eğlenilecek bir rıhtım yoktu, gezinti yolu da yoktu, sadece mavi kazaklı, emekli balıkçıların oturup pipo içerek dedikodu yaptıkları bir-

1 George Meredith: Romancı ve şair.

2 Ka Arnold Foster: Cambridge'de eğitim görmüş ve erkek-kadın karışık "neo-pagan" grubuna katılmıştı. Virginia Woolf'un yakın arkadaşıydı.

kaç taş bankın bulunduğu bu köşeli, çakıl taşlı toprak parçası vardı. Tekne yarışlarının yapıldığı günler aklımda kaldı, uzaktan gelen müziğiyle, bayraklar asılı ipleriyle, denize açılan tekneleriyle, bir Fransız tablosundaki gibi kumun üzerinde nokta nokta görünen insanlarla.

O günlerde St. Ives'a, bizim ve geçerken ara sıra uğrayan ressamların dışında yazları kimse gelmezdi. Âdetleri kendilerine ait âdetlerdi; şenlikleri de öyle. Ağustos ayında tekne yarışları yapılırdı. On iki yılda bir filan,[1] yetmiş yaşın üzerindeki yaşlı erkeklerle kadınlar Knills Anıtı'nın çevresinde dans ederlerdi –küçük bir meydanlıkta granit bir sütundu bu anıt– en uzun süre dans eden çifte, bir şilin mi? altı şilin mi? verilirdi belediye başkanı tarafından – uzun, kenarı kürklü bir palto giyen Dr. Nicholas vermişti o gün. St. Ives'ta geçmiş günlerden bir kalıntı vardı, ama kullanımdaydı –Charlie Pearce idi bu, kasabanın çığırtkanı. Ara sıra evlerin önünden ayaklarını sürüyerek geçer, elindeki çıngırağı sallayarak "Oyez, Oyez, Oyez" diye bağırırdı. Başka neler söylediğini bilmiyorum, sadece bir keresinde, Talland House'a gelen bir konuk yaka iğnesini kaybettiğinde Charlie Pearce'i buna dair bağırttırmıştı. Charlie kördü, ya da hemen hemen kördü; uzun, zayıf bir yüzü, gri gözleri vardı, pişmiş bir balığın gözlerine benzerdi, eski püskü bir silindir şapka takardı, kemikli bedenini sıkıca saran redingotunu yukarıdan aşağıya iliklerdi, çıngırağını sallayıp "Oyez, Oyez, Oyez" diye bağırırken ayaklarını sürüyerek yürürdü. Onu da, kasabadaki pek çok kişiyi olduğu gibi, hizmetkârlar, özellikle de Sophie kanalıyla tanımıştık, Sophie'nin kasabalıların arasında pek çok arkadaşı vardı. Ellerinde paketleriyle bahçe yolundan geçip mutfak kapısına gelen satıcıların hepsini tanırdık –çamaşırları büyük bir sepette taşıyan Alice Curnow;

1 Bu tören on iki yılda bir değil, beş yılda bir yapılıyor.

başka bir sepette balık getiren balıkçı Mrs. Adams– hâlâ canlı, hâlâ mavi olan ıstakozlar sepetin içinde kıpır kıpır oynarlardı. Istakoz mutfak masasının üzerine bırakılır, iri kıskacını açıp kapatır, elimizi kıstırırdı. Uzun, tombul bir balığın kilerde bir çengelde kıvrandığını ve Gerald'ın onu bir süpürge sapıyla vura vura öldürdüğünü hatırladığımı düşündüğümde acaba gerçekten yaşanmış bir olayı mı düşünüyorum?

Mutfak, Sophie'nin mutfağı, çünkü Sophie'nin *Hyde Park Gate News*'ta kullandığımız adlarıyla diğer "mutfak sakinlerinin" hepsi üzerinde hâkimiyeti vardı, bizim çocuk odamızın hemen altındaydı. Akşam yemeği saatinde ipin ucundaki sepetimizi aşağı sallandırır, mutfak penceresinin üstünde bekletirdik. Eğer Sophie'nin keyfi yerindeyse sepeti içeri çeker, içine büyüklerin yemeklerinden bir miktar koyar, tekrar dışarı iterdi. Ama eğer huysuzluğu üzerindeyse sepeti sertçe çeker, ipini keser, biz de elimizde kopuk iple kalırdık. Yüklü sepetin ve hafiflemiş ipin verdiği duyguyu hatırlayabiliyorum.

Her gün öğleden sonra gezintiye çıkardık. Sonraları bu gezintiler cezaya dönüştü. Babamız dışarı çıkarken annem birimizin de onunla birlikte gitmesi için ısrar ederdi. Babamın sağlığını, keyfini fazlasıyla aklına takardı, şimdi düşünüyorum da bizi onun uğruna feda etmeye hazırdı. Bu yüzden babamın başkalarına bağımlılığı annemden bize miras kaldı, annemin ölümünden sonra da bu çok insafsız bir eziyet halini aldı. Babamı kendi başının çaresine bakabilecek durumda bırakmış olsaydı onunla ilişkimiz daha iyi olurdu. Ama annem babamın sağlığını bir fetiş yaptı, bu yüzden –bunun bizi nasıl etkileyeceğini hiç hesaplamadan– kendini tüketti ve kırk dokuz yaşındayken öldü; oysa babam yaşadı, o kadar sağlıklıydı ki yetmiş iki yaşında kanserden ölmek ona çok zor geldi. Bununla birlikte, hâlâ unutmadığım eski bir şikâyeti ortaya koyarak bu

parantezi açmış olsam da, St. Ives yine de hepimize, şu anda bile gözlerimin önünde olan o "katıksız zevki" verdi. Karaağacın limon rengi yaprakları; meyve bahçesindeki elmalar; yaprakların mırıltısı ve hışırtısı burada duraklamama ve insan gücü dışında kaç gücün etkisinde olduğumuzu düşünmeme neden oluyor. Ben bunları yazarken ışık parlıyor; elmalardan birinin rengi parlak yeşile dönüşüyor; bütün varlığımla karşılık veriyorum buna; ama nasıl? Sonra penceremin altında küçük bir baykuş [cıvıldıyor]. Yine karşılık veriyorum. Ne demek istediğimi mecazi olarak, şipşak fotoğraf görüntüsüyle verebilirim; duygulanımların üzerinde sürüklenen, delik deşik bir kayığım; görünmez ışınlar altında hassas bir levha; filan falan. Ya da üçüncü bir sese dair müphem bir fikirle boğuşuyorum; Leonard'la konuşuyorum; Leonard benimle konuşuyor; ikimiz de üçüncü bir ses duyuyoruz. Ne demek istediğimi çözümlemek, hakiki bir şeyi mi kastettiğimi, uydurduğumu mu yoksa gerçeği mi söylediğimi keşfetmek için bütün sabah uğraşmak yerine, o seslerin soluğuyla yelkenlerimi şişirip kendimi onların eline bırakarak günlük hayatımda şu yana, bu yana savrulurken görmek yerine, sadece bu etkinin varlığını saptıyorum; onun büyük önemi olduğunu tahmin ediyorum; başkaları üzerindeki gücünü nasıl anlayacağımı bilemiyorum –Louie bunu hissediyor mu? Percy hissediyor mu? Dün gece yangın bombasının tepenin üzerinde sönüşünü seyredenlerden kaçı bunları okumuş olsaydı ne demek istediğimi anlardı?– daha sonra üzerinde çalışacağım bir damarı göstersin diye tam buraya bir yön işareti koyuyorum ve yüzeye çıkıyorum yine, yani St. Ives'a.

Pazar gezintilerinde hep Trick Robin'e yürürdük, ya da babamın hoşlandığı adıyla Tren Crom'a. Tepeden bakınca iki deniz görünürdü, bir yanda St. Michael's Mount, öbür yanda

deniz feneri. Cornwall'daki bütün tepeler gibi orada da yer yer granit blokları görülürdü; bazılarının eski mezarlar ve mihraplar olduğu söylenirdi; bazılarının içinde çukurlar açılmıştı, kapı direği dikilecekmiş gibi. Diğerleri üst üste yığılmış kayalardı. Loggan Kayası Tren Crom'un tepesindeydi; onu sallardık; pütürlü, yosun kaplı yüzeyindeki deliğin belki de kurbanların kanı için olduğunu söylerlerdi. Ama tam bir gerçeklik sevdalısı olan babam buna inanmazdı; kanımca bu gerçek bir Loggan Kayası değil, derdi; sıradan kayaların doğal yerleşimi. Tepeye, fundalıkların ve süpürgeotlarının arasından geçen küçük patikalardan çıkılırdı; katırtırnakları dizlerimizi çizerdi – tatlı, cevizsi kokusuyla o parlak sarı katırtırnakları. Çocuk adımlarıyla kısa bir yürüyüşle Masal Ülkesi'ne giderdik, geniş bir duvarla çevrili o ıssız ormana bu adı takmıştık. Duvarın üzerinde yürür, meşe ormanına ve boyumuzu aşan büyük eğreltiotlarına bakardık. Yaş mazıların kokusu duyulurdu; karanlık, nemli, sessiz ve gizemliydi. Daha uzun, daha maceralı bir gezinti Halestown Bog'a yapılandı. Babam yine bizi düzeltirdi; Helston Bog derdik oraya; asıl adı Halestown'dı. O bataklıktaki sabit yerlerin birinden öbürüne sıçrardık; bastığımız yerler çöker, dizlerimize kadar kahverengi bataklık çamuruna gömülürdük. Kral eğreltisi yetişirdi orada ve nadir bulunan kız saçı eğreltisi. Bu gezintilerden daha iyisi, belki on beş günde bir bize sunulan bir lütuf, öğle sonrası yapılan tekne gezintisiydi. Yelkenli bir tekne kiralardık, balıkçılar da bizimle gelirlerdi. Ama bir keresinde Thoby'nin dümene geçip bizi eve götürmesine izin verilmişti. "Bizi geri götürebileceğini göster onlara, oğlum," dedi babam, Thoby'ye beslediği her zamanki güveni ve duyduğu gururla. Thoby balıkçının yerine geçti, dümeni tuttu, yanakları kızararak, mavi gözleri daha da mavileşerek, dudaklarını kısarak oturdu orada, yelkeni hiç gevşetme-

den tekneyi burundan döndürdü, limana soktu. Bir gün deniz kolları sularda oynaşan soluk denizanalarıyla doldu, ampule benziyorlardı, ama elleyince insanı ısırıyorlardı. Bazen elimize sicim verirlerdi, yem niyetine balık parçaları olurdu uçlarında; tekne sularda sarsılarak ilerlerken sicim ellerimizde titreşirdi; ve sonra –o heyecanı nasıl anlatayım– azıcık çekilirdi sicim, zıplar gibi; sonra bir kez daha; sicimi çekerdik; sonunda suların içinden kıvranıp duran beyaz balık çıkardı; ve teknenin zeminine çarpardık onu. Orada, üç-beş santim suyun içinde bir o yana bir bu yana çırpınırdı.

Bir keresinde, uzun uzun bekledikten ve rüzgâra karşı yol aldıktan ve peş peşe kırlangıçları, pisibalıklarını tuttuktan sonra babam bana, "Bir daha balığa çıkarsanız ben gelmeyeceğim, balıkların yakalandığını görmek hoşuma gitmiyor, ama siz isterseniz gidebilirsiniz," dedi. Mükemmel bir dersti bu. Sitem değildi, yasaklama değildi; sadece kendi duygularını ifade etmesiydi, ben bunun üzerinde düşünüp kendi kararımı verecektim. O ipin titreyişi ve gerilişi o güne kadar tattığım en derin tutku olsa da babamın sözleri o tutkuyu yavaş yavaş söndürdü; içimde herhangi bir kin duygusu kalmadan balık tutmayı istemez oldum. Ama kendi tutkumun anısı, benim av tutkusunu gözümde canlandırabilmemi sağlıyor. Her deneyimi baştan sona yaşamamız mümkün olmadığından başkalarının deneyimlerini temsil eden bir şey üretebileceğimiz o paha biçilmez çekirdeklerden biri. Çoğunlukla böyle çekirdeklerle yetiniriz; hayatımız başka türlü olsaydı neler olabileceğinin tohumlarıyla. Balık tutmayı gözüme bir an ilişen diğer şeylerle birlikte aynı çekmeceye koyuyorum, örneğin Londra sokaklarında yürürken bodrum katlarına göz attığımda gördüklerimin yanına.

Yaş mazılar, arka yüzlerinde tohum kesecikleriyle eğreltiotları, tekne yarışları, Charlie Pearce, bahçe kapısının tıkırtısı,

evin önündeki sıcak basamakta kaynaşan karıncalar; raptiye satın almak; denize açılmak; Halestown Bog'un kokusu; Trevail'deki çiftlik evinde, çay saatinde Cornish Cream çayıyla birlikte yenen çörekler; ders çalıştığımız saatlerde deniz dibinin değişen rengi; hasır koltuğundaki yaşlı Mr. Wolstenholme; çayırdaki benekli karaağaç yaprakları; sabah erkenden evin üstünden gaklayarak geçen kargalar; alt yüzlerinin grisini gösteren eskalonya yaprakları; Hayle'deki cephanelik infilak ettiğinde, delinen portakaldan fışkırır gibi havada çizilen yay; şamandıranın gümbürtüsü –nedense St. Ives'ı düşünürken en önce aklıma bunlar geliyor– birbiriyle tutarsız, karmakarışık bir katalog, denize gömülmüş bir ağın işareti olan küçük mantarlar.

İçindekileri birbirinden ayırmadan o ağı kıyıya çekmek için, sonu olmasa da sonunu getirerek şunu ekliyorum: annemin ölümünden önce iki-üç yıl kadar (yani 1892-3-4) çocuk odasında kulaklarımıza tekinsiz sözler ulaştı, büyükler St. Ives'tan ayrılmaktan söz ediyorlardı. Mesafe eziyet haline gelmişti; o sıralarda George ile Gerald, Londra'da işe girmişlerdi. Thoby'nin okulu, Adrian'ın okulu gibi diğer masraflar, daha acildiler. Ve sonra, temmuzda oraya gittiğimizde, tam gözlem yerinin karşısında kocaman, kare, yulaf ezmesi renginde bir otelin yükseldiğini gördük. Annem, dramatik el kol hareketleriyle manzaranın bozulduğunu, St. Ives'ın mahvolacağını söyledi; bütün bu nedenlerden dolayı bir ekim günü bahçemizde bir emlakçının tabelası belirdi; tabeladaki yazının yeniden boyanması gerektiğinden elime bir boya kutusu alıp harflerden bazılarını –Kiralık Ev– yenilememe izin verdiler. Boyamanın keyfine oradan ayrılmanın korkusu karışıyordu. Ama biriki yaz kiracı çıkmadı. Tehlikenin geçtiğini umut ediyorduk. Sonra, 1895 ilkbaharında annem öldü. Babam St. Ives'ı bir daha

görmek istemediğine oracıkta karar verdi. Bir ay kadar sonra Gerald tek başına St. Ives'a gitti; kira sözleşmemizin Millie Dow diye birilerine devredilmesini ayarladı ve St. Ives hayatımızdan tümüyle çıkmış oldu.

Bugün (11 Ekim 1940), ılık bir sonbahar günü (Londra dün gece bombalandı), hızla tuttuğum notlar arasından Thoby'nin bir tek gerçek resmini kurtarıyorum; yelkenleri gevşetmeden bizi burundan döndürmesini. Ceketi epeyce dar gelen, kolları ceketinin yenlerinden uzayan bir öğrencinin resmini bulup çıkarıyorum. Somurtuyordu, suratını asmıştı; bütün dikkatini yaptığı işe verince gözleri daha da mavileşirdi; yüzü hafifçe kızarırdı. Babasının kendisinden gurur duyması yüzünden sırtına binen ağırlığı; yetişkin erkek muamelesi görmenin verdiği yükü, sorumluluğu çoğu çocuktan daha önce hissediyordu.

Benim gibi bir profesyonel için pek de güç olmayacak bir görevden, o çocuğu tekneden alıp Hyde Park Gate'teki oturma/yatak odama geçirme görevinden –Roger'ı hayatın bir ucundan öbür ucuna götürmedim mi– neden kaçınıyorum? Çünkü St. Ives'ı düşünmeye devam etmek istiyorum. Düşünmeye devam edersem başka bir sürü resmi daha hatırlayabileceğim bahanesine sığınıyorum; Thoby'yi tekrar tekrar geriye getirebileceğime. Hem bu sadece bir bahane değil; çünkü onun çevresinde hep, pütürlü bir ceketin üzerinde boncuk boncuk biriken çiy taneleri gibi kırsal var, kelebekler, kuşlar, çamurlu yollar, çamurlu çizmeler, atlar.

Ama doğru, Hyde Park Gate'teki odama gitmek istemiyorum. 1897-1904 arası yıllar beni ürkütüyor, o mutsuz yedi yıl. Bizim o zamanki hayatlarımız kadar var-olmamanın eziyet ettiği ve yıprattığı ve uyuşturduğu pek az hayat vardır. Bu da, kısacası, o iki büyük, gereksiz beceriksizliğin mirasıydı; o yılları

normal ve doğal, hatta "mutlu" yaşayabilecek iki insanı acımasızca ve amaçsızca öldüren biçerdöverin rasgele, düşüncesizce inen o iki darbesi.

Annemi ve Stella'yı düşünüyor değilim; onların ölümlerinin yol açtığı hasarı düşünüyorum. Daha sonra daha özenli anlatırım, bir-iki sahneyle betimlerim. İşte bu yüzden Thoby'yi tekneden alıp odama getirmek istemiyorum.

Önceki düşüncelerimden birine dönersem, bu ölümler olmasaydı Thoby bize bu kadar içten ama sessizce bağlı olmazdı. Bu sakatlıkların iyi bir yanı varsa eğer (ki bundan kuşkuluyum), o da insanı daha duyarlı yapmasıdır. Hayatın güvenilir olmadığının farkına varmak, giden bir şeyi hatırlamak, ara sıra, karşı konulmaz biçimde, babam üstüme düşmediğinde ona karşı hissettiğim gibi, beceriksizce, tutkulu bir yakınlık hissetmek – bütün bunların farkına on beşinde, on altısında, on yedisinde, gelip geçen anlarda farkına varmak – eğer, eğer, eğer–. Ama işe yaradı mı? St. Ives'tayken olduğu gibi aile hayatının telaşını ve karmaşasını hissetmeye devam etmek (bu konuda hüküm verebilecek biri, bir ölçü yokken iyi ve daha iyi demenin bir anlamı varsa) daha iyi olmaz mıydı? Aileyle kuşatılmak; bir yandan aile bir bütün olarak kendi yavan, gürültülü yoluna giderken kendi başına keşfetmeye ve maceraya atılmaya devam etmek; ailenin korumasından kurtulmaktan daha iyi olmaz mıydı bu; ailenin koruyucu kanatlarının dışına çıkmaktan; o kanatların çatlayıp kırılmasından; aileyi eleştirmekten ve ona kuşkuyla bakmaktan–? Aileden kopmamak, ona inanmak, onu benimsemek, ki o iki ölüm olmasaydı böyle yapılırdı, belki de bize daha geniş hareket alanı açardı, çeşitlilik sağlardı ve kesinlikle daha büyük özgüven de. Öte yandan, bir başka soru daha sorabilirim: O ölümler bize, uyuştursalar da, kolumuzu kanadımızı kırsalar da, tanrıların (öyle söylerdim eskiden) bizi

ciddiye aldığını gösteren bir deneyim mi sağladı ve diyelim ki Booth'ları ya da Milman'ları ona değer bulmadığı bir görevi bize mi verdi? Ben bunu her zamanki görsel ifade tarzımla söyledim. (Thoby'nin ölümünden sonra) Onlarla kendim arasında (Gordon Meydanı'nda dolaşıyordum) iki büyük değirmentaşı görürdüm.[1] "Onlarla" benim aramda bir anlaşmazlık varmış gibi yapardım. Eğer hayat bu şekilde hazırlanıp tekme atıyorsa, o zaman hayat kurtulabileceğimiz bir şey demektir, diye mantık yürütüyordum; hiç kimse, "onların" beni değerli maddenin zayıf, küçük, cılız bir kırpıntısıyla beslediğini söyleyemezdi. Böylece hayatın aşırı gerçek bir şey olduğunu düşünmeye başladım. Bu da elbette kendimi daha önemli hissetmemi sağladı. İnsanlarla ilişkilerimde değil; bana değirmentaşlarının arasında öğütüldüğümü hissetmeme yetecek kadar saygı gösteren güçle olan ilişkimde.

Bu nedenle ilişkimizin (Thoby ile benim ilişkimin) o ölümler olmasaydı bu kadar ciddi olmayacağını düşünüyorum. Dile getirilmeyen gerçek –kabaca gözümde canlandırdım onu– oradaydı, Thoby'nin içindeydi; benim içimdeydi; Hyde Park Gate'teki odama geldiğinde. Tartışmalarımızın arkasındaydı. Elbette doğal olarak birbirimizden hoşlanıyorduk. Ağabey duygularının dışında (korumacıydı) bence bana karşı bir birey olarak, eğlenen, şaşıran, sorgulayan bir tavır içindeydi. Ondan bir buçuk yıl küçüktüm ve kızdım. Benim savunmasız küçük bir yaratık olduğumu düşündüğünü sanıyorum; onunla kıyaslandığımda odamda korunmalı durumdaydım; onun okul hikâyelerini merakla dinleyen zeki bir dinleyiciydim; onunkilere üstün gelecek kendi deneyimlerim yoktu; ama pasif değildim; tam tersine, kıpır kıpır, meraklı, huzursuz,

1 Leslie Stephen 1904'te ölünce çocukları Hyde Park Gate 22 numaradan Bloomsbury'deki Gordon Meydanı 46 numaraya taşındılar.

karşı çıkıcıydım. Merdivenden inip çıktıktan sonra kendi başımıza kitap okumak üzere birbirimizden ayrılmıştık. Şu ya da bu şekilde kendi başına Shakespeare'i baştan sona okumuştu. İyice özümsemişti onu kendi adamakıllı beceriksiz tarzıyla ve tuvaletin önündeki basamaklarda, mum yağı kokulu sahanlığın önünde Yunanların hikâyelerini ilgisizce dinlediğimden beri ilk tartışmalarımız Shakespeare hakkındaydı. Her şeyin Shakespeare'de bulunduğunu öne sürerek binerdi üzerime. Bildiği her şeyi üzerime çığ gibi indirirdi. Ben isyan ederdim. Ama her şeye nasıl karşı koyabilirdim? Oldukça zayıf kalırdım; kızarır, sinirlenirdim. Ama o günlerdeki samimi duygum, tiyatro oyunlarından hiç hoşlanmadığımdı. Nasıl başlıyorlardı? En ufak bir ilginç yanı olmayan sıkıcı bir konuşmayla. Bunu kanıtlamak için *On İkinci Gece*'yi açıp okudum: "Eğer müzik aşkın gıdasıysa, durmadan çalın..." Bu sefer pes etmiştim. Thoby de acımasızdı; yılıştı; beni bozdu; üstüme geldi; öyle coşmuştu ki ikimizin de kanımız beynimize çıktı. Demek ki karşı çıkışım pek de etkisiz kalmamıştı. Shakespeare'den duyduğu gururu hissetmemi sağladı, arkadaşlarıyla gururlanması gibiydi – en ufak bir acıma göstermeden Falstaff'ı bir kenara bıraktığını belirtti. Shakespeare'deki bu büyük, doğal zalimliğe bayılıyordu Thoby. Bir ağacın yapraklarını dökmesi gibiydi. Öte yandan Desdemona tekrar uyandığında Shakespeare'in muhtemelen "duygusal" davrandığını düşünüyordu. Hatırladığım özel eleştiriler sadece bunlar, çünkü Thoby benim gibi değildi, tek tek sözcükleri ya da cümleleri bir kenara ayırmaz, not tutmazdı. Daha rahattı, eline çabuktu, hemen kavrardı. Bu yüzden ayrıntılı yorumlar alamazdım ağzından; ama Shakespeare'in ona ikinci bir dünya olduğunu hissediyordum: günlük dünyanın ölçüsünü bulduğu yerdi. Orada yolunu buluyordu; oradaki standartlara göre ölçüyordu bizi. Bir seferinde, metronun

sigara içilen üçüncü mevki vagonunda otururken, sarhoşlar arasında arbede çıktığında, aklının Falstaff'ta ve Hal'da ve Mother Quickly'de ve ötekilerde olduğunu hissetmiştim. Bir köşede, ağzında piposuyla oturmuş gazetesinin üstünden bakıyordu; hazırlıklıydı; istifini bozmadan onları inceliyordu; her şeyi yerine oturtur gibiydi. Onun kendi yerini bildiğini, aldığı mirasın tadını çıkardığını hissetmiştim (sadece o zaman da değil). Savaş kokusu aldığını hissetmiştim; yasa kurucu olmaya (önceden) hazırdı bile; erkek olarak konumundan gururluydu; erkekler arasındaki rolünü oynamaya hazırdı. Eğer çıkabilseydi tahta, kral gibi davranacağını kanıtlardı mutlaka.[1] Walter Lamb'ın onun hakkında söyledikleri çok uygun düşüyordu.

Böylece tartıştık; Shakespeare hakkında; pek çok şey hakkında; çoğu kez de sinirlendik; ama ortak bir hayranlık ikimizi de kendine çekiyordu. Bir gece yürüyerek eve dönerken Grays' Inn'in bir yerinde bana şöyle dedi: "Yeşilli adamın[2] ne düşündüğünü hep merak ederim" – (Bu nereden geliyor?) Bunu duyunca çok mutlu oldum, benim bir şey söylememi istediğini biliyordum –fikrimi almak istiyordu– karanlıktaki o taş levha hâlâ benim suya gömülmemiş adalarımdan biridir. Ama ne kadar da çekingendik. Bugün kız kardeşlerle erkek kardeşler her konuda oldukça serbestçe konuşuyorlar. Cinsellik, sodomi, regliler filan. Biz kendimiz hakkında bile fazla konuşmazdık; birbirimize sırlarımızı açtığımızı hatırlamıyorum, ya da iltifat ettiğimizi; öpüşmedik de; kendimizi karşılıklı çözümlemedik de. Cinselliğe gelince, Thoby gözlerimizin önünde, bizim yanımızda çocukluktan delikanlılığa geçti, delikanlılıktan da erkekliğe ve neler hissettiğinin işareti olabilecek tek bir kelime

1 Hamlet'in cesedinin başında Fortinbras'ın son konuşmasına gönderme yapıyor. Walter Lamb, Thoby'nin yakın bir arkadaşıydı.

2 Genellikle parklarda bulunan, başına yapraklardan yeşil bir taç takılı erkek büstü. Muhtemelen Grays' Inn'in bir yerinde de vardı.

etmeden. Başka oğlanlar ona âşık olmuşlar mıydı? Onun onlara âşık olmadığı kesin. Daha sonra Clive'dan (oradan buradan konuşurken), onun Lytton'ın sodomisini sürekli espri konusu yaptığını öğrendim; Strache'nin budalaca, gülünç saçmalıklarından biri. Ama o sessizliğin altında –sakin ve tatlı sürdürülüyor olabilirdi, derinlik ve ciddiyet verilebilirdi ona, sözlerin bozacağı duygusal bir güç ve nitelik– büyük bir alınganlık gizliydi, bunu hissediyordum; büyük bir duyarlılık; bizimle duyduğu büyük gurur, fotoğraflarımız Cambridge'deki odasında şöminenin üzerinde dururdu hep; onu bir sevgili, bir koca, bir baba yapabilecek bütün o arzular. Aşkları çoktan kesin çizgilerle belirlenmişti, ama ortaya çıkmıyorlardı; Cambridge'de bir dansçı sevgilisi mi vardı, onun fotoğrafını bulan Gerald bunu keşfetmişti. Ve elbette Elena, sonra Irene. Ama kendisini seven kadınlara karşı ne kadar resmiydi, ne kadar ciddiydi. Ne kadar az konuşurdu; konuşmasa da titremesiyle, ürpermesiyle ne kadar belli ederdi. Bu onun özel yaşamıydı. Memuriyette ise, eğer yükselebilseydi, mutlaka yargıç olurdu. Bugün Sayın Yargıç Stephen olurdu; birçok kitap yazmış olurdu; bir–ikisi hukuk konusunda; aldatmaları ortaya koyan birkaç makale; belki kuşlar üzerine bir kitap, resimlerini kendisinin çizdiği. Bugüne gelindiğinde, altmış yaşında, seçkin bir kişi olurdu; ama ünlü değil; çünkü fazla melankolikti, fazla bağımsızdı; uyumsuzdu, hazır kalıplara girmezdi. Sanırım, başarılı bir adam değil de özgün biri olurdu; eğer yükselebilseydi.

O sözcüklerin matem tınısı, aslında hiç işitilmedikleri bir zamana dair belleğimi etkiliyor. O yirmi altısında, ben de yirmi dördümdeyken onun öleceği hiç aklımıza gelmemişti. Bu, insanın algılamaktan başka bir şey yapamayacağı, kendini koruyamayacağı –o matem çanlarının sesini sürekli duyarken ve iletirken buluyorum kendimi– sahtekârlıklardan biri.

O zamanlar Thoby'yi şimdi, yani artık her şey sona erdiği zaman gördüğüm gibi görmüyordum. O zamanlar sadece yaşadığımız ânı düşünüyordum; o odadayken; Clifton'dan yeni döndüğünde; ya da Cambridge'den; benimle tartışmak için odama uğradığında. Hangi tarihi atarsam atayım, heyecan verici bir andı; ikimiz de çocukluğun puslarından sıyrılırdık; ikimiz de birbirimizi ortaya çıkarken görürdük; ikimiz de yeni nitelikler hissederdik; o kendinde, ben de kendimde; ve ikimiz de birbirimizde. Keşfetme günleriydi. Mutlu da desek, mutsuz da desek, tedirgin edici de desek, heyecan verici günlerdi. Dıştan bakınca, mavi yünlü J. Hills elbisesiyle şaşılacak derecede yakışıklı göründüğünü keşfettiğimi hatırlıyorum. Bu dediğim 1899 Ekimi'nde, Cambridge'e ilk gittiğindeydi. Warboys'taki yaz, pipo içtiğini keşfettim. Ağzından hiç çıkarmazdı. Sonra, yarıyıllar geçtikçe Bell'i, Strache'yi ve Sydney-Turner'ı keşfettim. Ama Hyde Park Gate'te çok ileriye gittim şimdi. Stella'nın öldüğü yıla, 1897'ye dönüyorum.

Hepsini bir tek sahnede toplayabilirim. Stella'nın ölümünü izleyen ayları düşününce bir yaz gecesinin karanlığında hep yapraksız, çıplak bir çalılık görüyorum. Bu oldukça güzel çizilmiş, bol dallı ağaç bahçedeki bir evin önünde. Ben içeride Jack Hills'le oturuyorum. Elimi eline alıyor. Elimi yoğuruyor. "İnsanın içini parçalıyor..." diye inliyor. Çektiği acıya katlanabilmek için elimi yakaladı; kadınların çocuk doğururken çarşafı yakalamaları gibi. "Ama sen anlamazsın," derken duraladı. "Evet, anlayabilirim," diye mırıldandım. Bilinçaltımda, onun cinsel arzularının içini parçaladığını biliyordum; Stella'nın ölümünün verdiği acıyla birlikte bunları da hissettiğini biliyordum. İkisi de işkence ediyordu ona. Dışarıdaki, ağustos yazının alacakaranlığındaki ağaç, Jack inlerken bana onun acısının bir simgesini sunuyordu; bizim kısır acımızın; her şeyi özetliyordu.

Yapraksız ağaç benim için o yaz aylarının hâlâ amblemi, simgesidir.

Painswick'teki evimize her hafta sonu gelirdi Jack. Her gece, yemekten sonra ya Vanessa ya da ben onunla baş başa dışarı çıkardık. Her gün ya birimize ya da öbürümüze mektup yazardı. Acısının esas yükünü biz çekerdik. Istıraplar içindeydi. Bir keresinde babam, "Zavallı çocuk, çok kötü görünüyor" diye mırıldanmıştı, duyulacak şekilde. Bu sözü duyan Jack meseleyi örtbas etmek, babamın daha başka şeyler de söylemesini önlemek için beceriksizce bir şeyler gevelemişti. Kederli ama aynı zamanda inatçı görünüyordu; simsiyah giyinmişti. George, Gerald, Jack, üçü de baştan aşağı siyahlar içindeydiler. Yapraksız ağaç ve Jack'in bileğimi kavrayan eli; o yazı düşündüğümde ikisi birlikte aklıma geliyor.

Yapraksız ağaç aylarca bizim görünürdeki hayatlarımızın gerisindeydi. Ama ağaçlar yapraksız kalmaz. Küçük, kırmızı, soğuk tomurcuklar vermeye başlarlar. O imge kanalıyla ıstırabı, kavgaları, önce üstü örtülü, sonra patlayan öfkeleri, aile hayatı tekrar başlar başlamaz Stella'nın ölümünün –babamın dediği gibi– bizi birbirimize daha bağlamak yerine hepimizi uyumsuz bıraktığını kanıtlamaya başlayan imaları aktarabilirim; ilişkilerimiz, bize acı vererek, onun ölümünün bozduğu ilişkilere dönüşmüştü.

Bahçedeki başka bir sahneyi daha hatırlıyorum, bu kez Fritham'daydı. George koluma girmişti. İçeride babam her geceki gibi ötekilerle vist oynuyordu. George beni alıp çimenlikte dolaşmaya götürdü. Konuştuğumuz cümleleri tam olarak hatırlamıyorum. Mırıltılar geliyor aklıma; kolumun üzerinde onun elinin baskısı; sonra anladım ki, George çok duygusal ve müphem bir şekilde, "sevgili yaşlı keçi', "terbiyeli çocuk" filan gibi sözlerle Vanessa'nın Jack'e âşık olduğunun etrafta

konuşulduğunu anlatıyordu; yasadışıydı bu; yani evlenmeleri; Vanessa ile konuşamaz mıydım; onu ikna edemez miydim – alışıldık duygusal akortların rezonansıyla yürütülen bulanık bir gece konuşmasıydı bu; ve gururum okşanmıştı; belki de kendimi önemli hissetmiştim; ne söylememi istiyorsa onu söyleyeceğime söz vermiş de olabilirim. Neydi? Ne söylediğimi hatırlamıyorum; sadece Vanessa'nın yanıtı ve o yanıttaki burukluk: "Demek sen de onların tarafındansın."

O zaman Vanessa'nın kendi tarafının olduğunu anladım; eğer böyleyse ben onun tarafındaydım. Kafam karışmıştı, bir anda George'un tarafından Vanessa'nın tarafına geçtim. Ama belirsizliğim ve kafa karışıklığım durum hakkında pek az bilgim olduğunu gösteriyor; George ancak her şeyi denedikten sonra beni yardıma çağırmıştı – bir kere, Nessa'nın bana daha sonra anlattığına göre, babamla konuşmuştu; –günün birinde onunla çekinmeden konuşabilecek duruma gelmiş olsaydık– kendisini ciddi ilişkilerde güvenilir kılabilecek o entelektüel omurgasıyla babam, Vanessa ne istiyorsa onu yapsın, demekle yetinmişti, kendisi bu işe burnunu sokmayacaktı. Onun hayran olduğum tarafı da bu; önemli meselelerdeki onurlu ve akıllı davranışı; öfkeleri ve kibri ve bencilliği çoğunlukla o kadar örterdi ki bunu.

Şunu da söyleyeyim ki bu sahneler tamamıyla bir edebiyat aracı değil – her şeyi derleyip toplayıp sayısız küçük iplikle düğüm atmama yaramıyor. İşin içinde sayısız iplik vardı; yine de, durup düğümleri çözmeye çalışsaydım pek çoğunu toplardım. Nedeni ne olursa olsun, ben geçmişi sahneler yaratarak elimde tutabiliyorum. Sahnelerden biri hep en üste çıkıyor; düzenlenerek; temsil edici nitelikte. Bu da benim içgüdüsel tahminimi doğruluyor –mantıkdışı; iddiaların karşısında dayanamaz– yani bizler, kolaylık olsun diye, gerçek diye adlandırılan

bir şeyin üzerinde sürüklenen mühürlü tekneleriz; bazı anlarda, hiçbir nedeni olmaksızın, zorlamaksızın, mühür çatlar; içeriye gerçeklik dolar; bu bir sahnedir – çünkü bunlar dayanıklı bir şeyden yapılmadıkça bizi perişan eden onca yıl boyunca bütünlüklerini yitirmeden varlıklarını sürdüremezlerdi; bu da onların "gerçek" oluşunun bir kanıtı. Sahneleri kabul etmeye böyle yatkın oluşum yazma dürtümün kaynağı mı? Bunlar gerçeklik hakkında sorular, sahneler ve onların yazmayla olan bağlantıları hakkında, ama verecek yanıtım yok; ne de soruyu dikkatlice soracak zamanım var. Belki, amaçladığım gibi üzerinden geçip yeniden yazsam soruyu daha net sorabilirim; ve düşünüp taşınarak bir yanıt bulabilirim. Belli ki böyle bir beceri geliştirdim, çünkü bütün yazdıklarımda (romanlar, eleştiriler, yaşamöyküleri) hemen hemen her zaman bir sahne bulmak zorundayım; ya bir kişi hakkında yazarken o kişinin hayatından örnek bir sahne bulmam gerekiyor; ya da bir kitap hakkında yazarken sahneyi o kitaptaki şiirlerde ya da romanda bulmam gerekiyor. Yoksa bu tam olarak aynı beceri sayılmaz mı?

Cılız ağaçtaki küçük, kırmızı tomurcuklardan ya da dikenlerden biriydi bu; Vanessa Jack'e âşıktı; Jack onu bencilce sömürüyordu; insanlar konuşuyorlardı; George ve Gerald da (daha hafif) öfkeleniyorlardı. İnsanlar –babamın yaptığı gibi– matemin verdiği ders ya da öğrettikleri hakkında konuşurken ölümün konu dışı bırakılan yanlarından biri bu. Yakışıksız yanından hiç söz etmezler; bıraktığı burukluktan, keyifsizlikten; uyumsuzluktan; ve benim gözümde en kötüsü olan can sıkıntısından.

(15 Kasım 1940) O mutsuz yıllar boyunca o sahnelerden hiç söz etmedik. (Sahnelerin, Vanessa ile aramdaki ilişkiyi hiç göstermediğini fark ediyorum; "sahnelere" sığmayacak kadar

derindi.) Thoby'nin bu sahnelerin varlığını hiç aklına getirmediğini tahmin ediyorum. Jack ile Vanessa arasında, kendi deyişiyle, bir şeyler "geçtiğini" hayal meyal anlamış olabilir. Ama genel tavrı mesafeli –bir erkek değil miydi o? Erkekler evdeki önemsiz işleri görmezden gelmezler miydi?– ve tarafsızdı. Lise öğrencisi ya da üniversite öğrencisi olarak bulunduğu uzak noktadan, genel anlamda, kaderimize razı olmamız gerektiğini hissediyordu; George partilere katılmamızı istiyorsa, neden olmasındı? Babamız yürümemizi istiyorsa –bir keresinde bana babamın erkeklerin normal bir örneği olmadığını söylemişti– yürümeliydik. Bir gün Salisbury'deyken, Fisher'lar komşumuzken, onlardan, özellikle de ahlaksızca burnunu sokup Cope'un stüdyosuna gizlice mektuplar gönderen, Vanessa'nın George ve Jack'e karşı tavrını eleştiren Mary teyzeden nefret eden Vanessa, onları ziyaret etmeyi reddedip sokakta görmezden gelince Thoby nadiren yaptığı gibi, etkileyici kararlarından birini ifade etti. Mary teyzeye bu şekilde davranmanın doğru olmadığını sertçe söyledi.

Böylece Nessa ile ben sıkı bir işbirliği içine girdik. Erkeklerle dolu, ziyaretçilerin eksik olmadığı o dünyada, sayısız odası olan o kocaman evde biz kendi kişisel çekirdeğimizi oluşturduk. Ben onu, Hyde Park Gate'in büyük, gürültülü kabuğunun içindeki gerçek hayatın, bir anlık yakınlığın küçük, hassas bir merkezi olarak gözümün önüne getiriyorum. Kabuk bütün gün boştu. Akşam olunca hepsi geri gelirlerdi; Adrian Westminster'den; Jack Lincoln's Inn Fields'ten; Gerald Dents'ten[1]; George Postane'den ya da Maliye Bakanlığı'ndan; odak noktasına gelirlerdi, Nessa ile benim baş köşesinde oturduğumuz çay masasına. Günün ana bölümü (sabahki işlerden sonra) birlikte geçirilirdi. Birlikte kendi açımızı şekillendirir,

1 Kaliteli, el yapımı deri eldiven, çanta v.s. üreten köklü bir firma.

oradan ikimize de neredeyse aynı görünen bir dünyaya bakardık. Stella'nın ölümünden hemen sonra, bu baş döndürücü, moral bozucu girdapta kendimize durabileceğimiz sağlam bir yer ayarlamamız gerektiğini anladık. Elimizden hep alınan, ya da saptırılan bir şey için savaştık her gün. Enerjimizin ve yaşama mücadelemizin üzerine konulan en kaçınılmaz engel, en ağır taş elbette babamdı. Hafta boyunca, Kitty Maxse ya da Katie Thynne geldiğinde babam acaba dışarıya çıkacak mı diye birlikte plan yapmadığımız günümüz geçmemiştir. Öğleden sonramı Kensington Bahçeleri'nde gezinerek geçirmek zorunda mıyım? Yaşlı Mr. Bryce çaya gelecek mi? Arkadaşlarımızı yukarıya, stüdyoya çıkarabilir miyiz – yani oyun odasına? Paskalya'da Brighton'a gitmesek olur mu? Filan falan – babamın muazzam engelinin baskısını her gün gidermeye çabaladık. Ve hafta boyunca çarşamba gününün dehşetini, yinelenen korkusunu düşünüp dururduk. O gün haftalık defterler verilirdi babama. O sabah erkenden, onların tehlike çizgisinin üstünde mi altında mı olduğunu bilirdik – doğru hatırlıyorsam çizgi on bir sterlindi. Kötü geçecek bir çarşambaysa, işkence çekme beklentisiyle yerdik öğle yemeğimizi. Defterler yemeğin hemen arkasından verilirdi babama. Gözlüğünü takardı. Sonra rakamları okurdu. Sonra yumruğunu hesap defterine indirirdi. Damarları şişerdi; yüzü kıpkırmızı olurdu. Sonra da ağzından boğuk bir kükreme yükselirdi. Sonra bağırırdı... "Mahvoldum ben." Sonra göğsünü yumruklardı. Sonra kendine acımasını, dehşetini, öfkesini abartılı hareketlerle dramatize ederdi. Vanessa ses çıkarmadan yanında dururdu. Babam onu azarlar, hakaretler yağdırırdı. "Bana acımıyor musun sen? Orada öyle kazık gibi durmuş..." filan falan. Vanessa hiç konuşmazdı. Babam her şeyini kaybetmekle, kendi mahvoluşuyla, Vanessa'nın müsrifliğiyle ilgili olarak aklına ne gelirse

söylerdi ona. Vanessa hiç kıpırdamazdı. Sonra başka bir tavır takınırdı babam. Derin derin inleyerek kalemini eline alır, ellerini göstere göstere, titreterek çeki yazardı. Ağır ağır, yine durmadan inleyerek kalemi ve hesap defterini bir kenara bırakırdı. Sonra koltuğuna gömülürdü; başını göğsüne düşürür, teatral bir pozla otururdu. Bundan da bıkar, eline bir kitap alırdı; bir süre okurdu; sonra yarı yakınır yarı rica eder gibi (çünkü bu öfke nöbetlerine tanık olmamdan hoşlanmazdı), "Bugün öğleden sonra ne yapıyorsun Jinny?" diye sorardı. Dilim tutulurdu. Öyle bir öfkeyi ve hayal kırıklığını bir daha yaşamadım. Çünkü hissettiğim şeyi –babama duyduğum sınırsız öfkeyi ve Nessa'ya duyduğum acımayı– ifade edecek tek bir kelime bile çıkamazdı ağzımdan.

Anlatabildiğim kadarıyla, kötü geçen bir çarşambanın abartılmamış dökümüdür bunlar. Ve kötü çarşambalar hep tehdit ederdi bizi. Şimdi bile babamın davranışı hakkında gaddarlığından başka söyleyecek bir şey bulamıyorum. Sözcükler yerine kırbaç kullansaydı daha fazla gaddarlık etmiş olmazdı. Nasıl açıklanabilir böyle bir şey? Onun hayatı bir şeyler açıklıyor. Çiçek saksısını kırıp annesine fırlatmasından itibaren (bu hikâyedeki gerçek payı ne olursa olsun buna benzer bir şeymiş) huysuzluklarına göz yumulmuştu. O zaman mazereti duyarlılığıymış. Sonradan, daha önce söz ettiğim "dâhi" efsanesi çıkmış ortaya. Önce kız kardeşi Carry, sonra Minny, sonra annem bu efsaneyi her biri kabullenmiş, ona tapmış ve ötekilerin yükünü artırmışlar. Ama eklemeler yapmalı, kısıtlamalar getirmeliyiz. Bir kere, bu sahnelerin asla erkeklerin önünde yer almadığını unutmamak gerek. Bu yüzden Carry, Fred Maitland'a Leslie'nin huysuzluklarının, (biyografisinde) renkli kıvılcım yağmuru diye nitelenenden daha fazlası olduğunu incelikle anlatmasına rağmen bir türlü inandıramadı. Eğer haftalık hesap

defterini babama Thoby ya da George vermiş olsaydı öfkesi çok daha az olurdu. Öyleyse kadınların karşısında neden böyle utanmazca öfke gösteriyordu? Bunun nedeni kısmen kadının o yıllarda (meleksi bir yüzeyle kaplı altın olsa da) köle sayılmasıydı. Ama bu, o sahnelerin dramatikliğini açıklamıyor; göğsünü yumruklamalar; inlemeler, dramatize tavırlar. Kadınlara bağımlı olması bunu açıklamaya yardım ediyor. Her zaman, karşısında rol yapacağı bir kadına ihtiyacı vardı; kendisine şefkat gösterecek, avutacak bir kadına ("Biz olmadan yaşayamayacak erkeklerden biridir o," diye fısıldamıştı Mary teyzem bir gün bana. "Ve böyle olması da bizim açımızdan çok hoş." Teyzemle kol kola merdivenden inerken onun bu sözünü daha sonra incelemek üzere bir kenara ayırdım.) Neden ihtiyacı vardı kadınlara? Çünkü bir düşünür olarak başarısızlığının bilincindeydi. Bu başarısızlık içini kemiriyordu. Ama inancı, insanlarla olan ilişkilerinde benimsediği tavır, övgüye duyduğu ihtiyacı gizlemeye zorluyordu onu; bu yüzden de Fred Maitland'a ve Herbert Fisher'a, tamamıyla öz eleştiri yapan, alçakgönüllü davranan ve gülünecek derecede alttan alan biri gibi görünüyordu. Bize karşıysa, hoşgörüsüz, açgözlüydü, övgü arsızıydı. Bu baskılar ve ihtiyaçlar birleştirilirse, Vanessa'ya gösterdiği zalimliğin nedeninin, ancak bir kadından çıkan ve onun teşvik edeceği gayrimeşru bir ihtiyaç duymasının olması mümkün görünüyor; Vanessa'nın bu rolü, yani yarı köle, yarı melek rolünü kabullenmeyi reddetmesi babamı sinirlendiriyordu; kendine acımanın ihtiyaç haline gelen akışını engelliyor, içinde farkında olmadığı dürtüleri harekete geçiriyordu. Ama utanıyordu da. Bu öfke nöbetlerinin birinin ardından bana, "Sen benim mutlaka..." demişti –sanırım kullandığı söz "ahmak"tı– "olduğumu düşünüyorsundur" demişti. Susmuştum. Onun ahmak olduğunu düşünmüyordum. Zalim olduğunu düşünüyordum.

Eğer biri ona doğrudan ve açıktan açığa, "Bir kıza böyle davranıyorsanız hayvansınız demektir..." deseydi, ne yanıt verirdi? Bu sözlerin onun için bir anlamı olacağını düşünemiyorum bile. Kendi davranışının hiç farkında olmamasının nedeni, eleştirel güçle yaratıcı güç arasındaki uyumsuzlukta bulunur, ki kitaplarında da açıkça bellidir bu. Ona çözümlemesi için bir fikir verin, örneğin Mill'in ya da Bentham'ın ya da Hobbes'un bir fikrini; bir zekâ, anlaşılırlık ve tarafsızlık örneği olup çıkar (Maynard böyle söylemişti bana)[1]. Açıklayacağı bir karakter verin, (benim gözümde) öyle kaba, öyle ilkel, öyle geleneksel olur ki eline bir kutu tebeşir verilen bir çocuk bile daha ustalıkla bir resim çizerdi. Bunu açıklamak için Cambridge'in insanı çarpıtan etkisini ve tek yanlı eğitimini tartışmak gerek. Arkasından da yazarın on dokuzuncu yüzyıldaki mesleğini ve yoğun beyin faaliyetinin yarattığı bozuklukları tartışmalı. Asla ellerini kullanmazdı.[2] Bu iki etkinin müzikten, sanattan kalıtımsal olarak uzak kalmış ve katı kuralcı olarak yetiştirilmiş birinin yaradılışı üzerinde nasıl işlediğinin gösterilmesi gerekirdi. Bütün bunların yanında bazı duygulanımları yoğunlaştırma ve başkalarını da körelecek düzeye indirme yönündeki etkisinin dikkate alınması da gerekirdi.

Altmış beş yaşındayken tutsak, soyutlanmış durumda olması gerçeği değişmiyor. Kendi duygularını o kadar görmezden gelmiş ya da gizlemişti ki nasıl biri olduğu hakkında bir fikri yoktu; başkalarının nasıl oldukları hakkında da. O şiddetli öfke patlamalarının saldığı dehşet ve korku da bu yüzden zaten. Onlarda kör, hayvani ve vahşi bir taraf vardı. Roger Fry, uygarlığın farkındalık anlamına geldiğini söylerdi; hiçbir şeyin farkında olmadığı için de hiç uygar değildi. Ne yaptığının

1 John Maynard Keynes

2 Bu not sayfanın kenarına eklenmişti. Devamı okunamıyor.

farkında değildi. Kimse onu aydınlatamıyordu. Yine de acı çekiyordu. Hapishanesinin duvarlarının içinden farkındalık anları yaşıyordu.

Bütün bunlardan müzmin ve kalıcı bir fikir edindim; bencillik kadar korkulacak bir şey yoktur. İnsanı onun kadar acımasızca inciten bir şey yoktur; onunla temasa zorlananlar kadar yara alan yoktur.

Ama bu kadar zaman geçtikten sonra o sıralarda göremediğimiz şeyi de görüyorum – yaş farkımız dolayısıyla aramızda oluşan uçurumu. İki farklı çağ, birbiriyle Hyde Park Gate'teki salonda karşı karşıya geldi. Viktorya çağı ve Edward çağı. Biz babamın çocukları değildik; torunlarıydık. Tampon görevi görecek bir nesil bulunmalıydı aramızda. Babam öfkeden köpürürken biz onun nedense gülünç olduğunu algılıyorduk sadece. Geleceğe bakan gözlerle bakıyorduk ona. Gördüğümüz, bugün on altı ya da on sekiz yaşındaki bir kız ya da erkek için artık apaçık olduğundan tarifi pek gerekmeyen bir şeydi. Ama biz geleceğe bakarken tamamıyla geçmişin hükmü altındaydık. İkimiz de doğuştan kâşif ve devrimci olduğumuzdan bizim için elli yıl yaşlı sayılan bir toplumun hükmü altındaydık. Mücadelemizi bu kadar amansız ve sert kılan da bu garip gerçekti. Çünkü içinde yaşadığımız toplum hâlâ Viktorya çağı toplumuydu. Babam tipik bir Viktorya çağı insanıydı. George ile Gerald Viktorya çağına rıza gösteren, onaylayan kişilerdi. Böylece iki cephede savaşmak zorundaydık; iki savaş verecektik; biri, onlarla bireysel olarak; biri onlarla toplumun temsilcileri olarak. Diyelim ki biz 1910'da yaşıyorduk, onlarsa 1860'ta.

1900 yılında Hyde Park Gate, Viktorya çağı toplumunun kusursuz bir modeliydi. Eğer geçmişin, 1900 yılında yaşadığımız türden bir tek gününü seçip alabilseydim, o gün, altında arıların ve karıncaların çalışırken görüldükleri cam

kapaklı bölmeler gibi orta üst sınıf Viktoryen yaşamın bir kesitini verebilirdi. Günümüz, 8.30'da ailece yaptığımız kahvaltıyla başlardı. Adrian kahvaltısını hızlıca bitirir ve hangimiz aşağıdaysak, Vanessa ya da ben, onu yolcu ederdik. Adrian, Martin'lerin evinin sokağa taşan duvarının arkasında gözden kaybolana kadar ona elimizi sallardık. Bu el sallama âdeti bize Stella'dan kalmıştı – aile yaşamının yüzeyinin altında kalan ölü elin çırpınışı. Babam kahvaltısını ederken iç geçirir, homurdanırdı. Mektup gelmemişse, "Herkes beni unuttu," derdi. Barker'lardan gelen uzun bir zarf kuşkusuz ani bir kükreme anlamına gelirdi. George ile Gerald sonradan gelirlerdi. Vanessa altın halkalı perdenin arkasından gözden kaybolurdu. Akşam yemeğini ayarladıktan sonra Akademi'ye gideceği kırmızı otobüse koşardı. Gerald da aynı saatte çıkıyorsa her gün bindiği faytonla Vanessa'yı okula bırakırdı, genellikle hep aynı araba olurdu; arabacı yazın kırmızı bir karanfil takardı. Kahvaltısını daha ağır eden George ise bazen beni üç köşeli koltuğa oturmaya ikna eder, bir gece önceki davetle ilgili bölük pörçük dedikodular yapardı. Sonra beni öper, ceketini ilikler, silindir şapkasına kadife eldivenle dokunur, yakışıklı ve zarif görünüşü, çizgili çorapları, ufak cilalı ayakkabılarıyla yürüyüp giderdi Maliye Bakanlığı'na. Büyük evde yalnız kalan babam üst kattaki çalışma odasına kapanırdı, Lizzie pirinç merdiven topuzlarını parlatır, bir başka hizmetçi yatak odalarını temizler, Shag kiliminin üzerinde uyur, Sophie de sanırım arka kapıda durup küçük arabalarıyla gelen satıcılardan kemikli et, süt ve sebze alırdı; bense odama çıkardım; Liddell ve Scott'umu masaya yayar, oturup Platon okurdum ya da Clara Pater[1]

1 Clara Pater: Virginia'ya, Miss Case'ten önce Yunanca ve Latince öğreten Walter Pater'in kız kardeşi. Janet Case hem ciddi ve bilgili bir öğretmen hem de Virginia'nın ömür boyu arkadaşıydı.

ya da Janet Case için Euripides ya da Sofokles'ten bir sahneyi çalışırdım.

Saat ondan bire kadar Viktoryen toplum üzerimizde herhangi bir özel baskı uygulamazdı. Vanessa, Val Prinsep'in ya da Mr. Ouless'in, ara sıra da bizzat büyük Sargent'in[1] gözetimi altında Yunan heykellerinin o ayrıntılı kurşunkalem resimlerini yapar, sonra onları eve getirir ve üzerlerine tuhaf kokulu bir karışım püskürtüp sabitlerdi; ya da Sir Henry Irving'e[2] benzeyen yapmacıklı bir erkek modelin yağlıboya resmini yapardı. Ben okur ve yazardım. Üç saat boyunca hâlâ içinde bulunduğumuz dünyada yaşardık. Çünkü tam şu anda (Kasım 1940) Vanessa Charleston'da resim yapıyor; ben de burada, Monk's House'un bahçeye bakan odasında yazıyorum. Elbiselerimiz de pek farklı sayılmazdı; belki etekler biraz daha kısaydı. Saçlarım o zaman, şimdi olduğundan daha düzgün değildi; Vanessa mavi pamuklu bir elbise giyerdi; kuşkusuz şu anda da öyledir.

Viktoryen toplum baskısını saat dört buçuk civarında hissettirmeye başlardı. Öncelikle, ikimizin de evde olmamız gerekirdi; birimiz mutlaka, tercihen ikimizin de. Çünkü saat beşte babamın çayı verilmeliydi. Biz de üstümüz başımız derli toplu, yerimizi almış olmalıydık, Vanessa çay masasının başında ben de kanepede, çünkü Mrs. Green geliyordu, ya da Mrs. Humphrey Ward; kimse gelmese de orada olmamız yine de gerekirdi, çünkü o günlerin toplum düzeninde babam kendi çayını kendi koyamazdı.

Kapının zili çalar çalmaz ve beyaz önlüğü siyah giysisiyle öğle sonrası kıyafetine bürünmüş olan Lizzie konuğun adını

1 Val Prinsep, Julia Stephen'ın kuzeniydi, Vanessa'nın gittiği Royal Academy School'da ders veriyordu; ressam Walter William Ouless ve John Singer Sargent de aynı şekilde orada ders veriyorlardı.

2 Geç Viktorya çağının ünlü bir tiyatro oyuncusu.

bildirir bildirmez toplumun baskısı kendini belli ederdi. Çünkü o zaman ikimiz de bir anda görgü kurallarını bilen genç hanımlara dönüşürdük. İkimiz de hâlâ uyarız o kurallara. Bunu kısmen annemizin tavırlarını hatırlamamıza borçluyuz; Stella'nın tavırlarını da; gelen konuk yüzünden de zorlanırdık bu kurallara uymaya. Çünkü bir genç adamın, örneğin Ronny Norman'ın[1] genç hanımlara hitap ediş tarzı örnek bir tavır olurdu. Varsayalım ki o günkü konuklar Ronny Norman, Eveline Godley, Elsa Bell ve Florence Bishop'tı. Önce sohbet etmemiz gerekirdi. Tartışma da sayılmazdı, dedikodu da. Bir karışım, bir birleşimdi; hafif; fazlasıyla nazik; ve elbette kesintisiz. Susmak, geleneği bozmak demekti. Doğru anda birimiz babamın kulak borusunu alır, konuşmaların uygun miktarda bir özetini ona aktarırdı. Ve sonra, becerebilirsek, kulak borusu ustalıkla Florence Bishop'a geçirilirdi. Ve karışımımız yeniden Ronny Norman'la başlardı. Müthiş eğlenceli bir parti hakkında bir şeyler söylerdi; ya da belki müthiş eğlenceli bir resim hakkında. Arkadaşlarım hakkında hafif dozda bir şeyler söylenmesine izin verilirdi. Eksiksiz bir cümleyi hatırlamak isteyen Elsa Bell o elit tavrıyla, "Sokakta karşılaştığımızda erkek kardeşlerim her zaman şapkalarını çıkarıp bana selam verirler," derdi. Arkasından erkek kardeşler ve tavırları hakkında küçük çaplı bir tartışma başlardı. Bu noktada babam, sızlanarak, araya girerdi.[2]

[... babam kızardı: Florence Bishop da kızardı ve yersiz kaçan sözünü –yani babamın iyi göründüğünü– geri alırdı;

1 Ronald Norman, Cameron'ların uzak bir akrabası; daha sonra BBC'nin yönetim kurulu başkanı oldu.

2 V. Woolf'un notlarının bir sonraki sayfası eksik. İngiliz yayıncı burada köşeli parantez içinde *Geçmişe Dair Bir Taslak*'ın daha önceki bir kopyasını koymuş. Bir başka müsveddede şu olay daha ayrıntılı verilmiş: "Florence Bishop babamın çok iyi göründüğünü söylemişti. Bu bir hakaretti, davranış kurallarına ters düşüyordu. Babama acınması gerekiyordu. Biz de konuşurken bu sözün üstünü örtmek zorunda kaldık."

Ronny Norman babama Mill'i hatırlayıp hatırlamadığını sorardı; babam yumuşardı –çünkü Ronny Norman'dan hoşlanırdı– Chelsea'de Mill'le babasına nasıl rastladığını anlatırdı. "Aman tanrım, bu eski hikâyeler..." derdi. Eh, sohbetin küçük inişleri çıkışları, tehlikeleri olurdu; ama aşağı yukarı böyle sürerdi; ve her şey Viktoryen davranış kurallarına uygun giderdi. Ronny Norman, Eveline Godley, Miss Bishop için doğaldı belki bütün bunlar. Vanessa ile benim içinse normal değildi. Öğrendik. Kısmen hatırladıklarımızdan öğrendik: annem böyle davranırdı, diyerek; kısmen karşı taraf zorlardı bizi buna – Ronny Norman böyle dediyse ona aynı üslupla yanıt vermek gerekirdi. Âdetleri kimse bozmazdı. Benim gibi sen de dinleseydin bir oyun seyreder gibi olurdun. Kuralları bilmek gerekirdi.]

İkimiz de Viktoryen toplumun oyununun kurallarını öyle iyi öğrendik ki bir daha hiç unutmadık. Hâlâ oynarız o oyunu. Yararlı. Güzel de, çünkü kısıtlanma, duygudaşlık, özveri üzerine kurulu – bunların hepsi uygar olmanın nitelikleri. Kaba ıvır zıvırdan yakışık alır bir şey yaratmaya yardımı oluyor. Binbaşı Gardner, Mrs. Chavasse ve Mr. Dutton'ın bunu eğlenceli bir parti haline getirmeleri için beceri gerek. Ama Viktoryen davranış kuralları belki –emin değilim– yazarken bir dezavantajdır. Eski *Literary Supplement*'a[1] yazdığım yazıları okurken onların tatlı dilli, nazik, dolaylı olmalarının suçunu çay masasındaki eğitimimde buluyorum. Kendimi bir kitabı eleştirirken değil, mahcup genç erkeklere çörek tabaklarını uzatırken ve krema ve şeker alır mısınız diye sorarken görüyorum. Öte yandan anladım ki, yüzeysel davranış kuralları, anladığım üzere, öne çıkıp yüksek sesle söylenseydi duyulmayacak şeyleri usulca araya sokmamıza izin veriyor.

1 *Times Literary Supplement: The Sunday Times* gazetesinin haftalık edebiyat eki.

Toplum –orta üst sınıf Viktoryen toplum– ışıklar yandığında canlılık kazanırdı. Saat yedi buçuk sularında mekanizmanın baskısı iyice hissedilirdi. Saat yedi buçukta üstümüzü değiştirmek için üst kata çıkardık. Hava ne kadar soğuk ya da sisli olursa olsun günlük giysilerimizi çıkarır, banyo küvetinin önünde titreyerek dururduk. Her küvetin kendi sıcak su dolu bir kabı olurdu. Boynumuzu, kollarımızı iyice ovmak zorundaydık, çünkü saat sekizde salona kollarımız çıplak, yakası dekolte akşam giysisiyle girmemiz gerekirdi. Saat yedi buçukta elbiseler ve saçlar, resim yapmanın ve Yunanca gramerin önüne geçerdi. George'un Chippendale aynasının karşısında durur, kendime çekidüzen vermekle kalmaz, şık görünmeye de çabalardım. Elli sterlinlik harçlıkla, en becerikliler için bile zordu bu, üstelik benim akşamları iyi giyimli olma yönünde bir becerim yoktu. Jane Bride'ın elinden çıkma bir ev elbisesi bir-iki sterline alınabiliyordu; ama Mrs. Young'ın hazırladığı bir parti elbisesinin fiyatı on beş gineydi.[1] Bu nedenle, Story mobilya mağazasından alınan yeşil kumaştan –bir gece öyle yapıldığını hatırlıyorum–, ucuz ama gösterişli bir ev elbisesi dikilebilirdi. Kadife ya da pelüş değildi kumaş, ikisi arası bir şeydi; ve sanırım elbiseye değil de koltuk kaplamaya uygundu. 1900 yılı civarında, bir kış akşamı yeşil elbisemle indim aşağıya; gergindim ama aynı zamanda, yeni bir elbise en acemileri bile heyecanlandırdığından, keyfim yerindeydi. Salonun bütün ışıkları yanıyordu; George ateşin yanında smokini ve siyah papyonuyla oturmuş, kucağındaki dachshund Schuster'i okşuyordu. Hemen, giysilerimizi denetlerken yaptığı gibi olağanüstü bir dikkatle gözlerini üzerime dikti. Sanki gösteri alanına çıkarılan bir atmışım gibi tepeden tırnağa inceledi beni. Sonra gözlerine o karanlık ifade oturdu; sadece estetik açıdan

1 Yirmi bir şilinlik eski altın para.

onaylamadığını değil, daha da derindeki bir şeyi gösteren ifade. Ahlaki ve toplumsal açıdan beni onaylamadığını gösteren bir bakıştı, sanki bir isyan, kendi geçerli standartlarına karşı bir başkaldırı kokusu almıştı. O sırada çözümleyemeyeceğim kadar çok açıdan mahkûm edildiğimi hissettim. Orada dikilirken korktuğumun farkındaydım; utandığımın; gönül acısı çektiğimin, görünürdeki nedeniyle hiç orantılı olmayan –pek çoğu öyledir– bir duygunun. Sonunda, "Git yırt şunu," dedi. Garip bir şekilde aksi, gıcırtılı, hırçın çıkmıştı sesi; çileden çıkmış bir erkeğin sesiydi; itiraf etmese de kendisi için çok büyük anlamı olan bir kuralın ihlalinden hiç hoşnut olmadığını ifade eden bir sesti.

George, Viktoryen toplumu öyle kayıtsız şartsız benimsiyordu ki bir arkeolog için mükemmel bir inceleme konusu olabilirdi. Üst orta sınıfın 1870-1900 arasındaki geleneklerinin her bir kırışığını ve buruşuğunu bir fosil gibi özümsemişti. Sanırım en uygun malzemeden yapılmıştı o. Motifin bozulacağına dair en ufak bir kuşku duyulmadan kalıba dökülmüştü. Babam, onun üzerine dönemin bazı önemli işaretlerini kazımış olabilir –kadınların iffetli, erkeklerin erkeksi olmasına dair inancını, kaba konuşmalardan nefretini: Gerald bir keresinde "Lanet olsun!" deyince babam da bir anda ellerini itiraz edercesine havaya kaldırmıştı; Rezia Corsini çay içtikten sonra bir sigara yaktığında, "Evimin salonunun meyhaneye dönüşmesini istemiyorum!" diye bağırmıştı– o yine de mükemmel zekâsıyla, mantığa duyduğu saygıyla Viktoryen kuralların küçük ayrıntılarının üstesinden geliyordu – ondan daha az kendini beğenmiş, rütbe ya da ihtişamı ondan daha az önemseyen kimse olamazdı. Babamın üzerine dönemin önemli hatları damgalanmışsa, George da o hatların içlerini çaprazlama dolduruyor,

en ince ayrıntıları redis ucuyla oraya işliyordu. Viktorya çağına ait ondan daha kusursuz bir fosil bulunamazdı. Böylece babam 1860'ın çerçevesini korurken, George o çerçevenin içini her çeşit minicik dişli testereyle dolduruyordu; ve 1900 yılında bizim isyankâr bedenlerimizin içine sokulduğu mekanizma sadece bizi o çerçevenin içine sıkıştırmakla kalmadı, sayısız keskin dişiyle bizi ısırdı.

Ama George nasıl bir malzemeden oluşuyordu ki bu kalıba böyle kusursuzca oturuyordu? Bir kere, neredeyse beyinsizdi; ikincisi, duygu zenginiydi. Bedensel tutkuları çok güçlüydü. Bu karışım, kendisine mükemmel uyan bedensel bir fıçıya doldurulmuştu. Geleneksel anlamda, bir erkek ne kadar olabilirse o kadar yakışıklıydı. Boyu bir seksen beşti, bedeni orantılıydı; yaşlı hanımların dediği gibi her bakımdan kusursuzdu. Gözleri, bu büyük çerçeveyi parlatamayacak kadar ufak ve boş bakışlıydı; yılda bin sterlinlik, kendi kazanmadığı bir gelire sahipti. Gerektiğinde smokin, şapka, ayakkabı, kravat, at, silah, bisiklet alabiliyordu. Böyle donanmış, giyinip kuşanmış birine kollarını açıyordu toplum ve onu kucaklıyordu. Eton'da, Cambridge'de ya da Londra'da hiçbir itirazla karşılaşmış olamaz. O da itiraz etmezdi. Onu, akşamları oturduğumuz salondaki üst orta sınıf dünyasından öteye götürecek ne bir içgüdüsü ne de yeteneği vardı. Yörüngesinden bir santim bile uzağa gitmediği için asla uyarı almıyor ya da eleştirilmiyordu. Bu nedenle de muhalefet nedir bilmiyordu; yeşil elbisem onun içinde binlerce alarm çanı çaldırmıştı. Aşırıydı elbisem; sanatçılara özgüydü; kibar insanların kibar bulacağı bir şey değildi. Beni salona girerken gördüğünde, kendi kendine, çözüm bu muydu, diye sormuştur. O da bunun, kendi içindeki bir şeyi tehdit ettiğini hissetmiş miydi? Onun dünyasına gölge mi düşürüyordum, onu küçümseyerek parmağımı mı sallıyordum?

Bilmiyorum. İyi yürekli Gerald'ın beni savunduğunu hatırlıyorum. "Ben aynı fikirde değilim," dedi. "Bu elbise sana yakışmış." Ne yazık ki o elbiseyi bir daha George'un yanında hiç giymedim. Onun otoritesine boyun eğdim.

Ben yirmi yaşımdayken George otuz altısındaydı. O, yılda bin sterlin alırken ben elli alıyordum. Onun buyurduğu her şeye boyun eğmemenin zor olduğunu yeterince gösteriyor bu nedenler. Ama bizim ilişkimizde başka bir öğe daha vardı. Onun yaşını ve gücünü hissetmenin yanında dışarıdakinin duygusu adını taktığım şeyi de hissediyordum. Çadırın girişinde durup içerideki sirki seyreden bir Çingenenin ya da çocuğun hissettiklerini hissediyordum. Hyde Park Gate'teki salonda durup toplumu olanca hareketliliğinde seyrediyordum. George'u halkalardan atlayan bir akrobat gibi görüyordum. Belki korkarak, belki hayranlıkla bakıyordum ona. Viktorya döneminin babaerkil toplumu bizim salonumuzda bütün hareketliliğiyle mevcuttu. Elbette pek çok farklı kısmı bulunuyordu. Bu kısımların bazılarına Vanessa ve ben çağrılmıyorduk. Sadece, erkek akrabalarımız zekâ oyununun değişik figürlerinden geçerken onları beğenmemiz ve alkışlamamız isteniyordu. Büyük beceriyle oynuyorlardı. Erkek akrabalarımızın çoğu bu oyunda ustaydı. Kuralları biliyorlar, oyunu kazananları olağanüstü önemsiyorlardı. Örneğin babam okul karnelerine büyük değer veriyordu; burslara da; kazanılan sınavlara ve mezuniyet sonrası okulun verdiği maddi desteklere de. Fisher'ların erkekleri bu halkalardan geçerek mükemmelliğe ulaşmışlardı. Bütün ödülleri, bütün unvanları kazanmışlardı. Geçen gün Herbert Fisher'ın otobiyografisini okurken, Winchester, New College ve Cabinet olmasaydı Herbert Fisher ne olurdu diye düşündüm. O büyük babaerkil mekanizma onu işlemeseydi ve yoğurmasaydı nasıl bir biçim alırdı? Erkek akrabalarımızın hepsi on yaşındayken

o mekanizmanın içine atıldılar ve altmış yaşındayken bir okul müdürü, bir amiral, bakan ya da bir rektör olarak dışarı çıktılar. Bir yük beygirinin yelelerini savurarak, nalsız olarak kırlarda koştuğunu düşünmek ne kadar olanaksızsa o adamları birer normal insan olarak düşünmek de o kadar olanaksız.

George entelektüel mekanizmaya girememişti. Diplomatik bir göreve alınmak için defalarca başvurmuş ama başaramamıştı. Ama öteki mekanizma da vardı – toplumsal mekanizma. Oraya girdi; oyunun kurallarını öyle iyi öğrendi ve o kadar gayretli oynadı ki altmışına geldiğinde o mekanizmadan Lady Margaret'le evli olarak, şövalye payesiyle, bir tür arpalıkla, üç erkek evlatla ve bir sayfiye eviyle çıktı. Adlandıramayacağım kadar belirsiz yollarla, yirmi yaşımdayken, George'un da en az Herbert Fisher kadar o halkalardan geçtiğini, gerekli numaraları yaptığını hissettim. Topluma inandığını bana binlerce yoldan hissettirdi. Genel anlamda kabullenilen bir inanış, ki onunkini bütün arkadaşları kabulleniyordu, derindir, hızlıdır ve kaçınılmazdır. O inanış, alıp götürüşüyle, dışarıdan bakan birini bile etkiler. Bazen, "Tanrı Kral'ı Korusun"u duyunca ben de geçerli bir inancı hissediyorum, ama hemen arkasından ikiye bölünüyorum ve bir yarım öbür yarımı eleştiriyor. George, toplumun çaldığı eski şarkıya olan inancını asla sorgulamazdı. Kalkar, şapkasını çıkarır, ayakta dururdu. Kendi davranışını hiçbir zaman sorgulamamakla kalmaz takdir ederdi onu, daha da güçlendirirdi.

O günlerde ne kadar cılız ve uçucu olsalar da bu sezgilerim, George'a karşı tavrımda garip bir dönüşe neden oldular. Onun arkasında güç –yaşı, parası, gelenekler– olduğu için itaat etmeliydim ona. Ama itaat ederken bile hayretler içindeydim – George'un inandıklarına insanlar nasıl inanabilirlerdi? Ben kıvranıp itaat ederken bile gözlemciliğini sürdüren bir seyirci

vardı içimde, daha sonra gözden geçirmek üzere not tutuyordu. Deri koltuğunda oturup onca içgüdüsel, onca tereddütsüz kurallar buyuran George'un görünüşü beni büyülüyordu. Üst kattaki odamda yalnız kaldığımda onun olası kariyeri hakkında bir taslak hazırladım; gerçekten, neredeyse harfi harfine gerçekleşti o taslak.

Ama ne yazık ki, Viktoryen erkeklerimiz entelektüel halkaların içinden geçerken sessizce oturup onları alkışlayabilsek de, hatta buna mecbur kalsak da, George'un halkalarının –toplumdaki zaferlerinin– bizim yardımımıza ihtiyacı vardı. Bu noktada onun niyetleri, her zaman olduğu gibi, elbette karışıktı. On sekizimize gelince, doğal olarak davetlere götürülmemiz gerekiyordu. Ve yine doğal olarak, annemiz olmadığından onun yerini George almıştı. Ancak doğal olmayan, kendisi nereye isterse bizim oraya gitmemizde, ne isterse onu yapmamızda ısrar etmesiydi. Burada öbür niyeti devreye giriyor; onun görüşlerini paylaşmamız, inançlarını onaylamamız arzusu. Arzusuna neden o kadar duygusal yaklaştığını bugün bile anlayamıyorum. Hayır, kafa yoruyorum; ama gerçek nedenini bulamıyorum. Üstünlük kurmak için duyduğu ilkel bir arzu vardı; kuşkusuz Jack'i biraz kıskanıyordu; ödülü alıp götürme arzusu vardı; ve daha sonra belli olduğu üzere cinsel bir dürtü de. Her ne olursa olsun, bizi davetlere götürme konusu onda bir saplantı halini aldı. Bu yüzden, Londra'da davet mevsimi başladığında haftada birkaç kez akşam yemeğinden sonra üst kata çıkmaya başladık –mektuplar geldikten, çay içildikten, babam çalışma odasına çekildikten sonra– Sally Young'ın on beş gineye hazırladığı uzun, saten elbiselerimizi giyer, ellerimize uzun beyaz eldivenlerimizi, ayağımıza saten ayakkabılarımızı geçirir, boyunlarımıza da bir sıra inci ya da ametist kolye takardık. Araba çağrılırdı; gümüş kaplamalı sokaklardan

–tahta kaldırımlar kuru bir yaz gecesinde dövme gümüş gibi parlardı– arabayla geçer, kapısı tenteli, pencereleri ışıklı ve belki önüne küçük bir kırmızı halı serili, yoldan geçenlerin küçük bir kalabalık oluşturup gelenleri merakla seyrettikleri eve giderdik.

1900'de, haziran akşamlarında, saat on bir olunca toplum baskısını eksiksiz uygulardı. Arkamda George'la, ışıklar altında, merdiveni çıkarken hissettiğim o şaşkınlığı, coşkuyu, donup kalmışlığı hatırlıyorum. George silindir şapkasını hep kolunun altında tutardı. Hafifçe eğilerek tanıştırırdı beni: "Bu da kız kardeşim Virginia." Başka bir şey hatırlayabiliyor muyum – herhangi bir kelime, insani bir duygu? Savoy'da Mrs. Joseph Chamberlain[1] vardı, tam bir kadın cazibesi simgesi. Operaya gidiyorduk, *The Ring*'e; güpegündüzdü, George da, düşüncesizliği için sonradan kendini eleştirse de –gecenin başarılarını ve başarısızlıklarını sıralıyordu– kadını tam pencerenin karşısına oturtmuştu; ve Mrs. Joseph Chamberlain gençlik yıllarında değildi. Sanırım Eddie Marsh benim yanımda oturuyordu. O akşam ona Richard Marsh adını taktım ve onu belli belirsiz romanlarla ilişkilendirdim. Biraz sonra bana karşı görevini yerine getirdi; "Babanız şu sırada ne yazıyor?" Bir boşluk giriyor araya. Buz patenini beceremeyen bir patencinin çılgınca bocalaması ve zemini kazıması gibi, benim de sohbeti sürdürmek için gösterdiğim çabaları gözümün önüne getiriyorum. Chamberlain'lerin evinde tombul yanaklı, şık giyimli bir gencin yanında oturdum, belki de özel sekreterdi. Topluluk karşısında konuşmaktan söz ettik. "Ev sahibimizin," diye hatırlattı bana, çünkü konuşma sanatının öldüğünden yakınıyordum, "iyi bir konuşmacı olduğu düşünülür." Ben de derinlere daldıkça daldım –şimdi aklıma geliyor sözlerim–, züppeliğin,

1 İngiliz devlet adamı Joseph Chamberlain'in eşi.

servet yapmanın tıpkı hırsızlık ve cinayet gibi hapisle cezalandırılmayı hak ettiğini anlattım ona. Ama fazla derine dalmıştım; tutkal, titreyen ayaklarıma yapıştı. Bir balo salonunun basamaklarında Geoffrey Young'ın romantik figürünü görebiliyorum; mavi gözlü; nazik, kusursuzdu. "Ne iyi ettiniz de geldiniz," diye yanıtladı beni, öylesine; çünkü ona danstan nefret ettiğimi söylememiş miydim? Sonra yanımdan ayrıldı. Lady Sligo'nun evinde, soyluların nasıl yaşadığını bana anlatsın diye şık giyimli bir genci sıkıştırdığımı hatırlıyorum; dizbağı nişanı ciddiye alınıyor muydu? Yine sessizlik. Lyulph Stanley'lerde bir kapının önünde durdum, kimse beni dansa kaldırmamıştı. Elena Rathbone çıkageldi ve dansa kaldırılmamış bir başka kızla beni tanıştırarak başarısızlığımı perçinledi. Kız da çok geçmeden, bütün partnerlerimin keşfettiği gibi, dans edemediğimi keşfetti. Orada dansa davet edilmeden durmanın verdiği utancı hatırlıyorum. Ama aynı zamanda yanımdan ayrılmayan dostumun beni yalnız bırakmadığını da hatırlıyorum; o manzaranın verdiği duygu; daha sonra işime yarayacak olan bir şeyi görmekte olmanın sakin, farklı duygusu; orada dururken o sahneye verecek bir ad bile bulabildim. Aynı zamanda heyecan da vardı, tuhaftı da. İlk kez beyaz yelekli, eldivenli bir genç adamla temastaydım; ben de beyazlar giymiş, eldiven takmıştım. Eğer gerçekdışı idiyse bu gerçekdışılığın heyecanlı bir yanı vardı. Çünkü sonunda yatak odama girdiğimde orası gözüme küçük ve dağınık göründü; bu kopuk kopuk duyguların dalgalarının üzerinde kayacak – o bölük pörçük konuşmaları yineleyecek – kendi kendime söyleyecek – kendi dediklerimi – onun dediklerini – ve ertesi sabah, Miss Cane'e Sofokles'i okurken yine üzerlerinden geçecektim.

Bunların hiçbiri tuhaf değil; eğer tamamı bu kadar olsaydı, bu davetlerde yeniden hatırlanacak pek fazla şey bulunmazdı.

Olanlar da gazlı içeceklerin kabarcıkları gibi üzerimizden akıp giderdi. Oysa George vardı. O bize her daveti bir sınamaymış gibi hissettirirdi; başarılıysa ödül bizimdi; Lady Sligo'yu tatmin etmiştik; sevimli görünmüştük; filanca demişti ki, ben bu kadar sevimli bir kız görmedim, vesaire. Ama eğer sınavı geçememişsek o zaman yanmıştık; ne kılıksızlığımız kalırdı, ne tuhaflığımız. Öyle ya da böyle davetin önemi çok büyüktü. Ama neden? Bu soruyu soramazdık. Eğer birimiz, üzerine kabartmalı bir kart iliştirilmiş o kalın zarflardan birini açarken cesaretini toplayıp "Ama ben partilere gitmekten nefret ediyorum, bu daveti neden kabul edeyim ki?" diyecek olsa, George'un ânında yanakları çökerdi; sert sert, "Sen onu bunu seçemeyecek kadar gençsin," derdi. Bir sessizlik olurdu. Sonra havası değişir, kollarını açar, "Hem ben senin gelmeni istiyorum," diye bağırırdı. "Yalnız gitmekten nefret ederim... canım. Hadi gelirim de." Görev bilinci ve duygusallık, suları bulandırırdı. O girdaplanan suların üstünde annemle Stella'nın hayaleti belirirdi. Hepsiyle birden nasıl mücadele edebilirdik ki?

Özenle hazırlanmamız gereken bu partiler, bu sınavlar giderek bir işkenceye dönüştü. "Temmuz sonuna sadece üç hafta kaldı," derdim, davetiyeler geldikçe. Ama o üç hafta sona erene kadar tatlı dille kandırmalar, imalar yaşanırdı; ve o akşam geldiğinde de bir savaş; Vanessa yenilip dışarı çıkar, ünlü siyah kadife elbisesini giymeye giderdi, salonda kalan George da bir aşağı bir yukarı yürürdü; eğer böyle görünecekse onu götüremem diye itiraz ederdi. Başka kızlar –nereye olursa olsun– davet edilmek için canlarını verirlerdi. Tekrar o bulmacaya dönüyorum, onun düşüncesini eleştirdiğimizi biliyor muydu George acaba? Onun ruhunun derinliklerinde mayalanan şey yine cinsel kıskançlık mıydı? Ne olursa olsun, bu partiler konusunda kapıldığı değişik duygular şaşırtıcıydı.

Bizi bencillikle, dargörüşlülükle suçlardı. Ne kadar hoşnutsuz olduğunu iğneleyici sözleriyle belli ederdi. Çevresindeki yaşlı, zengin dullara gidip yakınırdı. Onlardan yardım isterdi. Ve elbette başarırdı yabancıları etkilemeyi. Onun arzularına nasıl olur da karşı koyardık? George Duckworth harika biri değil miydi? Hem başka ne istiyorduk ki? O günlerin toplumu, kesinlikle yetenekli, kendinden son derece hoşnut, acımasız bir mekanizmaydı. O mekanizmanın dişlilerinden hiçbir genç kız kurtulamazdı. Başka hiçbir arzusu –örneğin resim yapma ya da yazı yazma gibi– ciddiye alınamazdı. Beatrice Thynne[1] bile, bir gün ona yazar olmak istiyorum dediğimde, hemen, "Alice'e söyleyeyim de Andrew Lang'le[2] tanışman için seni davet etsin" diye atılmıştı; ben çekinince de budala olduğumu düşünmüştü.

Hayatlarımızdaki bölünme çok tuhaftı. Alt katta tamamen gelenekler hüküm sürüyordu; üst kattaysa tamamen zekâ. Ama aralarında bir bağlantı yoktu. Bu durum elbette kısmen babamın kulaklarının ağır işitmesinden kaynaklanıyordu, bu yüzden genç kuşak yazarlarla iletişimi kesilmişti. Genç yazarlar, genç ressamlar Hyde Park Gate'e hiç gelmezlerdi. Will Rothenstein bir şekilde babamın çalışma odasına girdiğinde dehşete düşmüştü. Leslie Stephen kitapları peş peşe açmış, hiç konuşmadan, belli ki ona Thackeray'ın çizimlerini göstermeye çabalamıştı. Yine de kendi entelektüel tavrını –eski Cambridge tavrını– hiç bozmadan koruyordu babam. Zekâya ondan daha fazla saygı gösteren olamazdı. George'un küçük zaferlerinden birini –Mrs. Willie Grenfell hafta sonu için beni evine davet etti. Ben de sanırım pek gelemeyeceğim dedim... Çok şaşırdı...– anlattığı salondan çıkar, bir kitap almak için babamın çalışma

1 Beatrice Thynne. Bath Markizi'nin kızı.

2 Andrew Lang (1844-1912), gazeteci ve edebiyatçı.

odasına giderdim. Onu sallanan koltuğunda otururken bulurdum, ağzında piposu, öne arkaya gidip gelirdi. Kırıştırdığı alnını yavaş yavaş gevşetir, kendine gelir, orada durduğumu görüp tatlı tatlı gülümserdi. Ayağa kalkıp raflardan birine gider, kitabı yerine koyar, bana nazikçe, yumuşak bir sesle, "Ne düşünüyorsun kitap hakkında?" derdi. Belki de Boswell okuyordum; on sekizinci yüzyılda bin bir zahmetle ilerlemişimdir, kuşkusuz. Sonra, odasına gelişimle mutlu ettiğim bu dünyadan kopmuş, çok seçkin ve yalnız adamla gurur duyarak, coşarak, içim sevgiyle dolarak salona döner, George'un gevezeliklerini dinlerdim. Hiç bağlantı yoktu. Bölünmeler çok derindi.

Arka planda önemli kişiler dururdu. Meredith, Henry James, Watts, Burne-Jones, Sidgwick, Haldane, Morley. Ama onlarla da yakın bir ilişkimiz yoktu. Onlarla ilgili anılarım güçlü; ama sadece uzakta irice görünen birer figür hepsi. Talland House'taki merdiven sahanlığından gördüğüm gibi görebiliyorum Symonds'ı hâlâ. Onun kırışık, sarı suratına bakmıştım; kravatını fark etmiştim, ucuna iki sarı pelüş ponpon takılı sarı kadifedendi. Meredith'in sesinin gürleyip şahlandığını hatırlıyorum; bir çiçeği işaret edip "mor kombinezonlu genç hanım" diyordu. Önemli kişilere yaptığımız ziyaretlerdeki seremoniyi daha iyi hatırlıyorum. Çünkü annem de babam da önemli kişilere aynı derecede saygı duyarlardı. Konumumuzun bize sağladığı onur ve ayrıcalık içimize işlerdi. Meredith'in çayına limon dilimleri koyduğunu hatırlıyorum. Watts da kocaman kâselerde krema yerdi; bir tabak da kıyma. "Bıyığını kremaya sokmadan önce," derdi annem, "öptüm onu." Watts'ın giysilerinin kol ağızları kırmalıydı, uzun gri bir sabahlık giyerdi. Little Holland House'a hep pazar sabahları giderdik. Lowell'ın uzun, örgü bir cüzdanı olduğunu hatırlıyorum, ucundaki iki halkayla ağzı sıkıştırılıyordu; aralıktan hep altı penilik bir

para kayıp çıkardı. Meredith'in homurdandığını hatırlıyorum; Henry James'in tereddütlerinin ve imalarının salonu zengin ve loş gösterdiğini hatırlıyorum. Büyüklük bana hâlâ olumlu bir nitelik gibi görünüyor; ses getiren; eksantrik; farklı; ailemin beni görev bilinciyle yönelttikleri bir şeydi. Bedensel bir varolmadır; söylenen hiçbir şeyle ilgisi yoktur. Bazı insanlarda bulunur. Ama artık hiç yok. Çocukluğumdan beri büyüklüğü hissettiğimi hatırlayamıyorum.

Oradaydılar, salonun kenarında, o büyük adamlar: Çay masasının çevresindeyse George ve Gerald ve Jack, Postane'den söz ediyorlardı, yayınevinden ve adliyeden. Ve masada oturan ben, bir bağlantı kuramıyordum. O kadar çok farklı dünya vardı ki; ama benim uzağımdaydılar. Ne onları birbiriyle birleştirebiliyor ne de onlarla aramda bir temas olduğunu hissedebiliyordum. Gençliğimin o kadar çok saatini durup dinlenmeden onları karşılaştırarak geçirdim ki. Dikkatimin bölünmesi ve farklılıklar kuşkusuz işe yarıyordu; eğitim sağlaması açısından; bana zıtlıkları göstermesi açısından. Yunanca çalışmaya oturur oturmaz George'un anlattıklarını dinlemeye çağrılıyordum; oradan da Almanca okumak için çalışma odasına çıkmam isteniyordu; sonra da Kitty Maxse'nin neşeli dünyası sızıyordu içeri.